

KOMMISSIONEN VEDRØRENDE
KVINDERNES STILLING I SAMFUNDET

BILAG I

PSYKOLOGISKE KØNSFORSKELLE

*En gennemgang af den psykologiske litteratur
om forskelle mellem mænd og kvinder*

af

CARL WELTZER

ex. 2

KØBENHAVN, MAJ 1967

ISBN 87 503 1295 2

S. L. MØLLERS BOGTRYKKERI, KØBENHAVN

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Indledning	6

FØRSTE DEL PSYKOLOGISKE KØNSFORSKELLE

De biologiske forskelle	8
Legemsbygning	8
Udviklingstakt	8
Fysiologisk balance	8
Levedygtighed og sygelighed	8
Psyriske lidelser	9
Selvmod	9
De psykologiske forskelle: Sansning og motorik	9
Sansemæssige forskelle	9
Motoriske forskelle	9
Kognitive funktioner	9
Almen intelligens	9
Intelligensens variation	10
Specielle former for intelligens	10
Verbal intelligens	10
Spatial intelligens	10
Hukommelse	11
Felt-afhængighed	11
Forskelle i præstationer	11
Skolemæssige præstationer	11
Erhvervmæssige præstationer	11
Interesser og motiver	11
Børns lege	12
Børns læsning	12
Børns biografbesøg	12
Børns interesser for forskellige skolefag	12
Erhvervsvalg og erhvervsinteresser	12
Kønsforskelle i præstationsmotiver	13
Kønsforskelle i personlighedstræk	14
Emotionalitet	14
Aggressivitet og dominans	14
Ungdomskriminalitet	14
Suggestibilitet	15
Selvtillid	15
Sociale holdninger og adfældsformer	15
Karakter og moral	15
Religiositet	15
Almen maskulinitet-femininitet	15
Konklusion på første del: Om kønsforskels traditionen	16

ANDEN DEL OM KØNSROLLER

Om kønsrolletraditionen	18
Kønsrolle og kønsrolleforventninger hos voksne	18
Kønsforskellig adfærd hos børn	20
Børns forhold til hinanden	22
Kønsrolleindlæringen i familien	23
Freudiansk identifikationsteori	23
Parsons' rolleteoretiske identifikationsteori	24
Indlæringsteoretisk syn på kønsrolleindlæringen	25
Kønsrolleindlæringen set som kognitiv udvikling	25
Mulige faktorer i kønsrolleindlæringen	26
Børns oplevelse af deres forældre	26
Børns efterligningsadfærd	27
Børns efterligning af deres forældre	27
Betingelserne for børns kønsrolleindlæring	28
Forskelle i kønsrolleindlæringen hos piger og drenge	29
Virkningen af faderfravær på børns kønsrolleindlæring	31
Virkninger af børns adskillelse fra moderen	32
Børn uden mor	32
Børn med udearbejdende mødre	32
Søskendes betydning for kønsrolleindlæringen	33
Kønsrolleindlæring og social klasse	34
Konsekvenser af kønsrolleindlæringen	35
Tilpasning	36
Aggression	36
Præstationsbehov	36
Kønsrolleindlæring - teori og empiri	37
Konklusion på anden del: Om kønsrolletraditionen	38
Efterskrift	38
Referencer	39

Forord

I foråret 1966 fik jeg til opgave at gennemgå den psykologiske litteratur om forskelle mellem mænd og kvinder til brug for Materialeudvalget under Kommissionen vedrørende Kvindernes Stilling i Samfundet.

Udvalget ønskede, at gennemgangen blev foretaget således, at det blev muligt for kommissionsmedlemmerne at tage selvstændig stilling til de refererede undersøgelser, især med hensyn til hvor stor generalitet man kan tillægge de enkelte resultater; samtidig ønskede man også en sammenfattende oversigt over litteraturen.

I samarbejde med docent, dr. phil. Gerhard Nielsen udarbejdede jeg en disposition for litteraturgennemgangen og beretningen derom, hvor beretningen opdeltes i to hovedafsnit: en første del, der skulle rumme en sammenfattende oversigt over de gennemgåede artikler, og en anden del, der som dokumentation af første del skulle indeholde ret udførlige referater af de enkelte artikler.

Dispositionen blev i juni 1966 forelagt Materialeudvalget, der godkendte den; den er nøje fulgt i tilrettelægningsen af denne beretning.

*Carl Weltzer, stud. mag.,
Ourøgade 21, Kbh. Ø.*

Indledning

Den videnskabelige psykologiske forskning vedrørende forskelle mellem mænd og kvinder foregår i dag inden for to traditioner med hver deres problemstillinger, metoder og resultater: Kønsforskstraditionen og kønsrolletraditionen.

Forskningen inden for kønsforskstraditionen tager sigte på at konstatere forskelle i mænds og kvinders evner og personlighedstræk. Ingen forskelle anses for givne, før de er påvist ved »objektive« statistiske metoder. I undersøgelserne anvendes store forsøgsgrupper, både bestående af voksne og af børn. Forsøgspersonerne undersøges hyppigst ved hjælp af spørgeskemaer eller psykologiske prøver, de selv udfylder. Teorier og hypoteser inden for denne tradition søger kun sjældent at forklare de fundne eller formodede kønsforskelle; man er hovedsageligt interesseret i så sikkert som muligt at finde frem til basale forskelle i mænds og kvinders psykiske udrustning.

Inden for kønsrolletraditionen går man ud fra, at der eksisterer kønsroller i samfundet. Forskningen søger da på samme tid - om ikke nødvendigvis i samme undersøgelse - dels at indkredse kønsrollerne empirisk, dels at »forklare« kønsrollerne ved at beskrive, hvorledes de indlæres. Forsøgsgrupperne er som regel små og består hyppigst af børn og deres forældre. 1 de typiske forsøg inden for denne tradition iagttages børnenes »naturlige« adfærd i børnehaver eller skoler, mens forældrene interviewes eller underkastes psykologiske prøver. Kønsrolletraditionens teorier og hypoteser tager næsten udelukkende sigte på at forklare fundne eller formodede kønsforskelle.

Ved siden af disse to traditioner findes en stor, stundom psykologisk præget, spekulativ litteratur om forskelle mellem kønnene (til eksempel Simone de Beauvoir's »Det andet Køn«). Omend denne litteratur kan give ideer til videnskabelig forskning, vil den dog ikke blive behandlet her.

Endelig eksisterer der en umådelig omfattende litteratur om seksualadfærd; den er selvsagt også en litteratur om kønsforskelle, men alene

i kraft af sit omfang falder den uden for denne beretnings rammer*)

Der er i dag skrevet mellem 1000 og 2000 videnskabelige psykologiske artikler og større arbejder om kønsforskelle og kønsroller; langt de fleste af dem er forskningsrapporter, der kun behandler en enkelt forsøgsserie eller enkelte sider af en forsøgsserie, nogle er monografier, der ofte ud fra en bestemt teoretisk synsvinkel søger at sammenfatte resultaterne inden for et mindre, afgrænset område, og endelig er der nogle få egentlige oversigtsværker, der søger at give samlede fremstillinger af det psykologiske arbejde med kønsforskelle og kønsroller.

Omkring 2/3 af artiklerne er offentliggjort efter 1945, mens resten stammer fra perioden 1900-1945

Langt de fleste undersøgelser er foretaget i

*) Efter at redaktionen af denne beretning var afsluttet, er der udkommet et væsentligt værk indenfor området *The development of sex differences* redigeret af Eleanor E. Maccoby. Foruden en redegørelse for nye hypoteser indenfor den hormonale forskning af kønsforskelle indeholder bogen en oversigtsartikel over intellektuelle kønsforskelle, der i alt væsentligt stemmer overens med den behandling, dette emne har fået i nærværende rapport, dog lægger Maccoby, der har skrevet den pågældende artikel, større vægt på de mulige samspil mellem intellektuelle funktioner, behov og personlighedstræk som årsager til kønsforskelle. Endvidere gives en redegørelse for social-indlærings teories anvendelse på kønsrolle-indlæringen; i bogens længste kapitel fremsætter L. Kohlberg en ny teori for kønsrolleindlæring (denne teori omtales i anden del af nærværende beretning), og endelig findes en oversigtsartikel over antropologiske undersøgelser over kønsforskelle og kønsroller. Mere væsentlig end flertallet af bogens artikler er imidlertid den 100 siders annoterede bibliografi, der afslutter bogen og omfatter omkring 500 referencer til overvejende nye artikler; værdien af denne bibliografi øges yderligere ved, at der i tilslutning til den er udarbejdet et systematisk indeks til de refererede undersøgelser; fremtidige arbejder over kønsforskelle og kønsroller vil næppe kunne undgå at tage deres udgangspunkt i denne bibliografi med indeks.

USA, dog foreligger også en del artikler fra England, Frankrig, Tyskland, Norge og Sverige, ligesom der i de seneste år er offentliggjort indiske og israelske undersøgelser.

Det har med henblik på denne gennemgang kun været muligt at behandle en mindre del af den foreliggende litteratur; det besluttedes da at gennemgå kønsforskelslitteraturen hovedsageligt på grundlag af oversigtsværker, mens kønsrollelitteraturen gennemgås mere indgående på grundlag af forskningsrapporter og mono-

grafier. Ved udvælgelsen af de enkelte stykker litteratur til gennemgang er vægten stedse lagt på at få så nye og centralt placerede artikler frem som muligt, mens der kun i ringe grad er taget hensyn til undersøgelsens nationalitet; dette sidste betyder i praksis, at næsten alle refererede undersøgelser er foretaget i USA; hvilken vægt man må tillægge dette, bliver der senere gjort rede for. Det er dog min tro, at kun få relevante, skandinaviske undersøgelser kan være forbigået.

Psykologiske kønsforskelle

Oversigt over psykologiske kønsforskelle

Målsætningen for forskningen inden for kønsforskelsestraditionen er at finde frem til de grundlæggende og uforanderlige forskelle i mænds og kvinders psykiske udrustning. Da biologisk bestemte egenskaber sædvanligvis betragtes som mere basale og vanskeligere at ændre end kulturelt betingede egenskaber har man inden for kønsforskelsestraditionen i særlig grad søgt at påvise arveligt betingede psykiske forskelle mellem kønnene.

Interessen i de så at sige »kønnene iboende« forskelle er vel også affødt af århundreders argumentation for det ene køns medfødte overlegenhed over det andet, og af den debat om kvindens lighed ligeværd og ligestilling med manden der for alvor brød ud omkring århundredskiftet samtidig med at den videnskabelige psykologiske forskning også på dette område tog afgørende til.

De biologiske forskelle

Det falder uden for denne redegørelses rammer nøjere at gennemgå de genetisk bestemte fysiologiske anatomiske og biokemiske forskelle mellem mænd og kvinder; dog er et vist kendskab til de somatiske kønsforskelle nødvendigt som baggrund for vurderingen af de psykiske forskelle.

De følgende oplysninger er alle hentet fra Piret (1965) og Terman & Tyler (1954).

Legemsbygning: Gennem hele opvæksten med undtagelse af pubertetsperioden er drenge større end piger. Omkring 20 års alderen vejer mænd gennemsnitlig 20 pct. mere end kvinder og er 10 pct. højere.

Der er en række forskelle i skeletbygning; således er mænds lemmer længere end kvinders mens kvinders bækken er lavere og bredere end mænds.

Mænds hjerne er større end kvinders, men sættes hjernevægten i relation til kropsvægten, er der ingen kønsforskel.

I 7 års alderen er drenges muskelstyrke omkring 10 pct. større end pigers; i 18 års alderen er forskellen omkring 50 pct.

Af stor betydning for evnen til at opretholde længerevarende legemlig aktivitet er vitalkapaciteten, den mængde luft lungerne kan rumme i et enkelt åndedræt; her er den mandlige overlegenhed omkring 7 pct. i 6 årsalderen, 12 pct. ved 10 år og omkring 35 pct. ved 20 år.

Udviklingstakt: Inden for alle menneskeracer foregår pigernes fysiske udvikling hurtigere end drengenes. I 6 års alderen er pigerne omkring et år foran drengene i fysisk udvikling, i 13 års alderen omkring to år.*)

Fysiologisk balance: Kvinder har større svingninger og flere forstyrrelser end mænd i forskellige fysiologiske funktioner, bl. a. hormonbalance, temperaturregulering, basalstofskeifte og blodsukkerprocent. Kvinder reagerer i somatisk henseende voldsommere på stress-situationer end mænd, men genfinder hurtigere balancen.

Levedygtighed og sygelighed: Der fødes flere drenge- end pigebørn. Tallet varierer fra race til race omkring 103-107 drenge pr. 100 piger. For dødfødte er antallet af drenge pr. 100 piger 130-135, og for aborter næsten 200.

Piger er gennemgående mere modstandsdygtige over for sygdomme end drenge opgiver både Terman & Tyler (1954) og Piret (1965); dertil hævder Piret imidlertid, at kvinder oftere er syge (heri ikke medregnet menstruation og graviditet) end mænd. Han opgiver deres morbiditet til at være 20 pct. større end mænds.

*) Antagelsen om forskellig udviklingstakt hos drenge og piger afvises af sociologen W. J. Goode (1964). der hævder, dels at det er overordentlig vanskeligt at finde kriterier til afprøvning heraf (forskellige strukturer vokser med forskellig hastighed hos de to køn), dels at antagelsen skyldes, at piger *socialt* defineres som tidligere modne, fordi minimumskravene til den voksne kvinde er mindre end kravene til manden.

uden dog at angive hvorfra tallet stammer, eller hvad det nærmere dækker.

Psykiske lidelser: Mænd hospitaliseres langt hyppigere end kvinder af psykiatriske grunde, dog synes psykoneuroser, maniodepressive psykoser og præsenil demens at være hyppigere blandt kvinder. Den forskellige hospitaliseringsfrekvens kan meget vel skyldes, at mænd indlægges hurtigere end kvinder med samme lidelse, da mændenes sygdom udgør en større potentiel fare for deres familie og samfundet (smlgn. fodnoten side 8).

Selv mord: Tre gange så mange mænd som kvinder begår selvmord, omend selvmordsforsøg er hyppigst blandt kvinder. Den store forskel i antallet af fuldbyrdede selvmord kan i nogen grad skyldes, at mandlige selvmordere gennemgående anvender mere effektive metoder (skydning og hængning), end tilfældet er hos kvindelige (sove midler, drukning og gas).

Ved vurderingen af de nævnte biologiske og vitalstatistiske kønsforskelle må ikke glemmes, at også somatiske egenskaber er afhængige af og påvirkelige af miljøfaktorer; således er det *muligt, at en del af den mandlige overlegenhed med hensyn til vægt, muskelstyrke og vital kapacitet skyldes større legemlig aktivitet* under opvæksten; man må holde sig klart, at der hormonalt og fysiologisk set er særdeles glidende overgange mellem kønnene, begge køn besidder både mandligt og kvindeligt kønshormon omend i forskelligt forhold; sidst men ikke mindst er de mulige sammenhæng mellem fysiologiske og psykologiske kønsforskelle endnu ikke påvist, selvom nogle undersøgelser har kunnet påvise korrelationer mellem fysiologiske og psykologiske afvigelser fra det for et givet køn normale (Terman & Tyler, 1954).

De psykologiske forskelle: Sansning og motorik

Sansemæssige forskelle: Der er kun påvist få og små kønsforskelle i de sensoriske funktioner; dog er der flere medfødte sansedefekter (bl. a. blindhed) blandt mænd end blandt kvinder (Piret, 1965).

Motoriske forskelle: Mænd har ikke blot større muskelstyrke end kvinder, men deres bevægelse af lemmerne er også hurtigere og bedre koordineret, til gengæld er kvinder mere finger-nemme end mænd, de har bedre kontrol over fingre og fingerled. Begge disse forskelle viser sig allerede i barndommen, idet drenge kaster bolde længere og mere præcist end piger, mens pigerne tidligere er i stand til at klæde sig på

alene, og gør det hurtigere end jævnaldrende drenge (Piret, 1965).

Mænds reaktionstid er 10-20 pct. kortere end kvinders (Piret, 1965); deres muskelreaktioner udløses lettere, hvad man kan konstatere allerede hos nyfødte (Terman & Tyler, 1954).

Kognitive funktioner

Almen intelligens: Et spørgsmål som i 1920'erne og 1930'erne prægede både den almindelige kønsdebat og den psykologiske forskning inden for kønsforskelsestraditionen, var spørgsmålet om, hvilket køn der var mest intelligent; i forsøgene på at besvare spørgsmålet overså man ofte, hvor vilkårligt et begreb intelligens begrebet er, hvor vilkårligt sammensat de enkelte intelligens-tests er, og endelig at de forskellige intelligensprøver aldrig kan give svar på andet end det, de er konstrueret og standardiseret til. Når de fleste intelligensprøver er standardiseret med både mandlige og kvindelige forsøgspersoner, således at spørgsmål, der favoriserer det ene køn fremfor det andet, er skudt ud, da kan man ikke derefter vente at kunne anvende prøverne til en afgørelse af, hvilket køn der er mest intelligent.

Terman & Tyler (1954) udtrykker lignende indvendinger på denne måde: »Hvis der er forskel mellem drenge og piger i almen intelligens, kan denne forskel ikke konstateres ved hjælp af vore nuværende prøver, da nogle opgavetyper favoriserer mænd, andre kvinder, og der ikke er nogen tilfredsstillende måde, hvorpå man kan afgøre, hvilke opgaver der giver det gyldigste mål for almen intelligens« (p. 1068).

På trods af disse principielle indvendinger mod overhovedet at tage spørgsmålet om, hvilket køn der besidder den højeste almene intelligens op, har en lang række forskere søgt at besvare spørgsmålet empirisk. Man har til dette formål anvendt såvel intelligensprøver der i forvejen var standardiserede til anvendelse over for både drenge og piger, og man har anvendt prøver, der var konstrueret specielt til at måle kønsforskelle. Prøverne har, snart sagt naturligvis, givet modstridende resultater; på nogle prøver har drenge og mænd i gennemsnit klaret sig bedst, på andre har piger eller kvinder. Forskellene har oftest været så små, at man, når man tager de modstridende resultater i betragtning, må konkludere, at der ikke er påvist nogen pålidelige forskelle i den gennemsnitlige almen intelligens hos drenge og piger (Terman &

Tyler, 1954; Piret, 1965). På nogle prøver (Siegvald, 1944) har drengene efter det 15ende år klaret sig bedre end pigerne; spørgsmålet bliver da, om man i de tilfælde har målt intelligens, forstået som en overvejende arveligt bestemt evne til at indlære nyt, fatte nye relationer, eller om man har målt de to køns færdige præstationer, der som følge af forskelle i opdragelse, forskellige interesser og meget andet, udmærket kan være særdeles forskellige, uden at dette behøver være bestemt af forskelle i intelligens.

Intelligensens variation: Da der således ikke er grundlag for at hævde, at mænd besidder en gennemsnitlig højere almen intelligens end kvinder og der dog er langt flere mænd end kvinder, der i videnskab, kunst, politik o. s. v. viser sig som fremragende begavede (se senere), har man søgt at forklare dette ved at antage, at selv om den gennemsnitlige intelligens hos mænd og kvinder var den samme, så skulle intelligensen være således fordelt på kønnene, at der blandt mændene var flere genier og flere åndssvage mens der blandt kvinderne skulle være flere gennemsnitsbegavelser. (Hypotesen om den større variation i evnernes fordeling hos det mandlige køn er ifølge Siegvald (1944), fremsat af Darwin som gældende for biologiske egenskaber, uden at antagelsens rigtighed dog er blevet bekræftet).

Der er faktisk flere mænd end kvinder, der bliver anbragt på institutioner for åndssvage, der modtager særundervisning, eller som på anden måde bliver betragtet som og behandlet som meget dårligt begavet. Dette bliver af en del forfattere taget som afgørende tegn på variationshypotesens rigtighed (Piret, 1965). Det skyldes imidlertid næppe intelligensforskelle, at der er flere mænd end kvinder på institutioner for åndssvage, men hovedsagelig at mænds stilling i samfundet er sådan, at lav intelligens i højere grad hæmmer dem i opfyldelsen af de krav, der stilles til dem, end tilfældet er for kvinder (Tyler, 1956; Anastasi, 1958); tilsvarende vides, at piger langt bedre tilpasser sig skolesituationen end drenge gør (Siegvald, 1944; Terman & Tyler, 1954; Anastasi, 1958; Piret, 1965), hvad der skulle medføre at flere drenge erkendes som og behandles som svagtbegavede (se også Torpe, 1964, s. 199). Denne forklaring underbygges af, at de piger, der modtager særundervisning, og de kvinder, der anbringes på åndssvageanstalter, gennemgående er dårligere begavede end de drenge og mænd, der modtager den samme behandling; der skal med andre ord

mere til, før kvinder erkendes som åndssvage (Tyler, 1956; Anastasi, 1958).

Forskellen i antallet af mandlige og kvindelige genier skulle ifølge Anastasi (1958) skyldes de forskellige muligheder, samfundet giver de to køn, da der ifølge adskillige undersøgelser ikke er nogen forskel i antallet af højt begavede drenge og piger (Tyler, 1956; Anastasi, 1958).

Det må konkluderes, at det ikke hidtil er lykkedes at påvise, at fordelingen af den almene intelligens skulle udvise større spredning hos mænd end hos kvinder.

Specielle former for intelligens: Mens der ikke har kunnet påvises kønsforskelle i almen intelligens, er det et gennemgående træk ved utallige undersøgelser, at piger (og kvinder) klarer sig bedre end drenge (og mænd) på prøver af verbal art og ved prøver, der kræver fingerfærdighed, mens drenge klarer sig bedre ved prøver, der indeholder matematiske, særlig geometriske opgaver, og ved opgaver der kræver mekanisk snilde.

Verbal intelligens: Piger klarer sig som nævnt bedre end drenge på prøver af verbal art; i Siegvalds (1944) undersøgelse af 23.000 svenske skolebørn havde pigerne for eksempel større ordforråd, anvendte længere og bedre formulerede sætninger end drengene, løste bedre opgaver, der krævede udlægning af ordsprog, analogier og modsætninger, definitioner og oversættelse af kunstsprog. Piret (1965) og Terman & Tyler (1954) anfører dog undersøgelser, der ikke har kunnet påvise kønsforskelle med hensyn til ordforråd og »verbal forståelse« men nok med hensyn til »verbal flydendehed«.

Pigernes verbale overlegenhed viser sig tidligt: de lærer tidligere at tale, artikulerer bedre, udtrykker sig lettere og har sjældnere taleforstyrrelser (Piret, 1965).

Spatial intelligens: Drengenes overlegenhed ved matematiske og mekaniske opgaver viser sig ikke så meget i deres talbehandling som i deres evne til at fatte rumslige og kausale relationer, som den f. eks. kan vise sig ved rumgeometriske opgaver eller ved opgaver, der kræver forklaring af en maskines funktionsmåde (Siegvald, 1944; Piret, 1965).

Mænd er stort set bedre end kvinder til at løse de matematikagtige opgaver, der indgår i intelligensprøver; en række forfattere mener, at dette ikke kun skyldes intellektuelle kønsforskelle, men også at kønsstereotyperne (»kvinder er ulogiske«) har indflydelse på problemløsningen, og i en undersøgelse er det sandsynliggjort,

at den kvindelige underlegenhed forsvinder, når opgaverne har et indhold, der passer til den kvindelige kønsrolle (Piret, 1965).

Hukommelse: Kvinder synes at være mænd overlegne i henseende til nogle former for hukommelse. Sikrest er det dog, at de to køns forskellige interesser afspejler sig i det materiale, de husker (Piret, 1965).

Felt-afhængighed: I en række forsøg, der diskuteres af Witkin et al. (1962), syntes kvinder i deres oplevelse af omverdenen og i deres tænkning mere »felt-afhængige« og globalt indstillede, mens mænd blev beskrevet som »felt-uafhængige« og analytiske i deres funktionsmåde. Begreberne »felt-afhængig - felt-uafhængig« er først anvendt af Witkin til beskrivelse af forsøgspersoners reaktionsmåde i hans såkaldte »stav-og-ramme-prøve«, hvor forsøgspersonerne skal indstille en lille stav i en skævtstillet ramme til at hænge lodret; nogle forsøgspersoner var i dette og lignende forsøg i stand til at analysere situationen på en sådan måde, at de kunne tage hensyn til de vildledende momenter (her den skævtstillede ramme), mens andre var mere »felt-afhængige« og reagerede globalt - og »galt« - på situationen.

Forsøgspersoner, der i »stav-og-ramme-prøven« reagerede analytisk skelnende, har siden vist sig at reagere på lignende vis i deres almene oplevelse af omverdenen, i deres beskrivelse af sig selv og i anvendelsen af visse former for afværgemekanismer.

Ved undersøgelser af denne art findes kvinder i sammenligning med mænd bestandig at være mere felt-afhængige; imidlertid er forskellen mellem kønnene lille i sammenligning med de forskelle, der er i disse forsøg mellem forskellige individer af samme køn.

Forskelle i præstationer

Skolemæssige præstationer: På samtlige klassetrin og inden for samtlige skolefag opnår piger gennemgående bedre gennemsnitskarakterer end drenge, de kommer hurtigere gennem stof og falder sjældnere fra. Alligevel klarer drenge sig på standpunktsprøver bedre end piger i matematik, naturvidenskabelige fag, geografi og historie (mens pigerne også på standpunktsprøver klarer sig bedst i sprog) (Tyler, 1956; Anastasi, 1958; Piret, 1965).

Når pigerne generelt opnår bedre resultater i skolen end drenge - også i de fag, drenge ifølge standpunktsøvelser har bedst evner for -

kan det tænkes forårsaget, dels af *pigernes bedre beherskelse af sprog og skrivning, der er vigtige redskaber i alle fag*, dels af at *piger gennemgående er mere lydige og lærevillige (docile) og rolige end drenge* (Anastasi, 1958; Piret, 1965). Nogle forfattere (Anastasi, 1958; D. G. Brown, 1968) mener, at det i USA yderligere letter pigernes tilpasning til skolesituationen, at næsten alle lærere i underskolen er kvinder. Endelig anføres som en mulig årsag til pigernes bedre karakterer, at *lærerne på grund af pigernes faktiske bedre tilpasning til skolen og deres større lærevillighed overvurderer deres evner og lærenemme* (Anastasi, 1958; Piret, 1965). En enkelt undersøgelse giver da også empirisk støtte til denne antagelse (Anastasi, 1958).

Erhvervsmæssige præstationer: På trods af deres overlegenhed i skolen udmærker kvinder sig langt sjældnere end mænd ved videnskabeligt eller kunstnerisk arbejde (Tyler, 1956; Piret, 1965). Ved en meget omfattende amerikansk undersøgelse af højtbegavede børn har man til eksempel fundet, at mens drengene som voksne fik stillinger, der svarede til deres evner, så fik langt de fleste piger arbejde, der lå langt under deres muligheder, om de overhovedet søgte arbejde (Piret, 1965).

Den væsentligste forklaring herpå må søges i samfundets indstilling til højtbegavede kvinder: det er kun relativt få år siden, alle højere uddannelser blev tilgængelige for kvinder, og endnu kan højtuddannede kvinder mange steder blive mødt med en vis mistro og latterliggørelse. Ved undersøgelser både i USA og Europa af kvindelige studerende har man fundet samfundets indstilling afspejlet i pigernes indstilling til sig selv: adskillige af de højtbegavede unge kvinder enten troede, at de var dårligere begavede end drenge eller foregav at være det af frygt for at blive betragtet som ukvindelige (Piret, 1965).

Interesser og motiver

Mens kønsforskelle i intelligens og psykiske evner i det hele taget var små om overhovedet påviselige, så er der klare og utvetydige forskelle på drenges og pigers interesser; og mens de fleste evnemæssige forskelle mellem kønnene først fremtræder gradvis i løbet af udviklingen, så er de interessemæssige forskelle allerede udtalte blandt børnehævnere. Dette forhold peger ikke i sig selv på en biologisk forklaring, men det tyder på, at den sociale kønsprægning, der

foregår, må begynde meget tidligt (Terman & Tyler, 1954).

Børns lege: Terman har i 1926 opstillet en liste over, hvilke lege der særlig foretrækkes af amerikanske drenge, og hvilke der foretrækkes af piger. Blandt de mest foretrukne drengelege var (i nævnte rækkefølge) lege med værktøj, skydning, leg med drager, cykling, spil med marmorkugler, brydning, boksning, rugby, baseball og fiskning. Pigerne foretrak især at lege med dukker, klæde sig ud, lave mad, lege med dukkehus, strikke, danse, sy og lignende. Lige yndede af begge køn var lege som »follow the leader«, domino, firkort, kroket og mange andre.

En amerikansk undersøgelse fra 1960 (Rosenberg & Sutton-Smith) gav nogenlunde samme resultat; dog var det tydeligt, at pigerne havde overtaget en del af drengenes lege, der så var opgivet af drengene, således at piger i dag råder over et større udvalg af lege end for fyre år siden, drenge over et mindre.

Det er en ofte gjort iagttagelse, at drenge foretrækker »aktive« lege med muligheder for legemlig udfoldelse, for konkurrencer og hurtighed, mens piger i almindelighed foretrækker mere stillesiddende og rolige lege (Piret, 1965).

Ved undersøgelser af amerikanske 11-13 års børns »konstruktionsiege« har man fundet, at drenge gerne legede med klodser, køretøjer og uniformerede dukker; de konstruerede bygninger, tegnede veje og afspejlede i deres leg voldsomme, »udendørs« hændelser, mens pigerne hellere indrettede det indre af huse og legede far-mor-og-børn (Piret, 1965). Ved en dansk gentagelse af forsøget fandt man imidlertid ingen kønsforskelle i legens karakter, omend nok i valget af legetøj (Lehn-Schiøler, 1966).

Allerede i børnehavealderen er børn klar over, hvilke lege og hvilket legetøj der passer sig for drenge og hvilket for piger (DeLucia, 1963; Piret, 1965).

Børns læsning: På alle alderstrin i perioden 11-18 år læser piger mere end drenge.

Piger læser fortrinsvis romaner og ugeblade om kærlighed, og i ugeblade og aviser læser de kvindestof og petit-stof, mens drengene læser beretninger om bedrifter og i aviser og ugeblade læser de populærvidenskabeligt stof, sportsstof og almindeligt nyhedsstof (Piret, 1965).

Ved den danske ungdomsundersøgelse i 1946 fandt man nogenlunde tilsvarende, at blandt de 15-24 årige, undersøgelsen omfattede, læste kvinderne gennemgående lidt mere end mænd.

I aviser læstes udenrigspolitik, sport og lederen især af mænd, annoncer, boganmeldelser og den fortsatte roman især af kvinder. I ugeblade læstes brevkasse, kærlighedsnoveller og fortsatte romaner især af kvinder, mens populære artikler især læstes af mænd.

Af forfattere, der især læstes af kvinder, kan nævnes Bech Nygaard, Margaret Mitchell (Borte med Blæsten), A. J. Cronin, Johanne Korch, Martin Andersen Nexø, Radclyffe Hall (Ensomhedens Brønd) og Daphne du Maurier, mens følgende forfattere især læstes af mænd: Dumas, Steinbeck, Hemingway, Jack London. Carit Etlar, Rudolf Bruhn, Kipling, Walther Crismas, Krarup Nielsen, Marryat og Jules Verne (Ungdomskommissionen. 1951. s. 167-197).

Amerikanske undersøgelser over voksnes interesser har tilsvarende fundet, at kvinder i mindre grad end mænd interesserer sig for dagbladsartikler om politik, økonomi, videnskab og sport, og i højere grad for petit-stof, annoncer og forskellige faste rubrikker (Piret, 1965).

Børns biografbesøg: Amerikanske og franske undersøgelser viser samstemmende at blandt teen-agere foretrak drengene film om spændende bedrifter, om krig og cowboys samt farcer, mens pigerne foretrak sentimentale film og musik-film. Ungdomskommissionens undersøgelser herhjemme gav tilsvarende resultat (Piret, 1965; Ungdomskommissionen, 1951).

Stort set de samme kønsforskelle genfindes ved aflytningen af radioprogrammer, mens det lader til, at forskellene er slet så udtalte hvad angår fjernsynskigning (Piret, 1965).

Børns interesser for forskellige skolefag: I såvel grundskole som på senere klassetrin er drengene mest interesserede i naturvidenskab matematik og historie, mens pigerne foretrækker sprog, litteratur og kunst (Piret, 1965).

Ifølge Termans store undersøgelse af højt-begavede børn (se Piret 1965) er der mindre sammenhæng mellem drenges intelligens og deres skoleinteresser end mellem pigernes, således at normalt-begavede og højt-begavede drenge stort set interesserer sig for de samme skolefag, mens der er store forskelle i interesser mellem de normalt udrustede og de højt-begavede piger. Kønsforskellene i interesser for de forskellige skolefag er noget mindre udtalt mellem højt-begavede piger og drenge end mellem normalt-begavede.

Erhvervsvalg og erhvervsinteresser: I USA og Vesteuropa går drenge hovedsagelig ind i er-

hverv, der har at gøre med teknik og handel, mens pigerne foretrækker at undervise eller erhverv af social eller kunstnerisk karakter skriver Piret, men disse undersøgelser er hovedsagelig foretaget med forsøgspersoner fra middelklassen.

Med Strong's Vocational Interest Blank har man i USA fundet, at mænd interesserer sig for arbejde af korporlig, mekanisk, videnskabelig, politisk eller handelsmæssig art, mens kvinder ønsker arbejde, der har at gøre med musik, kunst, litteratur, social forsorg, kontorarbejde eller undervisning (Tyler, 1956; Piret, 1965).

Børn synes meget tidligt at være klar over, hvilke erhverv der er mandlige, og hvilke der er kvindelige. Ved en spørgeskemaundersøgelse af 4000 3-6 årige franske børn valgte pigerne i højere grad end drengene erhverv, der havde at gøre med hjem eller skole, mens drengene foretrak erhverv, der havde at gøre med mekanik eller transport (Piret, 1965).

Mænd og kvinder træffer tilsyneladende deres erhvervsvalg ud fra forskellige forudsætninger. I en fransk undersøgelse af teknisk personale fandt man, at kvinder i højere grad end mænd søger råd hos forældre, lærere eller erhvervsvejledere. Kvinder lader også i højere grad end mænd deres erhvervsvalg bestemme af deres korte uddannelse og udsigterne til hurtigt at tjene penge, således at de går ind i underordnede stillinger uden mulighed for at avancere.

I en amerikansk og en engelsk undersøgelse af lærerstuderendes erhvervsvalg fandt man, at de kvindelige studerende i højere grad end de mandlige var mere interesseret i karakteren af deres fremtidige arbejde end i, hvad det økonomisk ville kaste af sig (Piret, 1965).

Søger man at sammenfatte kønnenes interesser, synes det, som om mænd i højere grad end kvinder tiltrækkes af udsigter til bedrifter, udendørs beskæftigelse, legemlig udfoldelse. De interesserer sig oftere for politik, naturvidenskab, erhvervslivet og teknik. Mændene søger arbejde, der kan styrke deres selvagtelse, de søger ansvar og myndighed til at træffe beslutninger.

Dette billede af de to køns interessefelter underbygges af undersøgelser over uformelle samtaler, hvor man har fundet, at mænd især taler om forretninger, om penge, sport og teknik, mens kvinder indbyrdes især taler om tøj og husholdning og om andre kvinder, ligesom de også talte mere om mænd end mændene talte om kvinder. I blandede grupper dominerede

kvinderne samtalerne. Disse kønsforskelle eksisterer ikke blandt børn, men viser sig omkring puberteten (Piret, 1965).

I overensstemmelse med det foregående har man i amerikanske undersøgelser med Allport-Vernon Study of Values Scale fundet, at mænd overvejende værdsætter teoretiske, økonomiske og politiske værdier, mens kvinder lægger vægt på æstetiske, sociale og religiøse værdier. I disse undersøgelser er der konstateret ensartede kønsforskelle i besvarelserne fra forældre og deres børn. Ved en række undersøgelser er det dog vist, at besvarelserne på denne prøve er mere bestemt af forsøgspersonernes erhverv end af deres køn som sådan (Piret, 1965).

Piret uddrager af de undersøgelser, der er nævnt i dette afsnit om erhvervsinteresser og erhvervsvalg, den konklusion, at de interesse-mæssige forskelle mellem kønnene skyldes forskellig personlighed hos de to køn, først og fremmest at kvinder er mere følelsesbetonede end mænd:

»Ganske vist udglattes forskellene mellem mænd og kvinder af ligheder i erhverv, men selv når de to køn udfører samme arbejde, kan de underliggende mekanismer dog være forskel Uge. Mange kvinder, der udøver et erhverv, der ikke betragtes som noget typisk kvindeerhverv, interesserer sig slet ikke for karrieren som sådan, men snarere for de subjektive fordele, den tilbyder dem: muligheder for ægteskab, forbedring af hjemmets økonomi, økonomisk uafhængighed. Denne mangel på objektiv interesse er en af årsagerne til den mangel på præstationer, den »non-achievement«, man så ofte konstaterer hos kvinder allerede i slutningen af pubertetsårene« (Piret, 1965, p. 84-85).

Kønsforskelle i præstationsmotiver: I en lang række særdeles omfattende amerikanske undersøgelser af præstationsmotivet (need of Achievement) finder man delvis støtte for disse påstande. Ved sammenligning af mænds og kvinders præstationsmotiver, således som de måles på en projektiv test bygget over Thematic Apperception Test, har man fundet, at det næppe har nogen mening at sammenligne de to køns præstationsmotiver med hensyn til størrelse, af lignende grunde som det ikke har mening at sammenligne de to køns gennemsnitlige intelligenskvotienter. Man har ved disse undersøgelser fundet, at mens mandlige studerendes præstationsmotiv overvejende viser sig i situationer præget af intellektuel konkurrence og ønsker om lederskab, så er kvindelige studerendes præ-

stationsmotiv stærkest i situationer, der har at gøre med, om man er populær og socialt accepteret.

Naturligvis kan man også finde kvinder præget af et stærkt motiv for intellektuelle præstationer og lederskab, men de er få, og deres præstationsmotiv synes betinget af andre faktorer, end tilfældet er hos mænd; således synes et motiv for intellektuelle præstationer hos kvinder at være knyttet sammen med et fjendtligt forhold mellem moder og datter, mens mænd med et stærkt præstationsmotiv karakteriseres ved et trygt forhold til deres moder i den tidlige barndom. De nævnte undersøgelser vil blive fylligere behandlet i beretningen om kønsrolletraditionen (Lesser, 1966).

Ved spørgeskemaundersøgelser i Frankrig og USA er der fremkommet lignende resultater (Piret, 1965). Unge mænd har angivet, at de var mest interesserede i at få succes gennem deres egen, effektive, jeg-bekræftende kamp i tilværelsen, mens unge kvinder ønskede at blive lykkelige ved at udvikle en blid og behagelig personlighed, der kunne gøre dem elsket og afholdt. Disse kønsrollestereotyper var mere udtalt blandt dårligere uddannede end blandt højere uddannede.

De nævnte kønsrollestereotyper er genfundet ved en omfattende spørgeskemaundersøgelse blandt danske teen-agere (H. Weltzer, 1967).

Kønsforskelle i personlighedstræk

Emotionalitet: Kvinder og piger er mere emotionelle, reagerer mere følelsesbetonet end mænd og drenge. Dette har man fundet ved en lang række undersøgelser med personality-inventories (personlighedsprøver i spørgeskemaform). Kønsforskellernes størrelse kan variere fra prøve til prøve, men er næsten altid i samme retning.

Det er dog muligt, at kvindernes mere emotionelle besvarelser for en del skyldes, at de har været mere villige end mænd til at vedgå deres følelser; det træk, at der er langt større forskelle mellem drenge og pigers besvarelser i 13-15 års alderen end tidligere, synes at tyde på, at drenge og piger gradvis bliver klar over, hvilke emotionelle reaktioner det er passende for dem at udtrykke. Der eksisterer dog enkelte undersøgelser, der ved direkte iagttagelse af forsøgspersoner har fundet størst emotionalitet hos piger (Terman & Tyler, 1954; Tyler, 1956; Piret, 1965).

Kvinder og piger er antagelig mere frygtsomme end drenge. Dette viser sig allerede i børnehavealderen og varer ved resten af livet. Ved nogle undersøgelser har der dog ikke været så stor forskel på antallet af situationer, der fremkaldte angst hos de to køn, som på arten af de situationer piger og drenge var bange for. I en eksperimentel undersøgelse af 2-5 årige amerikanske børn var *drengene således især bange for at miste balancen, falde og lignende »kin æstetiske katastrofer«*, mens *pigerne mere frygtede fremmede mennesker og pinlige sociale situationer* (Terman & Tyler, 1954).

De fleste nervøse vaner så som fingersutning, neglebidning og tildels også søvnforstyrrelser og raserianfald optræder sandsynligvis langt hyppigere blandt piger end blandt drenge; en undtagelse er dog enuresis (ufrivillig vandladning) og stammen, der er hyppigst hos drenge (Piret, 1965).

Aggressivitet og dominans: Betragtes emotionalitet som noget typisk kvindeligt, da anses aggressivitet sædvanligvis for at være et særligt mandligt træk. Dette gælder i dyreverdenen, hvor det oftest er hannen, der dominerer og kæmper med andre dyr, og det synes også at gælde hos mennesker.

Drenge er mere aggressive og dominante end piger. Dette fremgår både af spørgeskemaundersøgelser blandt unge, af systematiske iagttagelser af børn og af interviews med mødre om deres iagttagelser af spædbørn (Terman & Tyler, 1954; Piret, 1965).

I børnehavealderen skændes og slås drenge således mere end jævnaldrende piger ligesom de oftere nægter at adlyde de voksne. Drengene skændes iøvrigt særlig om ejendomsretten til ting, og de kommer ret hurtigt op at slås. Pigerne skændes snarere når de bliver forstyrret i noget, de er ved at lave; i slagsmål kniber og kradser de, men slår ikke, og ofte reagerer de udelukkende verbalt (Piret, 1965).

I amerikanske skoler betragtes mellem 2 og 4 gange så mange drenge som piger som virkeligt adfærdsvanskelige. Drenge lyver, slås og er ulydige og trodsige i langt større udstrækning end piger; dette synes som nævnt at gælde allerede i børnehavealderen; forskellen uddybes med årene og er antagelig størst i puberteten (Piret, 1965).

Ungdomskriminalitet: På denne baggrund kan det ikke undre, at drenge langt oftere end piger kommer i kontakt med domstole og børnerådgivningsklinikker. Det er imidlertid ikke

muligt at slutte direkte fra den enorme overvægt af mandlige ungdomsforbrydere til personlighedsforskelle mellem kønnene, idet kønnene udsættes for forskellige fristelser i forskellig grad, kriterierne for, hvad der udgør en forseelse, er ikke de samme for piger og drenge, ligesom de to køn ikke bliver behandlet ens med hensyn til anholdelse og tiltalefrafald. Alt i alt er det sandsynligt, at de eksisterende statistikker undervurderer antallet af lovovertrædelser begået af piger sammenlignet med antallet af drenges lovovertrædelser (Terman & Tyler, 1954; Piret, 1965).

Suggestibilitet: På baggrund af pigernes større lærvillighed og fjelighed har man spurgt, om de også er mere suggestible. I begyndelsen af århundredet blev der foretaget adskillige undersøgelser herom; der var dengang stort set enighed om, at kvinder var mere suggestible end mænd. I dag tillægges dette begreb ikke særlig betydning; ved et par af de få undersøgelser, der er foretaget i de senere år, ser det ud til, at graden af suggestibilitet varierer med situationen (Piret, 1965; McDavid, 1965). Ved en undersøgelse (McDavid, 1965), der undersøgte suggestibilitet inden for forskellige interesseområder, viste det sig, at både mandlige og kvindelige forsøgspersoner var mindst påvirkelige inden for de felter, der hørte til deres respektive kønsroller, og mest suggestible ved emner der hørte til det andet køns interesseområde.

Selvtillid: Ved en spørgeskemaundersøgelse har drenge forekommet mest selvsikre, ved en anden undersøgelse lader selvtilliden til at variere fra situation til situation for de to køn (Piret, 1965).

Sociale holdninger og adfærdsformer: Piger udviser helt fra børnehvealderen større interesse i andre mennesker, end drenge gør. Dette viser sig på spørgeskemaer og ved adfærdsiagttagelser, det viser sig ved, at piger drømmer mere om mennesker, tegner flere mennesker, stiller flere spørgsmål til forældrene om sociale forhold og lignende, er mere bange for andre mennesker, i større udstrækning giver andre børn tilnavne og mere er tilbøjelige til jalousi end drenge (Terman & Tyler, 1954).

I pubertetsalderen lægger de større vægt end drengene på sociale normer, de vælger oftere erhverv, der har med mennesker at gøre, og også på projektive prøver viser de deres større interesse i mellemmenneskelige forhold (Piret, 1965).

I børnehaven og i de første skoleår er piger da også i kontakt med mange flere børn, end drenge er, men fra begyndelsen af puberteten og videre frem har drengene antagelig de fleste kontakter. Dette kan hænge sammen med en voksende selvsikkerhed hos drengene; i flere undersøgelser har man videre fundet, at drenges bedømmelse af kønsfæller bliver stadig gunstigere med årene, mens pigernes bedømmelse af hinanden bliver gradvis ringere (Terman & Tyler, 1954).

Karakter og moral: De to køn bekender sig til de samme moralregler, men som vi har set i afsnittet om aggressivitet, udviser drengene mere asocial adfærd end pigerne, ifølge en norsk undersøgelse (Brun-Guldbrandsen, 1958) hører dette så at sige med til den mandlige kønsrolle. I eksperimentelle undersøgelser over »moralisk adfærd« har kønsforskellene varieret med, hvilke konkrete situationer en prøve har omfattet; dog har der været en tendens til, at drenge snyder mindre end piger, mens pigerne overgår drengene i selvkontrol, vedholdenhed, samarbejdsevne og kendskab til og holdning til moralregler (Terman & Tyler, 1954).

Religiositet: Kvinder antages almindeligvis at være mere religiøse end mænd (Berelson & Steiner, 1964). I hvert fald er det overvejende kvinder, der deltager i de kirkelige handlinger, og som søger gejstlig assistance, omend præsteskabet i vor kultur jo overvejende består af mænd (Piret, 1965).

Almen maskulinitet-femininitet: Hidtil er der i denne beretning nævnt undersøgelser over enkeltstående egenskaber, men også inden for kønsforskellstraditionen har man foretaget undersøgelser, der skulle give et samlet billede af forskellene mellem kønnene, nemlig ved hjælp af de såkaldte maskulinitets-femininitets prøver. Disse prøver kan dels være udviklet som selvstændige prøver, således som Terman & Miles »Attitude Interest Analysis« (Terman & Miles, 1936), dels kan de indgå som led i mere omfattende personlighedsprøver som f. eks. »Minnesota Multiphasic Personality Inventory« eller »Strong Vocational Interest Blank«.

Maskulinitets-femininitets prøverne er konstrueret således, at kønsforskellene fremhæves, og i deres konstruktion modsvarer de således nogle intelligensprøver, der er konstrueret således, at kønsforskelle i besvarelserne mindskes.

Den mest omfattende undersøgelse foretaget med sådanne prøver er Terman & Miles' undersøgelser, offentliggjort i 1936, med deres »Atti-

tude Interest Analyses«. Prøven var sammensat af syv delprøver, der omfattede 1) ord-associationer 2) blækklat-associationer, 3) almen viden, 4) emotionelle og etiske holdninger, 5) interesser, 6) meninger og 7) introverte-ekstraverte reaktioner. De enkelte punkter i prøven var for størstedelens vedkommende valgt ud fra forfatterens common sense antagelser om kønsforskelle, omend en del var medtaget på grundlag af tidligere undersøgelser. Den således konstruerede prøve blev derpå anvendt på en række forsøgsgrupper; ud fra disse grupperes besvarelser blev omkring halvdelen af punkterne udskudt, resten udgjorde den endelige prøve.

I Terman & Miles' undersøgelser blev prøven givet til et par tusind mænd og kvinder fordelt på en række alders-, uddannelses-, erhvervs- og andre kategorier. Som samlet resultat af undersøgelserne konkluderer Terman & Miles:

»Fra hvilken side de end er blevet undersøgt, har mændene i standardiseringsgrupperne vist en udtalt interesse i opdagelser og eventyr, i fysisk krævende udendørs beskæftigelser, i maskiner og værktøj, i naturvidenskab og opfindelser og i handel og forretning. De kvinder, der er blevet undersøgt, har vist interesse for hjemmets gøremål og for kunstgenstande og kunstudøvelse; de har afgjort foretrukket mere stillesiddende indendørs beskæftigelser og stillinger af mere direkte »Omsorgs-« (ministrative) karakter, især over for unge, hjælpeløse eller nødstedte.

Ved siden heraf udviser mændene direkte eller indirekte større selvhævdelse og aggressivitet; de udtrykker større dristighed og frygtløshed og er mere robuste i manerer, sprog og indstillinger. Kvinderne giver i højere grad udtryk for medfølelse og sympati, er mere frygtssomme, mere kræsne og æstetisk sensitive, er mere emotionelle i almindelighed (eller giver i det mindste kraftigere udtryk for de fire undersøgte følelser), de er mere moraliserende, men indrømmer selv flere svagheder i følelsesmæssig kontrol og (i ringere grad) i fysik.«

Ved vurderingen af denne skildring af typiske kønsforskelle er der en række forhold, man må holde sig for øje. Først og fremmest at der er tale om *gennemsnitlige forskelle mellem grupper af mænd og kvinder*; dette betyder, dels at der er *overlapninger* i de statistiske fordelinger for enkelte egenskabers tilstedeværelse hos de to køn (se Tyler, 1956), således at der med hensyn til hver og en af de undersøgte egenskaber er nogle mænd, der placerer sig mere »kvindeligt«

på skalaen end nogle kvinder, dels betyder det, at *ikke alle mænd besidder alle maskuline egenskaber og ikke alle kvinder alle feminine egenskaber*, selv mænd med samme maskulinitets-femininitets-score behøver ikke at have synderlig mange fællestræk, da de kan have opnået deres score på helt forskellige delprøver, og delprøverne er ret lavt korreleret med hinanden.

Forskellige forsøgsgruppers resultater på MF prøven har været sammenholdt med andre variable. Det var stort set ikke muligt at finde signifikante sammenhæng mellem forsøgspersonernes fysiske karakteristika og deres M-F score, men der var signifikante sammenhæng mellem deres uddannelse og erhverv og testresultatet; til eksempel scorede kvinder med højere uddannelse mere maskulint end de fleste kvinder, mens bestemte mandlige erhvervsgrupper som kunstnere, præster og journalister scorede relativt feminint. M-F scoren synes også bestemt af forsøgspersonernes opvækstvilkår: forsøgspersoner, der i deres besvarelser afviger fra, hvad der er typisk for det pågældende køn i retning af det andet køn, synes oftere at stamme fra brudte hjem og at have haft fejltilpassede forældre.

Omend Terman & Miles' ovenfor citerede konklusion svarer ganske godt til resultaterne af de undersøgelser, der er nævnt i denne beretning, så synes *deres MF-prøve dog i sin udformning at være særdeles kulturspecifik*; ved en undersøgelse i Holland med en oversættelse af prøven var der kun få af de oprindelige punkter, der signifikant skelnede mellem kønne (Anastasi, 1958).

Konklusion på første del:

Om kønsforskellstraditionen

Ved de psykologiske undersøgelser af de to køn er der fundet betydelige forskelle i interesser, færdigheder og meninger. De fleste af disse forskelle er ubetydelige hos mindre børn, men øges mere eller mindre jævnt i den sene barndom og i puberteten for så at forblive nogenlunde konstante, indtil de eventuelt mindskes i alderdommen.

Det har kun i ringe udstrækning kunnet påvises, at de konstaterede kønsforskelle skulle være forårsaget af særlige forskelle i specifikke biologiske anlæg »(evner)« hos de to køn, på trods af at der efterhånden er foretaget et meget stort antal undersøgelser med dette formål.

Bedst undersøgt er vel nok spørgsmålet om mænds og kvinders intelligens; for så vidt man overhovedet kan definere »almen intelligens« på en måde der tillader måling og sammenligning af kønnene så må man slutte, at der ikke kan påvises kønsforskelle, hverken med hensyn til intelligensens gennemsnitlige størrelse eller med hensyn til dens variation hos mænd og kvinder.

Ligeledes viser de gennemgåede undersøgelser, at en række forskelle i personlighedstræk, der tidligere betragtedes som kønnene iboende, er betinget af - antageligt kulturelt bestemte - forskelle i interesser. Det gælder bl. a. for præstationsbehovet, som man tidligere betragtede som generelt stærkere hos mænd end hos kvinder men hvor nyere undersøgelser har fundet stærke præstationsmotive hos begge køn, blot havde behovene forskelligt sigte. På lignende måde er det sandsynliggjort, at kvinder ikke, som antaget i begyndelsen af århundredet, er mere suggestible end mænd, men at både mænd og kvinder er mere tilbøjelige til at følge andres meninger inden for områder, de selv har ringe kendskab **til**, hvad der så igen er bestemt af deres interesse for det pågældende område.

For personlighedstrækkene aggressivitet og emotionalitet gælder imidlertid, at selv om de ikke kan betragtes som udelukkende konstitutionelt bestemt, så viser forskellene i aggressivitet og emotionalitet sig så tidligt og klart i børns liv, at det er nærliggende at antage at forskellene i hvert fald delvis er forårsaget af med-

fødte biologiske forskelle; antagelsen sandsynliggøres yderligere af at disse kønsforskelle findes i talrige dyrepsykologiske undersøgelser.

I den udstrækning fremtidige undersøgelser bliver i stand til at finde færdigheder, meninger og interesser, der synes forskelligt fordelt på de to køn af biologiske årsager, må man derfor vente at de temperamentsmæssige forskelle i emotionalitet og aggressivitet vil optræde som *de* medfødte forskelle, der påvirker de efter al sandsynlighed ens intellektuelle anlæg i forskellig retning.

Et væsentligt område hvor de to køn udviser forskellig adfærd er ikke behandlet i denne rapport, nemlig seksuallivet. Også på dette felt kan det forventes at fremtidig forskning vil kunne vise, dels hvilke elementer i selve seksualadfærden der er biologisk bestemte og hvilke der er kulturelt bestemte, dels - og måske mere væsentligt - hvorledes den delvis biologisk bestemte adfærd på seksuallivets ret snævre område virker ind på de mellemmenneskelige forhold i langt flere situationer end de rent seksuelle.

Da de konstaterede store kønsforskelle i færdigheder, meninger og interesser kun i ringe udstrækning har kunnet forklares ved kønsforskelle i biologisk konstitution, har man søgt årsagerne til kønsforskellene i samfundet, i samfundets forskellige påvirkninger af de enkelte mænd og kvinder; dette behandles i denne redegørelses anden del: Om kønsrolletraditionen.

Om kønsroller

Om kønsrolletraditionen

Selvom der næppe er væsentlige forskelle på mænds og kvinders biologiske anlæg, er der alligevel store forskelle både i mænds og kvinders »personlighed« sådan som den viser sig i deres færdigheder, holdninger og interesser, og der er forskelle i mænds og kvinders adfærd i samfundet sådan som dette fremgår af den sociologiske-socialpsykologiske rapport om de forskellige positioner, mænd og kvinder indtager i det politiske liv, i erhvervslivet og i familien, og om kønsforskellene i kriminalitet og andre former for social adfærd (Benedicte Madsen, 1967).

Hypotesen, der ligger til grund for den forskning, der skal gennemgås i det følgende, er, at alle disse forskelle - eller en væsentlig del af dem - kan beskrives som dele af mænds og kvinders forskellige kønsroller, og kan forklares gennem en beskrivelse af, hvorledes kønsroller læres og kontrolleres.

Ved »rolle« forstås her bestemte adfærdsformer, der er knyttet til en bestemt position i et socialt system; ved kønsrolle forstås de bestemte adfærdsformer der er knyttet til et givet køn i et givet samfund. I forbindelse med »rolle« tales om rolleforventninger (sendt rolle, sendte normer), der er de forventninger, andre medlemmer af det sociale system retter til indehaveren af en given position; og tilsvarende tales om oplevet rolle hvormed der menes rolleindehaverens oplevelse af de forventninger, der rettes til ham.

Kønsrolleforventningerne formidles på mange forskellige måder; gennem lovgivningen pålægges de to køn forskellige rettigheder og pligter i arbejdsmarkedets overenskomster belønnes de to køns erhvervsindsats forskelligt, efter retspraksis tiltales og pådømmes mænd og kvinder forskelligt, i skolesystemer er nogle fag forbeholdt piger, andre drenge. Disse mere håndgribelige kønsrolleforventninger, hvoraf nogle omhandles i den af byretsdommer Inger Margrete Pedersen forfattede rapport om forsørgerbegrebet andre i den af Benedicte Mad-

sen afgivne sociologisk-socialpsykologiske rapport, er dog kun en svag afglans af tidligere tiders forskelsbehandling af de to køn, og også den synes efterhånden at forsvinde; mindre håndgribelige er de kønsrolleforventninger, der rettes til de to køn, hvor der kan være tale om helt generelle forventninger, som en person retter til alle personer af et bestemt køn, eller hvor der kan være tale om mere specifikke forventninger, som rettes til en gift kvinde, en mandlig sygeplejerske, en storesøster, eller en person i en hvilken som helst aldersgruppe, der har en bestemt position i det sociale system, og som samtidig karakteriseres ved sit køn.

Kønsrolle og kønsrolleforventninger hos voksne

Den simpleste måde at søge oplysninger om voksne menneskers kønsrolleforventninger er at spørge en gruppe forsøgspersoner, hvilke egenskaber der efter deres mening karakteriserer mænd og kvinder.

Ved en fransk undersøgelse (Rocheblave-Spenlé, 1964) angav ca. 200 tyske og franske, mandlige og kvindelige psykologistuderende, hvilke personlighedsegenskaber fra en længere liste, de anså for typiske for mænd, hvilke for kvinder. De fire grupper mente samstemmende, at mænd var følelsesmæssigt ligevægtige, beslutsomme, metodiske og disciplinerede; de opfattedes som patriotiske, rede til at tage en risiko, ambitiøse, stræbende efter magt og berømmelse, kamplystne og kyniske. Intellektuelt set betragtedes mænd som skabende, klare, objektive, skeptiske og teoretisk indstillede med evner for videnskab og matematik.

I modsætning hertil opfattedes kvinder som følelsesmæssigt svingende, følsomme og hysteriske; de sagdes at være snakkesalige og manierede; de ville gerne betro sig og gerne behage, de var kokette, og karakteriseredes også som svage og passive. Med hensyn til deres intellekt var der enighed om, at de var intuitive; endvidere mente man, at kvinder til forskel fra

mænd var kærlige, medfølelse, blide, blufærdige og gerne ville have børn.

Ved amerikanske undersøgelser (Sherriffs & McKee, 1957) var den overvejende mening blandt et par hundrede collegestuderende, at mænd var åbne og ligefremme over for andre, intellektuelt set fornuftige og på højde med situationen og effektive og beslutsomme i deres forhold til ting. Kvinder blev anset for at være mere korrekte i samvær med andre, for at have følelsesmæssig varme og være interesserede i andet end materielle ting; de mentes gerne at ville have deres egen familie. Desuden blev kvinder betragtet som snobbende, irrationelle og følelessvingende.

Måden hvorpå mænd og kvinder karakteriseres af franske, tyske og amerikanske mandlige og kvindelige studerende er således stort set den samme, selv om det er vanskeligt direkte at sammenligne de personlighedsegenskaber, der er anvendt i karakteriseringen af kønnene. Det hænger sammen med, at det i det hele taget er vanskeligt at vurdere, hvilke betydninger forsøgspersonerne tillægger personlighedsegenskaber, der præsenteres helt løsrevet fra hinanden og fra de situationer, i hvilke de observeres i dagligdagen.

Rommetveit (1953) og Brun-Gulbrandsen (1958 a, 1958 b, 1962) har undersøgt, hvilke aktiviteter norske skolebørn betragter som passende for piger, hvilke for drenge. Undersøgelserne refereres i den sociologisk-socialpsykologiske rapport; her skal de blot nævnes som eksempel på en mere umiddelbart meningsfuld måde at undersøge kønsrolleforventninger på.

I en amerikansk undersøgelse (Beilior & Werner, 1957), hvor man interviewede 50 voksne om deres syn på omkring 900 unge mænd og kvinders tilpasning til samfundet, fandt man, at mænd og kvinder blev vurderet ud fra forskellige kriterier, eller sagt på en anden måde ud fra, hvorledes de løste forskellige sæt opgaver. Mændene blev overvejende vurderet ud fra deres tilpasning til erhvervslivet, mens kvinder overvejende blev bedømt ud fra deres tilpasning til ægteskab og familie. Veltilpassede mænd var kendetegnet ved modenhed, sund dømmekraft, gode præstationer og succes på trods af dårlige kår, mens dårligt tilpassede mænd var upålidelige, præsterede ikke noget, havde ikke respekt for autoriteter og havde eventuelt begået kriminelle handlinger. Veltilpassede kvinder var lykkelige, havde charme og ynde, og havde succes i deres ægteskab; dårligt

tilpassede kvinders ægteskab var en fiasko, de var emotionelt uligevægtige og tog ikke rigtig del i samfundslivet. Ved siden af disse 25 køns-specifikke kriterier på tilpasning blev der dog nævnt 90 kriterier, der blev anvendt både over for mænd og kvinder.

De førnævnte undersøgelser af studerendes syn på mænd og kvinder lader sig betragte på samme måde: de egenskaber, de studerende overvejende tillagde mænd, havde at gøre med mænds muligheder for at præstere noget i erhvervslivet, de egenskaber, der tillagdes kvinder, havde at gøre med kvindernes evne til at komme ud af det med andre mennesker. Når det derfor i forbindelse med både de amerikanske undersøgelser (McKee & Sherriffs, 1957; Sherriffs & McKee, 1957) og den franske (Rocheblave-Spenlé, 1964) er påvist, at både mandlige og kvindelige studerende vurderede de karaktertræk de tillagde mænd, højest, må man tage det som udtryk for, *ikke at mænd generelt vurderes højere end kvinder af både mænd og kvinder*, men snarere at *de aktiviteter, der er knyttet til mandsrollen, har højere status blandt studerende af begge køn end de aktiviteter, der traditionelt er knyttet til kvinderollen*. At bedømmelserne vedrørte rolleaktiviteter snarere end personlighedstræk sandsynliggøres af, at Rocheblave-Spenlé fandt langt mindre forskel mellem de studerendes ideal for deres egen og for deres fremtidige ægtefælles personlighed, end der konstateredes mellem synet på typisk mandlige og typisk kvindelige egenskaber.

De undersøgte amerikanske, franske og tyske unge kvinder under højere uddannelse vurderede deres eget køns rolle lavere end den mandlige kønsrolle; dette må kunne give personlige konflikter for de pågældende kvinder; forskellige undersøgelser tyder på, at det er tilfældet. Mirra Komarovsky (1946; se Benedicte Madsen, 1967) gennemgik 150 selvbiografier af og interviews med amerikanske kvindelige collegestuderende. *En meget stor del af disse piger giver udtryk for, at der stilles modstridende krav til dem: på den ene side er de på college for at få en eksamen, på den anden side får de at vide af familie og bekendte, at de skal »lade som om uddannelsen kun er et tidsfordriv«, »ikke skal virke for intellektuelle« o. s. v.* Næsten halvdelen af pigerne angav, at de af og til havde »spillet dumme« over for mandlige studerende.

Denne konflikt kan løses på to måder: ved at kvinderne søger at omdefinere kvinderollen, så

den kommer til at omfatte aktiviteter, der tidligere karakteriserede mandsrollen, eller ved at kvinderne søger helt at gå over i mandsrollen. En undersøgelse af Anne Steinmann (1963) giver eksempler på den første fremgangsmåde. Hun har i New York undersøgt et halvt hundrede college-piger og deres forældres opfattelse af den kvindelige kønsrolle. Både pigerne og deres forældre lagde i deres beskrivelse af idealrollen vægt på både udadrettede præstationer og på familieliv, omend pigerne gerne ville være mere præstationsorienterede end »gennemsnitskvinden« sådan som de selv oplevede hende; mødrene ville gerne være som gennemsnitskvinden mens fædrenes idealkvinde var mere familieorienteret end gennemsnitskvinden var efter deres opfattelse.

De piger der havde i sinde at fortsætte deres uddannelse og blive lærere eller socialrådgivere var mere præstationsorienterede end de, der havde i sinde at blive sekretærer eller lignende efter college.

Veroff et al. (1960; se omtale hos Lesser, 1966) har ved en omfattende interview-undersøgelse med anvendelse af projektive tests fundet, at hos kvinder med kortere skolegang (elementary school eller high school) var der en positiv sammenhæng på den ene side mellem højt præstationsbehov i hjemme- og i karriere situationer og på den anden side en positiv indstilling til hjemmearbejde. Hos højere uddannede kvinder (college) var der en negativ korrelation mellem præstationsmotiv i karriere situationer og positiv indstilling til hjemmearbejde. Dette kunne tyde på, at lavere uddannede kvinder ikke oplever nogen konflikt mellem »kvindens to roller«, mens denne konflikt opleves af de højere uddannede.

Vi kan sammenfatte dette afsnit: *Der rettes forskellige forventninger til mænd og kvinder svarende til de forskellige aktiviteter, de udfører.* Blandt studerende i en række vestlige lande har de aktiviteter, der er knyttet til mandsrollen, større prestige end kvinderollens aktiviteter. For en del kvinder under højere uddannelse kan dette give anledning til personlige konflikter.

Kønsforskellig adfærd hos børn

Nogle af de mest iøjnefaldende forskelle mellem drenge og pigers adfærd viser sig i deres leg. Dette er ret tidligt blevet genstand for psykologisk undersøgelse; i 1926 opstillede Terman

en liste over, hvilke lege der i USA foretrakkes af drenge, hvilke af piger, således som refereret i denne beretnings første del (s. 12).

Termans liste er siden blevet revideret af Rosenberg & Sutton-Smith (1959, 1960); ved en undersøgelse af et par hundrede 8-12 års børn i Ohio fandt de, at ud fra en liste på 181 lege angav drengene overvejende, at de syntes om lege, hvor de kom til at bruge deres kræfter enten over for hinanden eller til at flytte rundt på ting med, ligesom de særlig brød sig om lege, der foregik i større hold. Pigerne foretrak overvejende sanglege og lege, hvor en person spillede en central rolle. Disse resultater svarer nøje til, hvad Terman havde fundet 30 år tidligere, men udover dette viste pigerne nogen interesse for uendørs lege præget af aktivitet, konkurrence og holdinddeling.

Ligesom piger og drenge i nogen grad leger forskellige lege, så leger de også med forskelligt legetøj. I en amerikansk undersøgelse (DeLuca, 1963) med en skoleklasse fra hvert af de fem første klassetrin (børnehaveklasse til 4. klasse - alder knap 6 til godt 10 år) skulle børnene fortælle, hvilket af to stykker legetøj, som de fik forevist billeder af, som et opdigtet barn af samme køn som de selv helst ville lege med. Der var 24 sæt billeder af ialt 48 stykker legetøj; forud for forsøget havde et halvhundrede studerende bedømt, hvor kønspræget de forskellige stykker legetøj var. Det viste sig, at børnene valgte legetøj, der - efter studenternes mening - svarede til deres køn i stadig stigende grad fra børnehaveklassen til 3. klasse, hvorefter der var et mindre fald i 4. klasse. Drengene valgte i højere grad end pigerne legetøj, der svarede til deres køn; denne forskel var størst i de ældste grupper.

I et amerikansk forsøg med halvdanet hundrede børn i alderen 3-8 år (Hartup, Moore & Sager, 1963) er det påvist, at børn ikke blot med stigende alder foretrækker legetøj, der svarer til deres køn i stigende grad, men at de også i stigende grad undgår legetøj, der sædvanligvis bruges af det modsatte køn. I forsøget blev børnene enkeltvis anbragt i et værelse, hvor der på et bord var fremlagt en del legetøj, af hvilket $\frac{2}{3}$ sædvanligvis brugtes af børn af modsat køn af forsøgspersonen, mens $\frac{1}{3}$ af legetøjet var kønsmæssigt neutralt og ret kedeligt. Gennem et såkaldt envejsspejl blev det iagttaget, hvilket legetøj børnene så på og legede med.

Dette at børn med stigende alder *fra de er tre til de er ni år* i stadig højere grad udvælger lege-

tøj, der passer sig for deres køn, og undgår legetøj, der ikke gør det, tages som udtryk for, at *børn i løbet af disse år får en stadigt klarere opfattelse af, hvad der forventes af dem, af deres kønsrolle*. På lignende måde tages det som udtryk for, at den kvindelige kønsrolle er i færd med at ændre sig i retning af den mandlige, at piger vælger lege og legetøj, der tidligere var forbeholdt drenge.

På grund af de ret tydelige kønsforskelle, der tidligt viser sig i børns valg af legetøj og lege, har det været naturligt under forskellige former at anvende et givet barns valg af »drenge-« eller »pige«legetøj som mål for, i hvor høj grad det foretrakker sit eget køns rolle fremfor det andet køns. Både Rosenberg & Sutton-Smith (1959), Walker (1964) og DeLucia (1963) har vist, at det ret let lader sig gøre at opstille sådanne lister over lege, som giver meget ringe overlapning i drenge og pigers besvarelser. Det mål for et barns kønsrollepræference, man får ad denne vej, kan så sammenholdes med andre variable oplysninger af betydning for kønsrolle udviklingen. Dette er især forsøgt (gjort) af D. G. Brown (1956; 1957; 1958), der til formålet udviklede Brown's It Scale for Children. Prøven bestod af 36 tegninger af forskellige ting (bl. a. legetøj) og handlinger, der sædvanligvis betragtes som enten mandlige eller kvindelige og af en skematisk tegning af et barn uden særlige kønskendetegn »It«. Forsøgspersonerne skulle udpege hvad »It« foretrak; antallet af maskuline feminine valg toges så som udtryk for forsøgspersonens grad af præference for den mandlige eller den kvindelige kønsrolle. Når Brown i prøven anvendte en kønsløs figur, som barnet gennem sine valg selv skulle give køn, var det for at stille barnet mere frit, således at det i så høj grad som muligt kunne give udtryk for sine »egentlige« præferencer.

Ved siden af Brown har adskillige forfattere anvendt prøven (Hall & Keith, 1964; Hartup, 1962; Mussen & Rutherford, 1963; Hartup & Zook, 1960; Hartup, Moore & Sager, 1963; Epstein & Liverant, 1963) eller bygget direkte på Browns resultater med den (Hartley, 1969 c; Lynn, 1959).

Hovedresultaterne ved anvendelse af »It Scale« er for det første, at piger og drenge besvarede prøven klart forskelligt; for det andet, at drenge med stigende alder fra 3-10 år udviste stadig stærkere præference for egen kønsrolle; for det tredje - og dette er det mest bemærkelsesværdige resultat af undersøgelserne,

og det træk, hvorved de afviger fra andre - at *pigerne udviser langt stærkere præference for det modsatte køns rolle end drengene gør*. Lefkowitz (1962) viste imidlertid, at dette ikke gjaldt i en »åben« valgsituation (hvor barnet blev spurgt, hvad det selv foretrak, snarere end hvad »it« foretrak). Hartup & Zook (1960) havde forinden fået lignende resultater og Brown (1962) har siden måtte erkende, at årsagen **til**, at så mange piger foretog maskuline valg for »it«, var, at *den angiveligt kønsløse figur af de fleste forsøgspersoner, drenge som piger, oplevedes som en dreng*.

Antagelsen om, at piger i højere grad end drenge skulle foretrække det modsatte køns rolle og opleve, at deres forældre foretrak drengebørn er blevet direkte afkræftet af Hartley, Hardesty & Gordein (1962) i en undersøgelse med knapt halvan dethundrede 8 og 11 årige drenge og piger. I undersøgelsen søgte man dels oplysninger om børnenes oplevelse af deres forældres kønspræferencer (ved at bede børnene gøre en uafsluttet historie om adoption færdig) dels søgte man oplysninger om børnenes egne kønspræferencer (i et mindre interview med dem »om de gerne ville giftes, når de blev store« o. s. v.). Både drenge og piger angav, at voksne ønskede at få børn af samme køn som de voksne selv; med hensyn til deres egne eventuelle børn så ønskede pigerne sig piger og drengene drenge.

I en anden undersøgelse med godt halvandet-hundrede 5, 8 og 11 års børn har Hartley (1959 a) vist, at børn har ret entydige opfattelser af den mandlige og den kvindelige kønsrolle; særlig pointerer Hartley (både i Hartley 1959 a, 1959 b), at børnene ikke forvirres af de ændringer, kønsrollerne - og særlig den kvindelige kønsrolle - undergår i disse år. dertil har børnene slet ikke det fornødne tidsperspektiv.

Sammenfattende må undersøgelserne over børns legevaner og legetøj og de tests, der er opbygget over disse undersøgelser, siges at vise, at *børn i perioden fra de er 3 til de er 10 år lærer, hvilke lege og hvilket legetøj der er passende, og hvilke der ikke er passende for drenge og for piger*. Denne udvikling foregår tilsyneladende parallelt hos de to køn; det kan ikke betragtes som påvist, at piger skulle være mere usikre på deres kønsrolle end drenge er på deres, ligesom der ikke er grund til at formode, at *piger i højere grad end drenge ønsker, at de var af modsat køn* eller oplever, at deres forældre ønsker, at de var det.

Børns forhold til hinanden

Lige som man kan undersøge børns kønsrolleopfattelse gennem undersøgelser af, hvad de leger, og hvad de leger med, således kan man undersøge det gennem iagttagelse af, hvem børnene leger med.

Elise H. Campbell (1939) har fulgt godt hundrede drenge og piger i alderen 5-17 år gennem nogle år. Børnene kom alle regelmæssigt i bestemte fritidsklubber i Detroit; hvor deres frie leg én gang om året i tre år blev iagttaget af nogle psykologer. Hun fandt, at børnene i alderen 5-8 år tilsyneladende ikke var sig nogen kønsforskel bevidst, de havde i denne periode intet imod at lege i en gruppe bestående af lutter børn af det modsatte køn, ligesom de ikke udviste særlig blufærdighed med hensyn til påklædning og adfærd. I perioden fra de var 8-9 år og indtil puberteten (for drengene omkring 14 år, for pigerne omkring 13) holdt de to køn sig i stigende grad for sig selv. I begyndelsen af perioden kunne de godt lege holdlege sammen (tag fat og lignende), men de foretrak allerede da at lege med kønsfæller. I slutningen af perioden undgår de enhver korporlig kontakt med det modsatte køn, og de er i denne periode mere blufærdige end antagelig nogensinde siden, skriver Campbell. I tiden efter puberteten indtil de er 16-17 år begynder de to køn at fatte ny interesse for hinanden, indtil de omkring 15-17 års alderen mødes i dans og »dates«. Den kontakt der nu er mellem kønnene, er af en anden art end kontakten i barndommen; i alderen mellem fem og otte år skelner børnene i denne undersøgelse ikke skarpt mellem drenge- og pigelege og drengene har intet imod at slås med piger: i perioden efter puberteten erkender de to køn de forskellige regler, der gælder for deres adfærd: pigerne anerkender drengenes ret til at dominere drengene begynder at udvise ridderlighed over for pigerne.

Resultaterne af denne undersøgelse svarer nogenlunde til, hvad andre forskere har fundet ved hjælp af andre undersøgelsesmetoder (Koch, 1944; Harris & Tseng, 1957; Jensen & Sigsgaard, 1961). dog synes det muligt at konstatere kønsbevidsthed og foretrukken af legekammerater af samme køn som en selv, tidligere end Campbell fandt det. Abel & Sahinkaya (1962) fandt således hos et halvhundrede fire og fem års børn, at allerede fire års børn angav at de hellere ville lege med børn af samme køn som de selv, når de blev spurgt, hvilket

af to børn de fik vist fotografier af, som de helst ville have til legekammerat. Helen Koch (1944) har iagttaget, at også børn mellem to og fire år gamle foretrak at lege med kammerater af samme køn som de selv. Det forekommer endvidere sandsynligt, at det tidspunkt, hvor de to køn igen begynder at interessere sig for hinanden, i 1967 vil være tidligere end Campbell fandt det i 1936.

Selv om tidspunkterne for skiftene i kønnenes indstillinger til hinanden kan diskuteres, er der enighed om, at drenge og piger i alle aldersgrupper er mere positivt indstillet over for kammerater af samme køn end over for kammerater af modsat køn; og at tendensen til at søge kontakt med jævnaldrende af samme køn som en selv er mindst i børnehvealderen, stiger gradvis indtil puberteten for så at falde en smule; som nævnt kan man dog vanskeligt side stille den relative ligegyldighed over for legekammeraters køn, der kan påvises i barndommen, med den interesse for det modsatte køn, der optræder efter puberteten.

Er der enighed om, at den sociale afstand mellem kønnene varierer som beskrevet, da er der til gengæld uklarhed om måden, hvorpå dette sker: foregår udviklingen symmetrisk hos drenge og piger, eller er det ene køn til tider mere interesseret i kontakt end det andet? Anvender børnene samme kriterier ved bedømmelse af kammerater af samme køn og af modsat køn?

Som nævnt i første del (s. 15), er piger gennemgående mere interesserede i andre mennesker, end drenge er; dette viser sig også i nogle af undersøgelseerne over forholdet mellem drenge og piger. I Jensen & Sigsgårds (1961) danske undersøgelse over kammeratvalg i 21 skoleklasser fra 4. til 8. klassetrin er pigerne mere positive end drengene i deres vurderinger både af piger og drenge. I Tuddenhams (1952) undersøgelse af, hvilke egenskaber omkring 1400 børn fra amerikanske 1., 3. og 5. klasse fandt karakteristiske for dem selv og hvilke for deres kammerater, fandt han, at pigerne på alle tre klassetrin oftere end drengene nævnedes kammerater, mens drengene oftere end pigerne nævnedes sig selv. I Harris & Tsengs (1957) undersøgelse over 3000 amerikanske skolebørn fra 3. til 12. klasse fandt man, at drengene gav udtryk for flere neutrale holdninger til deres kammerater end pigerne.

Godtager man, at det er pigerne, der i kraft af deres tidlige større interesse i andre, i høj

grad er dem, der tager initiativet til lege og andre kontakter mellem mindre børn (før **8-10** års alderen), så vil man også forvente, at den større sociale afstand mellem kønnene, der kan iagttages i årene før puberteten primært må bero på en indstillingsæn dring hos pigerne. Dette har man da også fundet i Harris & Tsengs (1957) ovennævnte undersøgelse, hvor pigerne i 10-14 årsalder en skiftede fra en overvejende positiv til en mere negativ indstilling til drenge. I Jensen & Sigsgårds (1961) undersøgelse har dette ikke kunnet konstateres. Tværtimod fandt de, at piger og drenge i alderen 11-15 år for hvert år blev deres kammerater af modsat køn venligere stemt, og at det som tidligere nævnt var pigerne, der var mest positivt indstillet over **for** både drenge og piger; mulige forklaringer på denne forskel er dels, at de forskellige resultater skyldes de forskellige undersøgelsesmetoder, dels at der kan være tale om kulturelt betingede forskelle.

I Brun-Guldbrandsens (1958 b; se Benedicte Madsen, 1967) undersøgelse fandt man, at norske børn i 8-11 årsalderen tillagde piger flere fordelagtige egenskaber end drenge og mente, at de havde det rarest, mens voksne (børnenes mødre) mente, at det var drengene, der havde det bedst. Noget lignende resultater har Tuddenham (1951, 1952) fået; udfra sit samlede materiale af 1400 6, 8 og 10 års børn konkluderer han, at pigerne tillægges flere af de egenskaber, der af ham selv bedømmes som fordelagtige, men samtidig fandt han en tendens til, at pigernes omdømme med årene blev mindre fordelagtigt, drengenes mere fordelagtigt. I en amerikansk undersøgelse med 1400 drenge og piger imellem 8 og 15 år gamle har S. Smith (1939) fundet, at ganske vist har både drenge og piger af alle aldre en højere mening om deres eget køn end om det modsatte, men drengene har med stigende alder en stadig bedre mening om drenge, mens pigerne har en stadigt dårligere mening om piger. Harris & Tsengs (1957) tidligere nævnte undersøgelse gav et lignende resultat, nemlig at omend begge køn vurderer deres eget køn højest, så har både drenge og piger en stadig ringere mening om piger.

Sammenfattende må man sige, at undersøgelserne tyder på, at *mens piger i den tidlige skolealder (6-8 år) gennemgående vurderes gunstigt af både drenge og piger, så vurderes de stadig ringere med årene*, mens det modsatte gælder drengene; dette passer til de tidligere nævnte fund, at den mandlige kønsrolle blandt college-

studerende vurderes højere end den kvindelige (McKee & Sherriff, 1957; Sherriff & McKee, 1957; Rocheblave-Spenlé, 1964).

Kønsrolleindlæringen i familien

Barnets tidligste - og vigtigste - kønsrolleindlæring foregår i familien, i dets samvær med moderen, faderen og dets søskende; herom er langt de fleste forskere enige. Enigheden hører op, så snart der nærmere skal gøres rede for, hvorledes indlæringen foregår; livet i familieguppen rummer så mange aspekter, og undersøgelsesernes antal er så begrænset, at det endnu ikke er muligt at give en enkelt samlet fremstilling af kønsrolleindlæringen i familien. Jeg har derfor fundet det rimeligst først at give et overblik over de væsentligste teorier om kønsrolleindlæringen i familien, demæst en gennemgang af empiriske undersøgelser og tilsidst et forsøg på at sammenholde empiri og teori.

Freudiansk identifikationsteori

Det centrale begreb i teorierne for kønsrolleindlæringen i familien er begrebet »identifikation«. Omend begrebet defineres og anvendes forskelligt af forskellige psykologer - også af Freud selv - står det oftest for den proces, hvorved en person (f. eks. en 3-årig dreng) i større eller mindre grad overtager tanker, følelser og handlinger fra en anden person (f. eks. en fader), som den pågældende står i et følelsesmæssigt forhold **til**.

Freud gav i alt væsentligt begrebet dets udformning i tre afhandlinger fra 1921, 1923 og 1924 (et referat af Freud, 1924, findes i bilaget til denne beretning); i den følgende gennemgang tages udgangspunkt i en oversigtsartikel fra 1960 af Urie Bronfenbrenner.

Freud opererede med to former for identifikation: anaklitisk identifikation (eller primær identifikation) og identifikation med en aggressor (eller sekundær identifikation).

Den anaklitiske identifikation har som forudsætning det spæde barns afhængighedsforhold til og fusion med den person, der passer det, d. v. s. moderen. Efterhånden som barnet lærer at skelne mellem sig selv og omverdenen, knytter det sig til moderen i kærlighed. Afviser moderen barnets kærlighed, nægter hun at give barnet sin kærlighed (d. v. s. undlader hun at tilfredsstille barnets behov), eller mister barnet hende på anden måde, søger det at genvinde den elskede ved »at optage hende i sig«, ved at

blive som hende, således at barnet selv kan tilfredsstille sine behov.

Identifikation med en aggressor finder man, når en person er afmægtig over for en aggressor som barnet over for faderen eller en koncentrationslejr fange over for SS-eren, og personen løser denne konflikt ved at optage aggressorens normer og således fra at være truet selv bliver truende.

Identifikationen med en aggressor er af største betydning ved dannelsen af overjeg'et hos drenge. Ifølge psykoanalytisk teori er mindre børns seksuelle begær rettet mod forælderen af modsat køn (ødipuskomplekset), mens forælderen af samme køn som de selv opleves som en hindring for deres behovstilfredsstillelse.

Når en lille dreng opdager, at der findes mennesker der mangler penis, nemlig piger, bliver han angst for, at faderen som straf for hans begær efter moderen skal kastrere ham, ligesom han oplever pigerne er blevet kastreret. Derfor fortrænges og sublimeres hans begær efter moderen, mens angsten for faderen overvindes ved, at han optager faderens normer i sig, ved at han identificerer sig med aggressoren.

Denne sekundære identifikation finder ikke sted hos piger da de mangler den hæftige kastrationsangst, der er identifikationens forudsætning. Freud antager derfor at kvindens overjeg ikke bliver så stærkt og påtrængende som mandens.

Freuds identifikationsteori har haft betydning for alle senere forsøg på at beskrive og forklare kønsrolleindlæringen i familien, hvad enten de senere teorier bygger videre på Freuds, de søger at revidere den, eller de forkaster den. Til trods for teoriens store betydning kan man alligevel ikke betragte den som tilstrækkeligt eksperimentelt underbygget. I den senest offentliggjorte, omfattende serie af forsøg, der skulle afprøve hypoteser afledt direkte fra Freuds identifikationsteori, lykkedes det kun at konstatere få af de postulerede sammenhænge (Sears. Rau & Alpert. 1966).

Parsons' rolleteoretiske identifikationsteori

Parsons rolleteoretiske identifikationsteori (Parsons 1955; Bronfenbrenner, 1960) bygger i langt og meget direkte på Freuds identifikationsteori, men afviger dog derfra på en række væsentlige punkter.

Parsons hævdede at familieguppen såvel

som andre primærgrupper kan beskrives ved hjælp af de to dimensioner 1) magt-afmagt og 2) instrumentalitet-ekspressivitet (de to sidste termer er møntet af R. F. Bales, der har behøvet dem til beskrivelse af sine empiriske undersøgelser af primær grupper; at en person indehaver en instrumentel rolle vil sige, at han har til opgave gennem sine handlinger at fremme gruppens formål over for omverdenen, mens indehaveren af en ekspressiv rolle har til opgave at holde sammen på gruppen gennem en styring af gruppemedlemmernes indbyrdes spændinger og følelser).

Parsons opererede med fire roller i familien: faderrollen kendetegnet ved instrumentalitet og magt, moderrollen kendetegnet ved ekspressivitet og magt, sønnerollen kendetegnet ved instrumentalitet og ringe magt og datterrollen kendetegnet ved ekspressivitet og ringe magt.

Socialiseringsprocessen (barnets overtagelse af samfundets normer) forestillede Parsons sig som en række identifikationer, der afløser hinanden.

Over for det spæde barn indtager moderen - der på dette tidspunkt ikke opleves som kønsvæsen - en instrumentel rolle gennem sin tilfredsstillelse af barnets fysiske behov. Da moderen i visse tilfælde nægter eller ikke er i stand til at tilfredsstille barnet øjeblikkeligt, søger det selv at hidbringe tilfredsstillelse; det identificerer sig med hende i hendes instrumentelle voksenrolle. Moderen belønner barnets deraf resulterende selvstændige handling, hvorved den yderligere forstærkes. Siden bliver moderens nærvær og kærlighedsytringer belønnende i sig selv, og moderens nægten af altid og ubegrænset at vise barnet kærlighed medfører en identifikation med moderen i hendes ekspressive rolle.

Efterhånden kommer faderen i højere grad med ind i barnets verden, væsentligst fordi moderen viser ham respekt og hengivenhed. Når barnet er et par år, begynder det at skelne forældrenes køn, og det opdager, at i den større familie - til forskel fra det snævre moder-barn forhold - er det faderen der indehaver den instrumentelle rolle, mens moderens rolle er overvejende ekspressiv. Dregebarnet og pigebarnet får nu stillet forskellige krav fra begge forældre, hvad der sluttelig resulterer i drengens identifikation med faderens instrumentelle rolle og pigens vedvarende identifikation med moderen i hendes ekspressive rolle. Forældrene søger dog at hæmme alle forsøg på ligeledes at overtage deres magtroller.

Parsons påpegede, at forældrenes roller kan være mere eller mindre symbolske for barnet; drenge går i deres kønsprægede adfærd måske særlig i den vesteuropæiske bykultur ud over den »middelklasse-mandsrolle«, deres fader spiller, fordi den dels er lidt anskuelig, dels er fattig på sådanne symboler på mandighed, som drengen ønsker; denne gåen ud over faderens konkrete rolle viser sig i drenges voldsomme lege, i deres ønsker om ultramaskuline beskæftigelser som for eksempel at være bokser eller bjergbestiger. Pigerne kan i højere grad holde sig til en efterligning af deres moders konkrete adfærd, fordi den er mere meningsfuld, og fordi de dagligt har deres identifikationsmodel bogstaveligt for øje.

Psykologen Mowrer har i 1950 fremsat en teori, der i mangt og meget minder om Parsons', især ved antagelsen om, at identifikationen med forælderen af samme køn som barnet går forud for valget af seksualobjekt; men Mowrer opererede ligesom Freud med både primær og sekundær identifikation, mens Parsons ikke fandt sekundær-identifikationsbegrebet nødvendigt.

Andre psykologer har siden revideret Freuds og Parsons' teorier, således har Maccoby (1959) opgivet tanken om, at frygten for at miste forældrenes kærlighed (eller i Parsons' terminologi: opløsningen af reciprokke rolleforhold) skulle være en nødvendig forudsætning for kønsrolleindlæring. Maccoby antog, at børn erhverver sig et repertoire af handlinger ved i det skjulte at øve sig i handlinger, der er karakteristiske for de voksne, de har mest at gøre med, og som kontrollerer de goder, børnene behøver.

Indlæringsteoretisk syn på kønsrolleindlæringen

N. Sanford (1955) har fremsat en radikal kritik af den freudianske identifikationsteori. Han mente, at Freuds oprindelige identifikationsbegreb er blevet forfladiget ved dets anvendelse som forklaring af normal udvikling; begrebet bør kun anvendes som betegnelse for bestemte former for forsvarsmekanismer i ekstreme situationer.

Den normale jeg-udvikling (og herunder kønsprægningen) tænkte Sanford sig forklaret udfra de almindelige indlæringslove. »Et barn lærer, hvilke af dets handlinger der behager, og hvilke der mishager dets forældre, hvilke der skaffer det kærlighed, hvilke misbilligelse; det lærer, hvilke reaktioner der kan hæmme de im-

pulser, der kunne forvolde en katastrofe, hvis de fik frit løb; det lærer at betragte sig selv på samme måde, som andre betragter det; og i opbygningen af sit jeg-system og sin selvopfattelse lærer det, hvad det skal bevare, og hvad det skal skille sig af med« (Sanford, 1955, p. 115).

Helper (1955) gjorde sig ud fra neobehavioristisk motivationsteori og sprogteori til talsmand for en lignende opfattelse. Ud fra en opfattelse af, at de fleste behov tilfredsstilles eller frustreres i sociale situationer, og af at sproget spiller en meget stor rolle i disse situationer, opstillede han en teori om, hvorledes verbale mishags- og behagsytringer indgår helt centralt i den proces, som Sanford skitserede, hvorved barnet lærer at handle på den af samfundet - og i særdeleshed af forældrene - billige og belønnede måde.

En udmærket gennemgang af det indlærings-teoretiske syn på kønsrolleindlæringen findes hos Mischel (1967).

Kønsrolleindlæringen set som kognitiv udvikling

Kohlberg (1967) har, væsentligst på grundlag af egne endnu ikke publicerede forsøg, fremsat en teori, der ser kønsrolleindlæringen som et særligt træk ved børns almene kognitive udvikling; *hans artikel er imidlertid fremkommet efter afslutningen af redaktionen af dette manuskript og vil derfor ikke indgå i den følgende diskussion.*

Mens køns-identitet - det at en person regner sig for tilhørende det ene frem for det andet køn - ifølge både psykoanalytisk prægede identifikationsteorier og indlæringsteoretiske kønsrolleteorier er et produkt af efterligningen af den sammekønnede forælder, så ser Kohlberg barnets oplevelse af sig selv som dreng eller pige som det første led i kønsrolleindlæringen. Kohlberg mener, at *etableringen af køns-identitet finder sted som et led i barnets almindelige realistiske kortlægning af omverdenen.* Efter at barnet har »valgt« sin kønsidentitet, sætter det pris på de ting, handlinger o. s. v., det oplever som svarende til dets køn, og efter at det har opbygget et sæt mandlige eller kvindelige værdibegreber, søger det at efterligne voksne af samme køn som det selv, særligt den sammekønnede forælder, og denne efterligning fører til en dybere følelsesmæssig tilknytning til vedkommende.

I denne teori for kønsrolleindlæringen indtager forældrene ikke nær den samme rolle

som i andre kønsrolleindlæringsteorier. Kohlberg hævder, at *kønsrolleindlæringen er så »naturlig« - cl. v. s., at de erfaringer, barnet skal gøre for at kunne etablere kønsidentitet og kønsrolle, er så almene — at forældrenes tilstedeværelse som modeller for efterligning ikke er nødvendig*, og at den indflydelse, de eventuelt kan have på barnets kønsrolleindlæring, væsentligst er i negativ retning, d. v. s., at de kan skabe frygt og konflikter hos barnet, der kan hæmme det i dets opbygning af dets kønsrolle.

Mulige faktorer i kønsrolleindlæringen

Et meget stort problem, der melder sig ved arbejdet med afprøvningen af de forskellige identifikationsteorier, er definitionen af de variable, man udfra en bestemt teori mener er af betydning i identifikationsprocessen, og udformningen af de forsøg, man mener kan afprøve de påståede sammenhæng mellem disse variable.

Antallet af mulige variable er nærmest ubegrænset. I Sears, Rau & Alpert's (1966) undersøgelse opererede man til eksempel med fem teoretisk definerede hovedvariable, der var delt op i næsten 400 operationelt definerede empiriske variable. I de fleste undersøgelser anvendes dog kun få variable, to eller tre teoretisk definerede variable (f. eks. afhængighed af moderen og udvikling af passende kønsrolle hos drenge), som man så søger oplysninger om gennem afprøvning af antagne sammenhæng mellem operationelt definerede variable (f. eks. moderens oplysninger om tidspunktet for afvænningen og drengens valg af kønspræget legetøj), hvis forhold til de teoretiske variable ofte er temmelig uklart. Det er derfor nødvendigt, at gennemgangen af de empiriske undersøgelser beskæftiger sig med, hvilke sammenhæng der er konstateret mellem de operationelt definerede, snarere end mellem de teoretisk definerede variable, selv om de første siges at være afledt af de sidste.

Børns oplevelse af deres forældre

En forudsætning for, at børn på en eller anden måde kan overtage deres kønsroller fra forældrene, er, at de oplever deres forældre som forskellige.

I en amerikansk undersøgelse fra 1939 (Meltzer, 1943) bad man 150 drenge og piger *omkring 11-14 år gamle* om at sige de første 10 ord, der faldt dem ind, når de hørte ordene

»mor« og »far«. Børnene tænkte i forbindelse med deres moder særlig på hendes personlige egenskaber, mens de mere tænkte på deres fader, som en der gjorde noget, legede med dem, tog dem med ud og gav dem gaver. Børnene - og særligt pigerne - oplevede moderen som den, der tog sig mest af dem, og pigerne oplevede tillige moderen som den, der passede på dem, mens det for drengene var faderen, der havde denne funktion. Både piger og drenge nævnte flere positive træk ved moderen end ved faderen.

Disse resultater, der stort set svarer til almindelige forventninger, går igen i andre undersøgelser. I to undersøgelser med et stort antal amerikanske skolebørn (Hawkes, Burchinal & Gardner, 1957; Harris & Tseng, 1957) fandt man, at selvom børnene oftest var positivt stemt over for begge deres forældre, da var moderen næsten altid den mest afholdte i de tilfælde, hvor forældrene vurderedes forskelligt.

I en undersøgelse af børnehavebørn fra USA og New Zealand (Landreth, 1963) beskrev børnene gennemgående deres moder som den, der tog sig af dem og passede på dem, mens faderen mere blev opfattet som en kammerat. Dog var der også i denne undersøgelse tegn på, at drengene havde forholdsvis meget med deres fader at gøre, pigen med deres moder.

I en undersøgelse (Droppleman & Schaefer, 1963) af noget større børn (14 og 17 år) oplevede både piger og drenge moderen som den mest omsorgsfulde, og de oplevede at hendes kontrol med, hvad de foretog sig, udøvedes ved mere indirekte og skjulte metoder, end tilfældet var med faderen. På en række punkter beskrev drenge og piger deres forældre forskelligt.

Men børnene opfatter tidligt ikke blot forældrenes forskellige roller over for børn, men også forældrenes indbyrdes roller; i en amerikansk undersøgelse (Emmerich, 1959) af 88 børn, *halvdelen 4½ år, halvdelen knap 6 år*, fandt man dels, at børnene med stigende alder i stigende grad oplevede forældrene som udstyret med mere magt end børn, dels fandt man, at børnene tilskrev udtryk for enighed til moderen, mens de tillagde faderen handlinger, der gav udtryk for uenighed.

Selv om forældrene udfører handlinger, der normalt tillægges det modsatte køns rolle, behøver det ikke at ændre børns oplevelser af dem. Hartley (1959 a) har i en undersøgelse af 150 5, 8 og 11 årige børn fundet, at børnene ofte, hvis deres moder har arbejde, beskriver det som

»hun hjælper fader«, mens det tilsvarende opleves som en hjælp til moderen, hvis faderen udfører husarbejde.

Sammenfattende kan siges, at *drenge og piger oplever deres fader og moder som forskellige*, både i forholdet til børnene og til hinanden; moderen opleves gennemgående som mere omsorgsfuld, og hvor der er forskel i barnets indstilling til sine forældre, er hun oftest den mest afholdte.

Børns efterligningsadfærd

En anden forudsætning for, at børn kan overtage voksnes kønsroller, er, at børn efterligner andres adfærd; kan dette påvises?

Psykologen Bandura har særligt beskæftiget sig med børns spontane efterligning af andres adfærd, som eksempel på hans fremgangsmåde og resultater kan anføres et forsøg med 50 3-5 års drenge og piger (Bandura & Huston, 1961). Børnene blev først gjort bekendt med den forsøgsassistent, der tjente som model for efterligning, halvdelen af børnene optrådte han venligt overfor, halvdelen koldt og afvisende. I selve forsøget havde børnene til opgave at vælge, hvilken af to æsker der var en lille belønning i; »modellen« valgte først og udviste under sit valg en række funktionsløse adfærdsformer, marcherede frem og tilbage, sagde bestemte ting og udviste aggression over for nogle dukker, der var anbragt oven på æskerne. Når børnene så selv skulle vælge, udviste de en tilsvarende adfærd. De børn, forsøgsassistenten inden forsøget havde været venlig overfor, efterlignede i højere grad hans adfærd, end de andre børn; dog efterlignede alle børn modellens aggressive adfærd overfor dukkerne. Endelig var der også tegn på, at de børn, modellen havde været venlig imod, gjorde sig mere umage end de andre børn.

Forsøget viser, at børn - i hvert fald i nogle situationer - efterligner andres adfærd ret nøje, og at de tilsyneladende særligt gør det, hvis de har et positivt forhold til modellen.

I et forsøg (Hartup, 1964), hvor 3-5 års børn med en lille dukke skulle afslutte et handlingsforløb, der forinden var gennemført af forskellige andre dukker, kunne på samme måde konstateres en generel tendens til at efterligne. Endvidere var der tendens til, at dukker af samme køn som forsøgspersonen hellere blev efterlignet end dukker af andet køn.

Endelig skal nævnes, at det i et forsøg med verbal betingning med 5-7 årige (Epstein &

Liverant, 1963) blev fundet, at de drenge, der udviste stærk præference for den mandlige kønsrolle (som målt ved den tidligere omtalte Brown's It Scale), blev mere effektivt betinget (d. v. s. at de i mere udpræget grad rettede sig efter forsøgslederens bifaldsytringer) af en mandlig forsøgsleder, mens drenge med ringe præference for den mandlige kønsrolle bedre betingedes af en kvindelig forsøgsleder.

Sammenfattende må det siges påvist, at børn under visse omstændigheder efterligner den adfærd, de ser andre udføre, at børn hellere efterligner personer af samme end af modsat køn, og at bifaldsytringer af personer af det køn, som man udviser kønsrollepræference for, har større vægt i en indlæringsituation end fra personer af andet køn.

Børns efterligning af deres forældre

Selvom det således er påvist, at der er visse forudsætninger til stede for, at børn kunne indlære deres kønsrolle ved efterligning af den sammekønnede forælders adfærd, kunne kønsrolleindlæringen også tænkes at foregå på anden vis, f. eks. ved at barnet søgte at leve op til forældres og andre voksnes forventninger til det; i det følgende skal gennemgås nogle forsøg til belysning heraf.

Først et forsøg der ganske vist ikke handler specielt om indlæring af kønsrolle, men som dog viser noget om efterligning af forældre: Maccoby (1961) har ved hjælp af spørgeskema-besvarelser fra godt halvandethundrede 12 års børn samt interview med deres lærere, og interview med mødre, da børnene var omkring 6 år fundet tegn på, at de børn, der i 12 års alderen er mest tilbøjelige til at irettesætte andre børn, der har overtrådt regler, er børn, hvis forældre seks år tidligere strengt krævede, at børnene skulle opføre sig efter de givne regler.

Et forsøg, der særligt skal belyse, om efterligningen sker efter forældrene i almindelighed eller efter den sammekønnede forælder, er foretaget af Hartup (1962). Han satte et halvt-hundrede børn til at vælge, om en barnedukke af samme køn som de selv ville gøre, som forsøgslederen lod en faderdukke, eller som han lod en moderdukke gøre. Både drenge og piger fulgte almindeligvis forældredukken af samme køn som de selv.

Angrilli (1960) har søgt at besvare samme spørgsmål ved at lade 30 4-5 års drenge bedømme i forskellige henseender af deres børnehavelærere, og sammenlignede disse bedøm-

meiser med forældrenes besvarelser af nogle maskulinitets-feminitets-tests. *Der kunne ikke konstateres nogen sammenhæng mellem drenge og forældrenes kønsidentifikationsmønstre*, skrev Angrilli, der mente, at dette skyldes, at en mængde faktorer andre end forældrenes påvirkninger bestemmer barnets kønsrolleindlæring. Resultaterne er dog snarere forårsaget af, at forældre og børn er undersøgt med prøver, der ikke er sammenlignelige.

Blandt andet for at undgå de vanskeligheder, der opstår, når resultater, der er opnået ved hjælp af forskellige prøver, skal sammenlignes, kan man i stedet sammenligne forskellige besvarelser af samme prøver.

Gray & Klaus (1956) sammenlignede således fem forskellige besvarelser af en personlighedsprøve for hver af 62 studerende: forsøgspersonens besvarelse af prøven, som han selv fandt det rigtigt, som han mente hans fader ville besvare den, som han mente moderen ville besvare den, og endelig således som faderen og moderen faktisk besvarede prøven. Resultatet var, at både *unge mænd og unge kvinder* i almindelighed udviste større lighed med forælderen af samme køn end med forælderen af modsat køn, hvad enten dette målttes ved at sammenligne forsøgspersonens selvopfattelse med hans opfattelse af forældrene eller med forældrenes selvopfattelser.

Bronfenbrenner (1958) har imidlertid i en kritisk gennemgang af den metode, Gray & Klaus (1956) anvendte, påpeget, at deres forsøg ikke afgør, om forsøgspersonerne har efterlignet deres forældre af samme køn, eller om de på anden måde har indlært det køns rolle, som også en af deres forældre tilhører. Dette kan kun afgøres ved forsøg, hvor forsøgspersonernes selvoplevelse sammenlignes dels med deres egen beskrivelse af forældrene, dels med andre forsøgspersoners beskrivelse af forældrene.

Lazowick (1955) har gjort dette med 400 college studerende, og Helper (1955) med 50 børn *omkring 12 år gamle*; begge fandt, at forsøgspersonernes selvbeskrivelser mindede lige så meget om andre forsøgspersoners beskrivelse af deres forældre af samme køn, som de mindede om forsøgspersonens egen beskrivelse af sin sammekønnede forælder.

Disse resultater behøver ikke nødvendigvis tages som en afkræftelse af, at den sammekønnede forælders kønsrolleudførelse spiller en rolle for børns kønsrolleindlæring; resultaterne kan tages som udtryk for, at der (i hvert fald i

den amerikanske kultur) hersker stor overensstemmelse om kønsrollerne forældre og børn imellem. For at få svar på spørgsmålet om betydningen af den sammekønnede forælders rolleudførelse må man derfor undersøge hvorledes sådanne forældre efterlignes, som ikke følger det gængse kønsrollemønstre. Dette er gjort i to upublicerede doktorafhandlinger af Lansky (1955) og Altucher (se Bronfenbrenner, 1958). Lansky fandt, at drenge med feminin scoring på maskulinitets-femininitetsprøver havde tendens til at komme fra hjem, hvor faderen havde afgivet nogle af sine rollefunktioner og i stedet overtaget nogle af moderens (f. eks. holder ikke disciplin men laver mad). Altucher konstaterede tilsvarende at drenge med feminin scoring ofte kom fra hjem, hvor kønsrolledifferentieringen var ringe, eller hvor moderen snarere end faderen holdt disciplin med børnene.

Heilbrun (1965 a) opgiver tilsvarende at have fundet, at normale mandlige *collegestuderende* er mere identificerede med meget maskuline fædre end med lidet maskuline, mens normale kvindelige collegestuderende er mere identificerede med lidet feminine end med meget feminine mødre.

Men selv i forbindelse med Lansky's, Altucher's og Heilbrun's (1965 a) undersøgelser kan man strengt taget ikke tillade sig at slutte fra konstateringen af, at børn har en vis lighed med deres forældre af samme køn til, at denne lighed skulle være opstået ved efterligning. Heilbrun (1965 a) foreslår da også, at man opgiver at operere med en identifikationsproces og i stedet definerer identifikation som et produkt.

Til slut i dette afsnit skal nævnes et resultat fra Sears, Rau & Alpert's (1966) meget omhyggelige undersøgelser af 40 godt 4½ år gamle børn og deres forældre; Sears, Rau & Alpert fandt, at omend der kunne påvises sammenhæng mellem forældrenes forhåndenværende eller opførsel som modeller til efterligning og børnenes maskulinitet-femininitet, så var der flere og mere utalte sammenhænge mellem børnenes kønsrolleindlæring og forældrenes holdninger til beherskelse af kønsdrift og aggression. Dette resultat fører over til næste afsnit, der handler om betingelserne for børns kønsrolleindlæring.

Betingelserne for børns kønsrolleindlæring

Mussen & Distler (1960) har søgt at afgøre, hvilken af tre antagelser om betingelserne for

identifikation der er korrekt: antagelsen om, at børn identificerer sig med den sammekønnede forælder, fordi vedkommende 1) er varm og omsorgsfuld; eller fordi de er 2) straffende og truende; eller fordi de 3) suverænt uddeler både belønning og straf. Forsøgspersonerne var nitten 5 års drenge og deres mødre; børnene blev prøvet med Brown's It Scale, mødrene blev interviewet. Forsøget gav ikke særlig klare resultater; dog synes det at udelukke muligheden for identifikation med aggressoren. Resultaterne er stort set de samme som i en tidligere undersøgelse (Payne & Mussen, 1956), og bekræftes af senere forsøg af Mussen (1961) med fyre 17-18 års drenge og af Mussen & Rutherford (1963), hvor forsøgspersonerne var omkring hundrede 6 års drenge og piger og deres mødre.

Heilbrun (1965) har hos godt hundrede collegestuderende fundet, at forsøgspersonernes indtryk ikke blot af deres forældres omsorgsfuldhed, men også af deres maskulinitet-femininitet, var af betydning for, om de identificerede sig med dem, således at mandlige collegestuderende identificerede sig mest med fædre, der var både maskuline og omsorgsfulde, mens kvindelige collegestuderende identificerede sig mest mødre, der var både lidet feminine og omsorgsfulde.

I Sears, Rau & Alpert's (1966) førnævnte undersøgelse var det ikke muligt at påvise, at forældrenes varme og omsorg virkede fremmende ind på identifikationsprocessen, i stedet fandt man, at forældrenes belønning af afhængighedsadfærd var af stor betydning; særligt var der tegn på, at sådanne »belønninger for afhængighed«, når de blev uddelt af forælderen af modsat køn af barnet, var i stand til at fastlægge adfærdsformer, der ikke svarede til barnets tilskrevne kønsrolle, mens der kun var mindre overbevisende tegn på, at belønninger, uddelt af forælderen af samme køn som barnet, var i stand til at fastlægge korrekt kønsprægede adfærdsformer.

Sears, Rau & Alpert (1965) opstiller på grundlag af adskillige ikke-forventede resultater af deres forsøg og spørgeskemaundersøgelser følgende beskrivelse af identifikationsprocessen:

»I begyndelsen optager både drenge og piger kvindelige-moderlige adfærdsformer. Måden, hvorved dette finder sted, kan enten være i form af en efterligningsproces, hvis effektivitet afhænger af, om moderen er opmærksom og belønnende over for barnets efterlignings -

adfærd, eller det kan ske ved direkte vejledning, hvad enten den er villet og verbaliserbar eller ej. Omkring 3-4 års alderen danner drengen sig et fast billede af mandsrollen og begynder at forme sin adfærd efter det. For så vidt drengen har mandlige forbilleder for øje (f. eks. faderen), vil drengens udformning af sin adfærd være effektiv. De mandlige karakteristika lægges oven i og erstatter de kvindelige egenskaber, drengen tidligere havde indoptaget«. Forfatterne fortsætter: »Der er imidlertid intet i vore data, der tyder på, at faderens reaktioner på sønnens hængen ved ham er af signifikant betydning for sønnens udvikling til mand. Både børnenes maskulinitet og femininitet synes at være mere præget af forældrenes holdninger til beherskelsen af kønsdrift og aggression end af deres forhåndenværen eller opførsel som forbilleder. Maskulinitet hænger sammen med frihed til at udtrykke kønsdrift og aggression og en ikke-straffende holdning hos forældrene. Dette gælder for maskulinitet-femininitet hos både piger og drenge« (Sears, Rau & Alpert, 1966, p. 261).

Der synes således at *herske uklarhed over betingelserne for identifikation*, om barnet efterligner den sammekønnede forælder, fordi det er afhængig af forælderenes omsorg, fordi det oplever forælderen som en mægtig person, der både kan belønne og straffe, eller om barnet i *virkeligheden slet ikke efterligner så meget, men snarere skaber sin egen rolle inden for de rammer, forældrene afstikker og på en måde, som forældrene belønner*.

Forskelle i kønsrolleindlæringen hos piger og drenge

Sears, Rau & Alpert (1966) konkluderede som nævnt, at mens pigen lærer væsentlige dele af sin kønsrolle gennem en efterligning af moderens adfærd, så »danner drengen sig et fast billede af mandsrollen«, som han former sin adfærd efter. Mens antagelsen om, at pigen lærer dele af sin kønsrolle ved efterligning af sin moder, bygger på en række konstaterede og meningsfulde sammenhæng mellem moder og datter, først og fremmest at der er en sammenhæng mellem en varm indstilling hos moderen og indlæring af kvindelig kønsrolle, så hviler antagelsen om drengens »kognitive kort« væsentligst på negative fund, særlig at der ikke var sammenhæng mellem en varm indstilling hos faderen og drengens indlæring af mandlig kønsrolle. Endvidere synes Sears et al.'s antagelser at

bygge på deres konstatering af, at børns feminitet hænger sammen med en række forbud fra forældrene mod visse former for adfærd, mens børns maskulinitet er korreleret med, at forældrene giver børn frihed til at udtrykke deres impulser; det er muligt at fortolke dette forhold derhen, at *pigens rolle i højere grad afgrænses for hende - og afgrænses på en måde, så den minder om moderens - mens drengen i højere grad får frihed til selv at udvikle sin rolle.*

Gray & Klaus (1956) har imidlertid tidligere opnået resultater, der mere direkte antyder en sådan forskel på kønsrolleindlæringen hos piger og drenge. I deres tidligere omtalte forsøg sammenlignedes for 62 studerendes vedkommende unge mænds og kvinders besvarelser af en personlighedsprøve med deres forældres besvarelse af prøven, og man fandt, at de unge kvinders besvarelser mindede mere om deres mødres, end de unge mænds mindede om deres fædres. Hartup (1962) har siden i et forsøg med 63 3½-5½ års børn fået resultater, der kan fortolkes på lignende måde. Han fandt i en legesituation en sammenhæng mellem efterligning af moder-dukke og passende kønsrollepræference for pigernes vedkommende, mens der ikke kunne konstateres sammenhæng mellem drenges valg af fader dukke og deres kønsrollepræference. Gray & Klaus' forsøg er - sammen med Browns forsøg med »It Scale« (Brown, 1956, 1957, 1958), der siden viste sig ikke at være holdbare i denne henseende - anvendt af Ruth Hartley (1959 c) og David Lynn (1959, 1962) som støtte for nogle i og for sig fornuftige teorier, der blot går langt videre, end der er empirisk dækning.

Hartley's hovedargumentation er, at *drenge og unge mænd i visse henseender har flere problemer end piger og unge kvinder, og at en af de væsentligste årsager hertil er, at mens pigerne indlærer deres kønsrolle ved at efterligne moderen, så må drengene selv definere deres kønsrolle.* At drenge har flere problemer end piger viser sig efter Hartley's mening i det *større antal drenge end piger, der henvises til Child Guidance Centre, i drengenes større sociale tilpasningsvanskeligheder og større kriminalitet.* Hartley mener, at disse problemer kan skyldes, dels at der stilles tidligere og stærkere krav om korrekt kønsrolleadfærd til drengene, således som målt ved »It Scale«, der i denne forbindelse ikke er pålidelig, dels at drengene ikke har samme muligheder for kontakt med et identi-

fikationsobjekt (i deres tilfælde faderen), som piger har. Oven i købet er drenges forhold til faderen hyppigt dårligere end pigernes forhold til moderen. Drengene har i deres definition af deres kønsrolle kun sig selv og deres kammerater at støtte sig på, derfor bliver drenges kønsrolleopfattelse mere rigid og unuanceret.

Efter Lynn's (1959) mening er den lille drengs identifikation med sit eget køn i begyndelsen ikke særlig fast, på grund af skiftet fra identifikation med moderen; på grund af de mange fordele, der med stigende alder knyttes til den mandlige kønsrolle, bliver drenge med årene fastere identificeret med deres kønsrolle, mens pigerne bliver mindre fast identificeret med deres. Dette sidste ses bl. a. af, at en større del af kvinderne end af mændene vil foretrække det modsatte køns rolle. Endelig hævder Lynn, som Hartley, at drenge stort set vil identificere sig med en kulturel stereotypi af den mandlige kønsrolle, mens piger identificerer sig specifikt med dele af deres moders rolle. Lynn støtter sine antagelser på andres undersøgelser, men både en del af de forsøg han nævner (Brown, 1957; Brown & Tilor, 1957; Fortune Survey og Gallup Pool), og måden, han anvender dem på, er af tvivlsom værdi.

I Lynn's artikel fra 1962 søger han at finde årsagerne til en række konstaterede kønsforskelle i aspekter ved drenges og pigers angiveligt forskellige måder at indlære kønsrollen på, men da selve dette forhold ikke kan betragtes som tilstrækkeligt empirisk underbygget, henvises interesserede til bilagets referat af Lynn's artikel.

Når det er nødvendigt at sætte så stort et spørgsmålstejn ved antagelsen om, at piger efterligner deres mødre mere end drenge efterligner deres fædre, skyldes det også, at en række forsøg har opnået resultater, der synes at stride hermed. Fauls & Smith (1956) har således bedt 38 børn omkring 5 år gamle om at angive, hvilke af en række angivne aktiviteter (f. eks. spille baseball, lege med dukker), de bedst kunne lide, og hvad de mente deres moder og deres fader helst ville have, de skulle gøre. I denne undersøgelse var der ingen forskel med hensyn til, hvorledes drenges og pigers valg af aktiviteter stemte overens med deres opfattelse af moderens ønsker, hvorimod drenges valg af aktiviteter svarede nøjere til deres oplevelse af faderens ønsker, end pigernes valg gjorde.

Heilbrun (1965 b) har i en undersøgelse af collegestuderende fundet, at der er større lig-

hed mellem den måde, mænd beskriver sig selv, og den måde, de beskriver deres fader på til forskel fra deres beskrivelse af moderen, end der er mellem kvinders beskrivelse af sig selv og deres beskrivelse af moderen til forskel fra faderen.

Heilbrun fandt endvidere, at lighed med forælderen af samme køn for unge mænds vedkommende optrådte sammen med god personlig tilpasning, mens det hos unge kvinder var et tegn på dårlig tilpasning. Tilsvarende resultater er opnået af Helper (1955), der hos 12 års drenge fandt en sammenhæng mellem deres oplevelse af sig selv og af den sammekønnede forælder på den ene side og på den anden side høj status i kammeratgruppen, mens dette ikke kunne påvises hos piger; Gray (1959) fandt hos 11-14 års drenge en sammenhæng mellem selvoplevelse og oplevelse af fader til forskel fra moder og på den anden side »tilpasning« målt ud fra kammeraters bedømmelse på en række områder. Dette gjaldt ikke for pigers lighed med deres mødre.

Alt i alt har det således endnu *ikke været muligt at give noget entydigt billede af kønsforskellene i kønsrolleindlæringen*; når Hartley's og Lynn's teorier alligevel er omtalt, skyldes det, at de får ny betydning, når de ses i sammenhæng med resultater fra undersøgelser over virkningen af faderfravær på drengens kønsrolleindlæring.

Virkningen af faderfravær på børns kønsrolleindlæring

Stolz et al. (1954) har undersøgt fader-barn forholdet i nitten studenterfamilier, hvor faderen havde været soldat (i anden verdenskrig), mens det ældste barn blev født, og indtil det var mindst 1 år gammelt. Ud fra interviews med forældrene og iagttagelse af deres børn nogle år efter krigen (de fleste af familieme havde på undersøgelsestidspunktet flere børn), viste de ældste børn sig at have et køligere forhold til faderen end deres mindre søskende, eller en kontrolgruppe havde til deres fædre. De børn, der ikke havde haft nogen fader det første leveår, var mere knyttet til moderen; de var mindre uafhængige af voksen hjælp, og var mere frygtomme og »nervøse«. Der opgives yderligere en række forskelle, men da disse ikke er opgjort for de to køn for sig - og således ikke er relevante for en diskussion af kønsrolleindlæring - undlades en længere diskussion. Ud fra undersøgelsen står det ikke klart, i hvor høj grad

børnenes problemer skyldtes, at de havde været uden fader i deres første leveår, og i hvor høj grad de skyldtes, at familiestrukturen var blevet voldsomt ændret, da faderen kom hjem og krævede moderens kærlighed og barnets lydighed; imidlertid forekommer den sidste forklaring sandsynligst.

Stolz' undersøgelse af det tidligere fader-barn forhold omhandlede som nævnt ikke kønsrolleindlæringen; der foreligger imidlertid tre væsentlige undersøgelser over virkningen af faderfravær herpå; to amerikanske undersøgelser (Sears, Pintler & Sears, 1946; Sears, 1951; Bach, 1946) over børn, hvis fader var borte fra hjemmet som følge af soldatertjeneste under anden verdenskrig, og en norsk undersøgelse (Tiller, 1958; Lynn & Sawrey, 1959; Tiller, 1962) over børn, hvis fader sejlede i handelsflåden. Da undersøgelseernes problemstillinger, metoder og resultater falder ret nøje sammen, vil de her blive behandlet under ét.

I alle tre undersøgelser blev børnene prøvet i en leg med dukker, og det blev iagttaget, hvilken grad af kærlighed, aggression o. s. v. de lod dukkerne give udtryk for overfor hinanden. I Bach's og i Tiller's undersøgelse blev mødrene desuden interviewet om forholdene i familien. I Sears et al.'s undersøgelse var børnene 3-6 år gamle, i Bach's undersøgelse 6-10 år og i Tiller's undersøgelse 8-10 år.

Faderens længereværende fravær fra hjemmet havde væsentligst betydning for drengene; i Bach's og i Tiller's undersøgelser var der dog tendens til, at både de drenge og de piger, hvis fædre var hjemmefra, gav et mere idealiseret billede af faderen end børn med hjemmeværende fædre, dog varierede billedet med moderens holdning til faderen (Bach, 1946). Drengene, hvis fædre er borte fra hjemmet, udviste i alle tre undersøgelser betydeligt mindre aggression end »normale« drenge.

I den norske undersøgelse fandt Tiller og Lynn endvidere, at i sammenligning med drenge med hjemmeværende fædre var drenge med fraværende fædre mere umodne, var dårligere tilpasset til deres kammerater, var usikre i deres kønsrolle (havde en del kvindelige personlighedstræk), og udviste - formodentlig som reaktion på deres usikkerhed - en række overdrevent maskuline træk (kompensatorisk maskulinitet).

Undersøgelserne synes således ret klart at vise, at faderens tilstedeværelse i hjemmet har større betydning for drenges end for pigers kønsrolleindlæring, og at de drenge, hvis fædre

er borte fra hjemmet, er usikre i deres kønsrolleindlæring, og som følge deraf udviser på en gang feminine træk (hovedsageligt aggressionshæmning) og overdrevent maskuline træk.

Denne beskrivelse svarer til Hartley's (1959 c) og Lynn's (1959, 1962) opfattelse af kønsrolleindlæringen hos »normale« drenge, hvis fader dagligt er hjemme morgen og aften; også Tiller (1959, 1962) mener, at den normale drengs situation minder mere om situationen i de faderfraværende familier, end den minder om den »normale« piges kønsrolleindlæringssituation, hvor hun bestandig har moderen for øje, og hvor hun (hvad der i USA er endnu almindeligere end her) i børnehave og skole bestandig er omgivet af lærerinder, der kan tjene som modeller for efterligning.

Ud fra en umiddelbar betragtning må det dog synes vigtigt, at det, der er konstateret i undersøgelserne over faderfravær, er, at *drenge, hvis fader er borte fra hjemmet, har en væsentlig anderledes kønsrolleudvikling, end drenge, hvis fader dagligt er hjemme*; om kønsrolleudviklingen hos normale drenge er endnu mere forskellig fra pigers kønsrolleindlæring må afgøres empirisk.

En måde at få belyst spørgsmålet på er ved at undersøge virkningerne af moderfravær på pigers kønsrolleindlæring.

Virkninger af børns adskillelse fra moderen

a. »Børn uden mor«. Der eksisterer en omfattende litteratur om betydningen af det tidlige moder-barn forhold og virkningerne af børns adskillelse fra moderen. Da denne litteratur væsentligst omhandler moderens betydning for barnet i dets første leveår, er adskillelsen fra moderen ikke diskuteret i relation til barnets kønsrolleindlæring; undersøgelserne skal derfor kun omtales kort; for en mere omfattende gennemgang henvises til en oversigt foretaget af E. L. Nielsen i 1966.

I 1951 udsendte W.H.O. John Bowlby's monografi »Maternal Health and Mental Care« (dansk overs. »Børn uden hjem«, 1953); Bowlby gennemgik en lang række undersøgelser af forskellige forskere fra forskellige lande og konkluderede, at »der er ikke nogen grund til tvivl med hensyn til den generelle antagelse, at berøves et lille barn gennem længere tid en moders omsorg, kan det have alvorlige og vidtgående virkninger for såvel barnets karakter som dets hele fremtidige liv« (1951, s. 46). I de undersøgelser, Bowlby gennemgik, og i andre

som er foretaget siden, fandt man ret samstemmende, at små børn (særligt i alderen 6 måneder til 3 år), som havde været adskilt fra deres moder over en længere periode (over tre måneder) i stort tal udviste emotionelle og karaktermæssige afvigelser. Imidlertid anfægtede de senere undersøgelser og diskussioner rigtigheden af Bowlbys oprindelige standpunkt, idet det påvistes, at »børn uden mor« så at sige altid på forhånd var anderledes stillet end »normale« børn på en række vigtige områder, de er hyppigst anbragt på institutioner med knapt og skiftende personale, og de har bl. a. heller ingen kontakt med deres fader. Den fortsatte diskussion førte til, at man er blevet klar over, at en lang række faktorer ud over den blotte adskillelse af mor og barn er af betydning, såsom forholdet mellem moder og barn forud for adskillelsen, tidspunktet og varigheden af adskillelsen og arten af den pasning, barnet modtager under adskillelsen.

Det er derfor idag ikke muligt at sige noget generelt om virkningerne af børns adskillelse fra moderen, sikkert er det dog, at der ikke er noget rimeligt forhold mellem de skadelige virkninger, det kan have for et barn at være indlagt på et hospital i et halvt år, og de virkninger det kan have for barnet, at dets moder har erhvervsarbejde uden for hjemmet.

b. *Børn med udearbejdende mødre*. Sjølund (1963) har i forbindelse med en dansk undersøgelse over udearbejdende mødre og børns tilpasning til skolen diskuteret de oversigtsartikler over undersøgelser af udearbejdende mødre, der er fremkommet i de senere år (Hoffman, 1961; Siegel et al. 1969; Siegel et al. 1963; Stolz, 1960). Den gennemgående konklusion var, at de undersøgelser, der hidtil er foretaget, har givet så modstridende resultater, at »hvad man end har lyst til at sige om børn af udearbejdende mødre, så kan det underbygges med et forskningsresultat« (Stolz, 1969, s. 772-773). Dette skyldes, at de forskellige undersøgelser har anvendt forskellige variable og forskellige metoder, uden altid at gøre klart rede derfor.

I en svensk undersøgelse foretaget i 1957 (Blume-Westberg, 1962) besvarede klasselærere et spørgeskema om 3500 skolebørn fra 2. og 6. klasser i Stockholm, Göteborg og Malmö, og 1000 af børnenes mødre blev interviewet om deres arbejdsforhold. Resultaterne af undersøgelsen var: der kunne ikke konstateres nogen forskel i skolepræstationer hos børn af hjemme- gående sammenlignet med børn af udearbej-

dende mødre. Sønner af udearbejdende mødre havde i 2. klasse flere adfærdsforstyrrelser end sønner af hjemmegående kvinder, men i 6. klasse var der ingen påviselig forskel i denne henseende.

Inddelte man børnene af udearbejdende kvinder efter årsagen til moderens arbejde, fandt man, at børn af mødre, der havde arbejde hovedsageligt af økonomiske grunde, oftere havde adfærdsvanskeligheder og oftere ydede ringere skolepræstationer end børn af mødre, der hovedsageligt arbejdede af interesse-mæssige grunde.

I den danske undersøgelse (Sjølund, 1963) bedømte klasselærere 88 børn i første klasse, hvis mødre så blev interviewet om deres arbejdsforhold og om barnets hjemlige baggrund. Børn af heldags-udearbejdende mødre adskiller sig ikke fra børn af heldags-hjemmegående mødre hvad angår social tilpasning, derimod er børn af hjemmegående mødre bedre tilpasset i arbejdsmæssig henseende end børn af udearbejdende; det må her bemærkes, at alle børn i materialet - også børnene af de hjemmegående mødre - tidligere havde gået i børnehave, hvad der ikke er almindeligt for børn af hjemmegående mødre.

De hjemmegående mødre havde flere socialt veltilpassede piger, mens de udearbejdende mødre havde flere socialt veltilpassede drenge. Dette må antages at hænge sammen med kønsrolleindlæringen, i særdeleshed da denne forskel ikke fandtes i arbejdsmæssig tilpasning.

Det forhold hos moderen, der havde størst sammenhæng med barnets sociale tilpasning, var moderens tilfredshed med sin tilværelse. Dette gjorde sig også i nogen grad gældende for barnets arbejdsmæssige tilpasning.

Sammenfattende kan det siges, at *moderens udearbejde i sig selv næppe påvirker barnets tilpasning eller dets kønsrolleindlæring væsentligt*, men på den anden side *må moderens udearbejde kunne tænkes at påvirke rollefordelingen mellem ægtefællerne i retning af større lighed* - dette mener Hoffman (1960) at have fundet - og *dette må igen antages at indvirke på børnenes kønsrolleindlæring*, således som det viser sig i Sjølunds undersøgelse, hvor der var relativt flere socialt veltilpassede piger hos hjemmegående mødre og relativt flere veltilpassede drenge hos udearbejdende mødre. I Hof f mans (1961) diskussion af en undersøgelse foretaget af Siegel et al. (1959) mente hun da også at kunne vise, at *drengene var mere konforme og afhængige i familier med udearbejden-*

de mødre, mens pigerne var mere aggressive, dominerende og selvstændige end tilfældet var i familier med hjemmegående mødre.

Søskendes betydning for kønsrolleindlæringen

I de fleste familier er barnet foruden af sin fader og moder også omgivet af søskende. Man har i denne forbindelse undersøgt betydningen for et barns kønsrolleindlæring af dets søskendes antal og køn og af barnets egen placering i søskendeflokken.

Helen Koch (1955) bad klasselærere bedømme 128 5-6 års børn med en bror eller søster i henseende til 58 personlighedstræk. Det var på grundlag af disse bedømmelser muligt at påvise forskelle i henseende til et eller flere træk mellem drenge og piger, mellem førstefødte og næstefødte, børn med søster og børn med bror og også mellem kombinationer af disse variable. Imidlertid er det vanskeligt at give noget samlet billede, da forskellene kun vedrører enkelte af de 58 undersøgte personlighedstræk, og da de træk, der adskilte f. eks. piger og drenge, ikke behøver være de træk, der er signifikant forskelligt repræsenteret hos næstfødte piger i sammenligning med næstfødte drenge.

Et enkelt resultat bør dog nævnes, nemlig at næstfødte drenge med en større søster gennemgående bedømmes som mere tøsede («sissyish») end førstefødte drenge; der var en tilsvarende tendens til, at piger med en større bror betragtedes som mere drengede, men dette var ikke statistisk signifikant.

I en undersøgelse af Rosenberg & Sutton-Smith (1964) sammenlignedes besvarelser på en kønsrolleprøve og et spørgeskema over reaktioner på tænkte frygtprovokerende situationer udfyldt af fire hundrede 9-12 års børn med ingen, en eller to søskende. Der kunne konstateres forskelle mellem piger og drenge, mellem enebørn og børn med en eller med to søskende, mellem førstefødte og senerefødte og mellem kombinationer af disse variable. Af de mange konstaterede forskelle synes de for kønsrolleindlæringen væsentligste at være, at førstefødte i to børns familier med en søsken af samme køn udviste mere frygt, mens de med en søsken af modsat køn udviste mindre frygt. Omvendt i familier med tre børn, her var førstefødte med søskende af modsat køn meget frygtssomme, mens førstefødte med søskende af samme køn var ret lidt frygtssomme.

Som også Koch gjorde opmærksom på, fandt man, at tilstedeværelsen af søskende af modsat

køn bevirkede en nedsat foretrækken af eget køns rolle, mens søskende af samme køn bevirkede en øget foretrækken. For næstfødte børn i to- og tre-børnsfamilier betyder en ældre søsken af samme køn en mere fuldstændig kønsrolleindlæring med mindst mulig frygt, mens det modsatte gælder for næstfødte med en ældre søsken af modsat køn. I trebørns familier udviste drenge med to søstre øget maskulinitet og angst, mens noget tilsvarende ikke gjaldt piger i en lignende situation.

Mens således både eget køn og søskendes køn, antal og relative alder fandtes af betydning for børn i alderen 6 og 10 år, så har man i undersøgelser med voksne (20 år) kun kunnet påvise kønnets betydning (Sutton-Smith, Roberts & Rosenberg, 1961; Sutton-Smith & Rosenberg, 1965; Schmuck, 1963).

Kønsrolleindlæring og social klasse

Rabban (1950) har undersøgt kønsrollepræferencer hos 300 børn i alderen 3½ til 9 år fra arbejderhjem og fra øvre middelklasse; børnene blev alle prøvet med en kønsrolleprøve (valg af legetøj); 8 børn blev mere indgående undersøgt, og deres mødre blev interviewet.

Rabban fandt, at drenge i begge samfundslag i højere grad end pigerne udviste den adfærd der »passede« til deres kønsrolle. *Børnene fra arbejderklassen udviste tidligere og i højere grad »passende« kønsrolleadfærd end børnene fra middelklassen.* I begge samfundslag havde de 3-årige tilsyneladende kun ringe kendskab til kønsforskelle og var som gruppe betragtet ude af stand til at udpege, hvilket legetøj der var »det rigtige« for deres køn. I 4 og 5 års alderen afklaredes kønsrollen for drenge fra arbejderklassen, mens 6-årsalderen var særlig vigtig for middelklassedrenge. Piger fra arbejderklassen udviste passende kønsrollevalg i 6 årsalderen, mens middelklassepigerne endnu i 8 års alderen ikke bar præg af en fast kønsrolleopfattelse.

Hall & Keith (1964) har siden undersøgt 88 8-10 års børn fra øvre og nedre samfundslag med »Brown's It Scale« for at afprøve Rabban's fund. I overensstemmelse med Rabban fandt de, at drenge fra lavere socio-økonomiske lag udviste mere udtalt præference for mandlig kønsrolle end drenge fra højere socio-økonomiske lag; for pigerne fandt de ingen sikre klasseforskelle, og for drengene i sammenligning med pigerne fandt de en stærkere kønsrollepræference uafhængigt af socialt lag; de to sidste resultater skyldes dog sandsynligvis »It

testen«s mangler (Brown, 1962). Lefkowitz (1962) har imidlertid i en undersøgelse af 800 otte-ti års børn opnået resultater, der strider mod Rabban's og Hall & Keith's fund, idet han konstaterede en *positiv korrelation mellem afvigende kønsrolle præference hos drenge og lav social status.*

Det er på dette grundlag ikke muligt at udtale noget sikkert om sammenhænge mellem socialt lag og kønsrolleindlæring; det er dog sandsynligt, at der er sammenhæng. Bronfenbrenner (1958) har gennemgået en række undersøgelser over sammenhæng mellem socialt lag og børneopdragelse foretaget i perioden 1928-1957. Han fandt, at *i perioden før anden verdenskrig gav mødre fra arbejderklassen deres børn tilladelse til flere ting, end middelklasse mødre gjorde; der var flere af arbejderklassens mødre, der ammede, som lod barnet om at bestemme spisetiderne, som afvænnede barnet senere, og som begyndte og afsluttede renlighedstræningen senere. Efter verdenskrigen er billedet vendt, således at det i dag er middelklasse mødre, der udviser de nævnte karakteristika.*

Årsagen til dette skift fandt Bronfenbrenner i, at middelklasse mødre i ret vid udstrækning læser og retter sig efter bøger om børneopdragelse; skiftet i deres indstilling skulle da svare til skiftet fra 1930ernes Watson (grundlæggeren af den amerikanske behaviorisme) til 1950ernes Spock (en børnelæge i USA. hvis bøger om børneopdragelse har vundet enorm udbredelse og er oversat til flere sprog).

Samtidig med, at middelklasse mødre efter krigen i al almindelighed har tilladt børnene større frihed til at udtrykke deres ønsker og behov med hensyn til afhængighed, kønsdrift, aggression og leg væk fra hjemmet, så har middelklasseforældrene også stillet større forventninger til sit barn. Middelklassebarnet forventes således tidligere end arbejderbarnet at kunne klare sig selv, at påtage sig mere ansvar hjemme og - vigtigst af alt - at klare sig bedre i skolen.

Til at opretholde disciplin anvendes der i middelklasse og arbejderklasse forskellige metoder. I arbejderklassen anvender forældrene i større udstrækning korporlig afstraffelse, mens middelklasseforældrene stoler på argumentation, isolation, appel til skyldfølelse og andre metoder, der indebærer trussel om tab af forældrenes kærlighed. Bronfenbrenner mente, at denne sidste metode er langt mere effektiv til *fralæringen* af værdier og normer end den førstnævnte metode.

Igennem hele den undersøgte 25-års periode har forholdet mellem forældre og børn i middelklassen været mere accepterende og kammeratligt, mens det i arbejderklassen i højere grad har været præget af opretholdelsen af orden og lydighed.

Det er med vor nuværende viden ikke muligt at vise, på hvilken måde disse klasseforskelle i børneopdragelse tilsammen indvirker på kønsrolleindlæringen; yderligere må man også i et forsøg på at gøre samlet rede for klasseforskellene i kønsrolleindlæring tage hensyn til, at der er flere mødre i de lavere sociale lag, der har udearbejde af økonomiske, fremfor af interesse-mæssige årsager; man må tage hensyn til arten af de dag institutioner, børnene fra forskellige sociale lag er anbragt i; man må tage hensyn til eventuelle sociale forskelle i forholdet til familiemedlemmer uden for kærnefamilien (far-mor-og-børn), og man må særligt tage hensyn til, hvorledes disse og mange andre faktorer indvirker på hinanden.

Foruden på denne måde at »forklare« de sociale forskelle i kønsrolleindlæringen ved en henvisning til de mekanismer (f. eks. »efterligning« af hjemmegående moder), der antages at ligge til grund for indlæringen, kan man også søge at »forklare« dem ved en direkte henvisning til de forhold i samfundet, der antages at bestemme arbejdsdeling og familiemønstre.

Barry, Bacon & Child (1957) har gennemgået etnografiske rapporter fra 110 samfund og på grundlag heraf opstillet en række almindelige forskelle i opdragelsen af drenge og piger, som de så har sat i relation til forhold i samfundet.

I 88 af de 96 samfund, det var muligt at bedømme i denne henseende, var der ingen forskel i den opmærksomhed og tålmodighed, der blev spæde piger og drenge til del. I de fleste kulturer blev der derimod stillet forskellige krav til større drenge og piger (alder 4-14 år); om fem undersøgte variable (ansvar, omsorg for yngre søskende, lydighed, selvstændighed og stræben efter at præstere) gjaldt det, at *de fleste kulturer lagde vægt på omsorg, lydighed og ansvar hos piger og selvstændighed og præstation hos drenge*. I nogle kulturer var det ikke muligt at påvise kønsforskelle, i andre krævedes lydighed, ansvar og præstationer udelukkende af drenge, i andre udelukkende af piger (dette gjaldt særlig ansvar).

For at få oplyst, hvilke samfundsforhold der kunne ligge bag variationerne i opdragelse, opdeltet de undersøgte kulturer i en gruppe med

store kønsforskelle og en gruppe med små; dernæst undersøgtes, i hvilken udstrækning der var sammenhæng mellem kønsforskelle og de forskellige forhold i samfundet (ialt afprøvedes 40 mulige sammenhæng, heraf var seks signifikante og adskilligt flere »næsten signifikante«). På grundlag heraf opstillede Barry, Bacon & Child to generaliseringer:

1) Store kønsforskelle i børneopdragelsen er knyttet til en samfundsøkonomi, der lægger stor vægt på den overlegne kropsstyrke og den overlegne udvikling af de motoriske færdigheder, der forudsætter muskulær styrke, og som kendetegner manden.

2) Store kønsforskelle i børneopdragelsen synes at være knyttet til skikke, der fremmer forekomsten af store familier med intensivt samarbejde. Antagelsen, der ligger bag denne generalisering, er, at arbejdsdelingen - og i særdeleshed arbejdsdelingen efter køn - kan være mere udtalt i en stor familie, hvor et andet familiedlem af samme køn kan indtræde i en rolle, der for en tid ikke kan udføres af et sygt eller fraværende familiedlem. I småfamilier må mand og hustru derimod være indstillet på om nødvendigt at overtage den andens rolle for en tid, hvis vedkommende er syg eller fraværende.

Barry, Bacon & Child anvendte disse generaliseringer af undersøgelsesresultater fra analfabetiske samfund til belysning af den ændring, kønsrollerne i »den vestlige kultur« almindeligvis antages at være ved at undergå. De pegede på, at den øgede mekanisering af samfundet gør dette mindre afhængigt af mandens overlegne kropsstyrke, end måske noget samfund tidligere har været, ligesom de hævdede, at den lille familie i vort samfund er så isoleret, at mand og hustru må være indstillet på for en tid at overtage opgaver, der normalt påhviler den anden part.

Konsekvenser af kønsrolleindlæringen

Grundantagelsen bag kønsrolleforskningen er, at *næsten alle psykiske kønsforskelle principielt må kunne vises at være forårsaget af forskelle i indlæringen og kontrollen af kønsrollerne; det er imidlertid langt fra alle køns forskellige adfærdsformer, der endnu har kunnet vises at være afhængige af faktorer i kønsrolleindlæringen*. I det følgende skal gennemgås nogle af de kønsforskelle, det hidtil har vist sig muligt at belyse ved undersøgelser af kønsforskelle i opdragelse og rolleforventninger.

Tilpasning

En række undersøgelser (Payne & Mussen, 1956; Gray, 1957; Gray, 1959; Mussen, 1961; Heilbrun, 1965 a, 1965 b) har samstemmende vist, at *dreng* eller unge mænd, der enten er stærkt identificerede med deres fader, eller, som målt på anden måde, udviser *udpræget maskulin kønsrollepræference, udviser en bedre »tilpasning«* end mindre maskulint identificerede mænd. Både personlighedsmæssigt (Mussen, 1961; Heilbrun, 1965 a, 1965 b) og socialt (Gray, 1957, 1959; Mussen, 1961).

For pigers og unge kvinders vedkommende tyder undersøgelsesresultaterne på, at der *enten ingen sammenhæng* var mellem feminin kønsrollepræference og tilpasning (Gray, 1957), *eller* at sammenhængen var negativ, det vil sige, at *kvinder med en udpræget feminin kønsrollepræference gennemgående var dårligere tilpasset* end kvinder med en mindre udpræget feminin kønsrollepræference (Seward, 1945; Gray, 1959; Heilbrun, 1965 a, 1965 b). Heilbrun & Fromme (1965) fandt i overensstemmelse hermed, at den bedste tilpasning hos en gruppe 14-16 årige hos drenge var knyttet til identifikation med en maskulin fader og hos piger var knyttet til identifikation med en maskulin moder.

Forsøgspersonerne i de nævnte undersøgelser var i alderen 10-18 år, i de fleste undersøgelser nærmere de 18 end de 10; derudfra kan undersøgelserne tolkes som et udtryk for, at den mandlige kønsrolle bedre end den kvindelige passer til de krav til præstationer og konkurrence der stilles til elever i high school og college og derfor er drengene bedre tilpassede.

Aggression

Som nævnt i første del har talrige undersøgelser fundet, at *dreng* på alle alderstrin *udviser mere aggressiv adfærd end piger*. Sears (1961) har yderligere fundet, at ikke alene var piger i sammenligning med drenge præget af aggressionsangst og prosocial aggression, mens drenge udviste mere antisocial aggression, men sammenlignedes forsøgspersoner af samme køn, der placerede sig forskelligt på en maskulinitets-femininitets prøve, så viste der sig den samme tendens. Gennem undersøgelserne af drenge hvis fædre gennem længere tid har været borte fra hjemmet (se s. 32) ved man, at faderens tilstedeværelse som identifikations-

objekt er af afgørende betydning for drenges aggressivitet.

Sears, Rau & Alpert (1966) fandt, at forældres korporlige afstraffelse af børn i hvert fald ikke mindskede børnenes aggressivitet; om den øgede aggressiviteten, var ikke til at sige, i tidligere undersøgelser havde man hos fem års børn fundet en sammenhæng mellem forældres hang til korporlig straf og aggressiv adfærd hos børnene (Sears, Maccoby & Levin, 1957), mens denne sammenhæng ikke kunne påvises hos de samme børn syv år senere (Sears, 1961). I overensstemmelse med disse to undersøgelser fandt Sears, Rau & Alpert, at der hos 4 års børn var en sammenhæng mellem aggressiv adfærd hjemme og forældrenes tolerance over for aggressivitet, mens forældre, der ikke tolererede aggressivitet, havde børn, der var aggressive i børnehaven i stedet. Sears, Rau & Alpert antog i fortsættelse heraf, at drenge udviste aggression over for andre børn i den udstrækning 1) de havde en aggressiv fader at efterligne; 2) de hævdedes i at udtrykke aggressivitet hjemme; og 3) forældrene »opfordrede« til aggression over for jævnaldrende. For pigernes vedkommende fandt de, at pigerne i deres aggressive adfærd efterlignede den af forældrene, moderen satte mest pris på - oftest hende selv, men af og til faderen.

Præstationsbehov

I de mange undersøgelser, der er foretaget af mænds og kvinders præstationsbehov (se Lesser, 1966), viser der sig to former for kønsrolle adfærd: for det første er der *forskul på de mål*, mænd og kvinder har for deres præstationer, idet præstationsmotivet *hos kvinder* mere end hos mænd er knyttet til det *at være socialt accepteret*, medens præstationsmotivet *hos mænd* mere end hos kvinder er knyttet til *konkurrenceprægede, intellektuelle præstationer*; for det andet er der kønsforskelle i *den opdragelsesmæssige baggrund for præstationsmotivet*, idet et stærkt præstationsmotiv hos drenge synes at hænge sammen med et varmt forhold til en moder, der i de første tre år af barnets liv beskytter drengen for derpå at begynde at stille krav til ham om selvstændig handlen, mens præstationsmotivet hos piger og kvinder synes at hænge sammen med et gensidigt fjendtligt forhold til moderen.

At kvinder snarere end at være præget af et behov for selvstændige præstationer har behov for kontakt, for at være socialt accepteret, kan

næppe undre på baggrund af undersøgelser, som Beilor & Werner (1957) har foretaget, af hvilke det fremgik, at det var ud fra deres sociale og emotionelle egenskaber, unge kvinder bedømtes. Goodenough (1957) fandt tilsvarende, at allerede 2-4 års piger viste større interesse i andre mennesker, end drenge gjorde, og at denne interesse opmuntredes af forældrene, særligt faderen. I en landsomfattende undersøgelse af amerikanske 14-16 års børn fandt Douvan (1957 & 1960), at medens drenge i denne alder havde ret differentierede ønsker med hensyn til, hvad de ville beskæftige sig med i fremtiden, hvilke stillinger de ønskede at uddanne sig til, så var pigernes fremtidsperspektiv adskilligt kortere og sluttede med ægteskab; hvad de ville foretage sig indtil da, havde de gennemgående kun vage og urealistiske forestillinger om (sekretær, sygeplejerske eller lærerinde), og hvordan og med hvem de skulle giftes, kunne de ifølge sagens natur ikke lægge detaljerede planer for.

Når undersøgelser viste, at et stærkt præstationsmotiv hos kvinder hang sammen med et fjendtligt forhold til moderen, må man først gøre sig klart, at det her drejede sig om undersøgelser, hvor man ikke tog hensyn til, at kvinders præstationsbehov overvejende optræder i forbindelse med sociale kontakter, men hvor man har sammenlignet kvinder, der har udvist et stærkt behov for intellektuelle præstationer med kvinder, der har et svagt behov derfor, eller med mænd der har et stærkt behov for det samme. Når man erindrer dette, vil man kunne se sammenhængen mellem, hvad der her måles som »stærkt motiv for intellektuelle præstationer«, og hvad der i anden forbindelse betegnes som »tilpasning« til et intellektuelt miljø, og hvad der her betegnes som »fjendtlighed« mellem mor og datter, og hvad der tidligere betegnedes som »lidet feminin kønsrollepræference«.

Undersøgelserne over kvinders tilpasning og præstationsbehov synes til sammen at vise, at i den udstrækning, kvinder ønsker at hævde sig i intellektuel konkurrence med mænd, er det dem til skade, om de identificerer sig med en »udpræget feminin« moder, og det vil sige med en moder, der foretrækker en traditionel kvindes rolle, idet de forskellige maskulinitets-femininitets- og kønsrollepræferenceprøver gennemgående er sammensat, så de måler det traditionelt maskuline og det traditionelt feminine. Omvendt må det antages, at kvinder, i det om-

fang de faktisk er identificeret med en feminin moder, vil være lidet motiverede for at hævde sig ved »maskuline« præstationer.

Kønsrolleindlæring - teori og empiri

Det er ikke muligt ud fra de gennemgængende undersøgelser over kønsrolleindlæring at tage stilling til, hvilken teori der giver den bedste beskrivelse af processen; det er dog muligt at udelukke én antagelse som lidet sandsynlig, nemlig Freuds antagelse om identifikation med en aggressor. Adskillige fund gør antagelsen usandsynlig, først og fremmest den gentagne konstatering af, at et varmt forhold mellem fader og søn er af stor betydning for drengens indlæring af mandlig kønsrolle.

Der bliver da tre hovedhypoteser tilbage: 1) børn overtager deres kønsroller (og meget andet) fra forældrene (særligt forælderen af samme køn) i et forsøg på at undgå at miste kilden til alt godt ved at blive som den (anaklitisk identifikation); 2) børn lærer deres kønsrolle ved at efterligne adfærden hos personer, de har et varmt forhold til; 3) kønsrolleindlæringen foregår som al anden indlæring ved, at de - oprindeligt tilfældigt udførte - adfærdformer gentages i det omfang, de bliver belønnet af omgivelserne. Som en fjerde type hypotese kunne nævnes Hartley (1959 c) og Lynn's (1962) antagelse om, at kønsrolleindlæringen hos pigen foregår ved efterligning af moderens adfærd, hos drengen som en art problemløsning af opgaven: find på grundlag af kvinders adfærd ud af, hvorledes den korrekte mandsrolle er; imidlertid støttes denne antagelse kun af en snæver gruppe forsøg, så den vil ikke blive diskuteret her.

Det er som nævnt ikke muligt ud fra de foretagne undersøgelser at afgøre, hvilken af de tre antagelser der bedst beskriver kønsrolleindlæringen; årsagen hertil er, at de tre hypoteser minder overordentlig meget om hinanden. Om man vælger at antage, at børn overtager store dele af deres forældres adfærdsmønster, fordi de er angst for at miste forældrene, eller om man antager, at de gør det, fordi børn nu engang er sådan indrettet, at de efterligner de personer, de sætter pris på, vil med henblik på beskrivelsen af det normale barns udvikling oftest være ligegyldigt. Ligeledes vil det for de fleste formål være ligegyldigt, om man antager, at barnet efterligner en person, det har »et varmt

forhold« til, eller om man antager, at det gør dét. der bliver »belønnet«, i særdeleshed da »et varmt forhold« må antages at bestå af en stadig mængde mindre »belønninger«, mens man på den anden side vil finde, at forudsætningen for mange psykologiske »belønninger« er et varmt forhold til personen, der belønner. Tilsyneladende er den væsentligste teoretiske divergens da. om barnet overtager forældrenes adfærd i større »blokke« (gennem identifikation eller ef-

terligning), eller om forældrene genskaber deres egen adfærd hos barnet gennem deres uddeling af belønning og straf. Fra en del forsøg ved vi, at børn faktisk er i stand til at efterligne større adfærdsforløb uden at modtage nogen umiddelbar ydre belønning, alligevel vil jeg personligt foretrække den sidste antagelse som grundantagelse, fordi anvendelsen af de enkleste begreber fører til de klareste definitioner og forsøg.

Konklusion på anden del: Om kønsrolletraditionen

Ved psykologiske undersøgelser af drenge og piger fra de er tre år, til de bliver voksne, og ved undersøgelser af deres forældre, søskende, kammerater og lærere er det påvist, at der i en række henseender bliver rettet forskellige forventninger til drenge og piger, og at drenge og piger har forskellige psykologiske kår under opvæksten.

Nogle psykiske egenskaber (tilpasning, aggression præstation) har kunnet vises at være afhængige af kønsrolleindlæringen, mens man for andre egenskaber endnu ikke er i stand dertil.

Undersøgelserne af kønsrolleindlæring har i udpræget grad været centreret omkring familien (som regel set med moderens øjne), og dette må vel også siges at være naturligt i betragtning af den store rolle, familien spiller i kønsrolleindlæringen: blot savner man i forbindelse med de mange undersøgelser af familiemæssige forhold undersøgelser som Barry, Bacon & Child's

(1957). der knytter forbindelser mellem rollerne i familien og arbejdsdeling og produktionsforhold i samfundet.

I lige så høj grad savnes undersøgelser af kønsrolleaspekter ved ikke-familiemæssige roller, og det vil særligt sige ved konkrete erhvervsroller; der vides meget lidt her om (som f. eks. at kvinder gennemgående synes interesserede i deres arbejdes mellemmenneskelige aspekter, mens mænd i højere grad er interesseret i at afprøve deres evner på selve arbejdsopgaven). I denne forbindelse savnes også undersøgelser af, hvorledes kønsrollen kontrolleres uden for familien, hvilke sanktioner der anvendes overfor personer, som ikke opfylder de forventninger, der rettes til dem, og hvem der registrerer normbruddet, og hvem der udøver sanktionerne. Dette er måske den vej, den fremtidige forskning kunne følge med større udbytte, end det undersøgelserne af familien har givet.

Efterskrift

I denne beretning er vægten stedse lagt på at præsentere de empiriske fund inden for området der synes nogenlunde velunderbyggede. Denne fremgangsmåde kan synes vilkårlig, og er det til en vis grad også, men det er inden for psykologien endnu ikke muligt at opstille nogen enkelt anerkendt teori for den »normale« personlighed eller den »normale« personlighedsudvikling ud fra hvilken det ville være muligt at afgøre hvilke vigtige variable der ikke var undersøgt med henblik på kønsforskelle, eller blot for hvilke variable der i undersøgelser har

vist sig ikke at være forskelligt fordelt på de to køn.

Psykologien kan da heller ikke give en blot tilnærmelsesvis udtømmende beskrivelse af »kvinders psyke« eller »kvindens stilling i samfundet«; hvad psykologiske undersøgelser i dag kan give svar på er afgrænsede problemer, som f. eks. spørgsmålet om mænds og kvinders forskellige præstationsmotivation eller mænds og kvinders forskellige motoriske færdigheder, som målt ved psykotekniske prøver.

Referencer

- ABEL, H. & SAHINKAYA, R. (1962) Emergence of sex and race friendship preferences. *Child Development*, 1962, 33, 939-943.
- AM ATORA, M. (1954) Contrasts in boys' and girls' judgments in personality. *Child Development*, 1954, 25, 51-62.
- AM ATORA, M. (1960) Expressed interests in later childhood. *Journal of genetic psychology*, 1960, 96, 327-342.
- ANASTASI, A. (1958) Sex differences. I: ANASTASI *Differential Psychology*. 3rd ed. New York: Macmillan, 1958.
- ANDERSON, C. C (1962) A developmental study of dogmatism during adolescence with reference to sex difference. *Journal of abnormal and social psychology*, 1962, 65, 132-135.
- ANGR ILLA, A. F. (1960) The psychosexual identification of pre-school boys. *Journal of genetic psychology*, 1960, 97, 329-340.
- BACH, G. R. (1946) Father-fantasies and father-typing in father-separated children. *Child Development*, 1946, 17, 63-80.
- BANDURA, A. & HUSTON, A. C. (1961) Identification as a process of incidental learning. *Journal of abnormal and social psychology*, 1961, 63, 311-318.
- BARRY, H., BACON, M. K. & CHILD, I. L. (1957) A cross-cultural survey of some sex-differences in socialization. *Journal of abnormal and social psychology*, 1957, 55, 327-332.
- BAYLEY, N. & SCHAEFER, E. S. (1960) Relationships between socioeconomic variables and the behavior of mothers toward young children. *Journal of genetic psychology*, 1960, 96, 61-77.
- BEILIOR, H. & WERNER, E. (1957) Sex role expectations and criteria of social adjustment for young adults. *Journal of clinical psychology*, 1957, 13, 341-343.
- BIELIAUSKAS, V. J. (1965) Recent advances in the psychology of masculinity and femininity. *Journal of psychology*, 1965, 60, 255-263.
- BLUME-WESTERBERG, G. (1962) *Förhålls-samarbetande mödrars barn i skolan*. Stockholm: intet forlag, 1962.
- BRIM, O. G. Jr. (1957) The parent-child relation as a social system: I. Parent and child roles. *Child Development*, 1957, 28, 343-364.
- BRONFENBRENNER, U. (1958) Socialization and social class through time and space. I: MACCOBY, NEWCOMB & HARTLEY (Eds.). *Readings in social psychology*. New York: Holt, 1958.
- BRONFENBRENNER, U. (1958) The study of identification through interpersonal perception. I: TAGIURI & PETRULLO (Eds.). *Person perception and interpersonal behavior*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1958.
- BRONFENBRENNER, U. (1960) Freudian theories of identification and their derivatives. *Child Development*, 1960, 31, 15-40.
- BROWN, D. G. (1956) Sex-role preference in young children. *Psychological Monographs*, 1956, 70, no. 14 (whole no. 421).
- BROWN, D. G. (1957) Masculinity-femininity development in children. *Journal of consulting psychology*, 1957, 21, 197-202.
- BROWN, D. G. (1958) Sex-role development in a changing culture. *Psychological Bulletin*, 1958, 54, 232-242.
- BROWN, D. G. (1962) Sex-role preference in children: Methodological problems. *Psychological Reports*, 1962, 11, 477-478.
- BRUN-GULDBRANDSEN, S. (1962) Kjønnssroller og sosialisering. I: DAHLSTRÖM ET AL. (Eds.). *Kvinnors liv och arbete*. Stockholm: Studieförbundet för Näringsliv och samhälle. 1962.
- CAMBELL, E. H. (1939) The social-sex development of children. *Genetic psychology monographs*, 1939, 21, 461-552.
- CARLSON, E. R. & CARLSON, R. C. (1960) Male and female subjects in personality research. *Journal of abnormal and social psychology*, 1960, 61, 482-483.
- DeLUCIA, L. A. (1963) The toy preference test: A measure of sex-role identification. *Child Development*, 1963, 34, 107-117.
- DIGNAN, M. H. (1965) Ego identity and maternal identification. *Journal of personality and social psychology*, 1965, 1, 476-483.
- DOUVAN, E. (1957) Independence and identity in adolescence. *Children*, 1957, 4, 186-190.
- DOUVAN, E. (1960) Sex differences in adolescent character processes. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1960, 6, 203-211.

- DROPPLEMAN ANN, L. F. & SCHAEFER, E. S. (1963) Boys' and girls' reports of maternal and paternal behavior. *Journal of abnormal and social psychology*, 1963, 67, 648-654.
- DURKIN, D. (1960) Sex differences in children's concepts of justice. *Child Development*, 1960, 31, 361-368.
- EMMERICH, W. (1959) Parental identification in young children. *Genetic psychology monographs*, 1959, 60, 257-308.
- EMMERICH, W. (1959) Young children's discriminations of parent and child roles. *Child Development*, 1959, 30, 403-419.
- EMMERICH, W. (1962) Variations in the parent role as a function of the parent's sex and the child's sex and age. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1962, 8, 3-11.
- EPSTEIN, R. & LIVERANT, S. (1963) Verbal conditioning and sex-role identification in children. *Child Development*, 1963, 34, 99-106.
- FAULS, L. B. & SMITH, W. D. (1956) Sex-role learning of five-years olds. *Journal of genetic psychology*, 1956, 89, 105-117.
- FREUD, S. (1924) Der Untergang des Oedipus-komplexes *Gesammelte Werke, XIII*. London: Imago. 1940.
- FRENCH, E. & LESSER, G. S. (1964) Some characteristics of the achievement motive in women. *Journal of abnormal and social psychology*, 1964, 68, 119-128.
- FRUMKIN, R. M. (1963) Sex, familiarity and dogmatism as factors in painting preferences. *Perceptual and motor skills*, 1963, 17, 12.
- GOODE, W. (1964) *The family*. Foundations of modern sociology series, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1964.
- GOODENOUGH, E. W. (1957) Interest in persons as an aspect of sex differences in the early years. *Genetic psychology monographs*, 1957, 55, 287-323.
- GRAY, S. W. (1957) Masculinity-femininity in relation to anxiety and social acceptance. *Child Development*, 1957, 28, 203-214.
- GRAY, S. W. (1959) Perceived similarity to parents and adjustment. *Child Development*, 1959, 30, 91-107.
- GRAY, S. W. & KLAUS, R. (1956) The assessment of parental identification. *Genetic psychology Monographs*, 1956, 54, 87-109.
- GRINDER, R. E. (1962) Parental childrearing practices, conscience, and resistance to temptation of sixthgrade children. *Child Development*, 1962, 33, 803-820.
- HALL, C S & DOMHOFF, B. (1963) A ubiquitous sex difference in dreams. *Journal of abnormal and social psychology*, 1963, 66, 278-280.
- HALL, M. & KEITH, R. A. (1964) Sex-role preference among children and upper and lower social class. *Journal of social psychology*, 1964, 62, 101-110.
- HARRIS, D. B. (1959) Sex differences in the life problems and interests of adolescents 1935 and 1957. *Child Development*, 1959, 30, 453-459.
- HARRIS, D. B. & TSENG, S. Ch. (1957) Children's attitudes toward peers and parents as revealed by sentence completions. *Child Development*, 1957, 28, 401-411.
- HARTLEY, R. E. (1959 a) Children's concepts of male and female roles. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1959 a, 6, 83-91.
- HARTLEY, R. E. (1959 b) Some implications of current changes in sex-role patterns. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1959 b, 6, 153-160.
- HARTLEY, R. E. (1959 c) Sex-role pressures and the socialization of the male child. *Psychological Reports*, 1959 c, 5, 457-468.
- HARTLEY, R. E. (1964) A development view of the female sex-role definition and identification. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1964, 10, 3-16.
- HARTLEY, R. E. & HARDESTY, F. P. (1964) Children's perceptions of sex-role in childhood. *Journal of genetic psychology*, 1964, 105, 43-51.
- HARTLEY, R. E., HARDESTY, F. P. & GORFEIN, D. S. (1962) Children's perceptions and expressions of sex preference. *Child Development*, 1962, 33, 221-227.
- HARTUP, W. W. (1962) Some correlates of parental imitation in young children. *Child Development*, 1962, 33, 85-96.
- HARTUP, W. W. (1964) Patterns of imitative behavior in young children. *Child Development*, 1964, 35, 183-191.
- HARTUP, W. W., MORRE, S. G. & SAGER, G. (1963) Avoidance of inappropriate sex-typing by young children. *Journal of consulting psychology*, 1963, 27, 467-473.
- HAWKES, G. R., BURCHINAL, L. G. & GARDNER, B. (1957) Preadolescents views of some of their relations with their parents. *Child Development*, 1957, 28, 393-399.
- HEILBRUN, A. B. (1963) Sex role identity and achievement motivation. *Psychological Reports*, 1963, 12, 483-490.
- HEILBRUN, A. B. (1964) Parent model attributes nurturant reinforcement, and consistency of behavior in adolescents. *Child Development*, 1964, 35, 151-167.
- HEILBRUN, A. B. (1965 a) The measurement of identification. *Child Development*, 1965 a, 36, 111-127.
- HEILBRUN, A. B. (1965 b) Sex differences in identification learning. *Journal of genetic psychology*, 1965 b, 106, 185-193.

- HEILBRUN, A. B. (1965 c) An empirical test of the modeling theory of sex-role learning. *Child Development*, 1965 c, 36, 789-799.
- HEILBRUN, A. B. & FROMME, D. K. (1965) Parental identification of late adolescents and level of adjustment: The importance of parent-model attributes, ordinal position, and sex of child. *Journal of genetic psychology*, 1965, 107, 49-59.
- HELPER, M. M. (1955) Learning theory and the self concept. *Journal of abnormal and social psychology*, 1955, 51, 184-194.
- HESS, R. D. & TORNEY, J. V. (1962) Religion, age, and sex in children's perceptions of family authority. *Child Development*, 1962, 33, 781 — 789.
- HOFFMAN, L. R. & MAIER, N. R. F. (1961) Sex differences, sex composition and group problem solving. *Journal of abnormal and social psychology*, 1961, 63, 453-456.
- HOFFMAN, L. W. (1960) Effects of the employment of the mothers on parental power relations and the division of household tasks. *Marriage and family living*, 1960, 22, 27-35.
- HOFFMAN, L. W. (1961) Effects of maternal employment on the child. *Child Development*, 1961, 32, 187-197.
- JENSEN, J. & SIGSGAARD, T. (1961) *Kammeratvalg i skoleklasser - en sociometrisk undersøgelse*. København: Danmarks pædagogiske Institut, 1961.
- JOHNSON, M. M. (1963) Sex role learning in the nuclear family. *Child Development*, 1963, 34, 319-333.
- KAGAN, J. (1964) The child's sex-role classification of school objects. *Child Development*, 1964, 35, 1051-1056.
- KOCH, H. L. (1944) A study of some factors conditioning the social distance between the sexes. *Journal of social psychology*, 1944, 20, 79-107.
- KOCH, H. L. (1955) Some personality correlates of sex, sibling position, and sex of sibling among five- and six-year old children. *Genetic psychology monographs*, 1955, 52, 3-51.
- KOGAN, K. L. & JACKSON, J. K. (1963) Conventional sex-role stereotypes and actual perception. *Psychological reports*, 1963, 13, 27-30.
- KOHLBERG, L. (1967) A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. J. E. Maccoby (ed.) *The development of sex differences*. London: Tavistock, 1967.
- KUETHE, J. L. & STRICKER, G. (1963) Man and woman: social schemata of males and females. *Psychological Reports*, 1963, 13, 655-661.
- LANDRETH (1963) Four-year-olds' notions about sex-appropriateness of parental care and companionship activities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1963, 9, 175-182.
- LANSKY, L. M. (1964) The family structure also affect the model: Sex-role identification in parents of preschool children. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1964, 10, 39-50.
- LAZOWICK, L. M. (1955) On the nature of identification. *Journal of abnormal and social psychology*, 1955, 51, 175-183.
- LEFKOWITZ, M. M. (1962) Some relationships between sex-role preference of children and other parent and child variables. *Psychological Reports*, 1962, 10, 43-53.
- LEHN-SCHIØLER, D. (1966) *Kønsforskelle i børns leg*. København: Upubliceret specialopgave i psykologi, 1966.
- LEVIN, H. & SEARS, R. R. (1956) Identification with parents as a determinant of doll play aggression. *Child Development*, 1956, 27, 135-153.
- LESSER, G. S. (1966) *Achievement motivation in women*. Duplikeret manuskript fremlagt på 6th World Congress of Sociology, Evian-les-Bains, Frankrig, 1966.
- LYNN, D. B. (1959) A note on sex differences in the development of masculine and feminine identification. *Psychological Review*, 1959, 66, 126-135.
- LYNN, D. B. (1962) Sex-role and parental identification. *Child Development*, 1962, 33, 555-564.
- LYNN, D. B. (1964) Divergent feed-back and sex-role identification in boys and men. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1964, 10, 17-23.
- LYNN, D. B. & SAWREY, W. L. (1959) The effects of father-absence on Norwegian boys and girls. *Journal of abnormal and social psychology*, 1959, 59, 258-262.
- MACCOBY, E. E. (1959) Role taking in childhood and its consequences for social learning. *Child Development*, 1959, 30, 339-352.
- MACCOBY, E. E. (1961) The taking of adult roles in middle childhood. *Journal of abnormal and social psychology*, 1961, 63, 493-503.
- MACCOBY, E. E. (ed.) (1967) *The development of sex differences*. London: Tavistock, 1967.
- McDAVID, J. W. (1956) *The sex variable in conforming behavior*. Washington: Office of Naval Research, 1956. Duplikeret rapport.
- McKEE, J. P. & SHERRIFFS, A. C. (1956) The differential evaluation of males and females. *Journal of personality*, 1956, 25, 356-371.
- MADSEN, B. (1967) (Bilag II).
- MELTZER, H. (1943) Sex differences in children's attitudes to parents. *Journal of genetic psychology*, 1943, 62, 311-326.

- MILTON, G. A. (1957) The effects of sex-role identification upon problem-solving skill. *Journal of abnormal and social psychology*, 1957, 55, 208-212.
- MINUCHIN Patricia (1965) Sex-role concepts and sex typing in childhood as a function of school and home environments. *Child Development*, 1965, 36, 1033-1048.
- MISCHEL, W. (1967) A social-learning view of sex differences in behavior. I. E. Maccoby (ed.) *The development of sex-differences*. London: Tavistock, 1967.
- MOSS, H. A. & KAGAN, J. (1961) Stability of achievement and recognition seeking behaviors from early childhood through adulthood. *Journal of abnormal and social Psychology*, 1961, 62, 504-513.
- MUSSEN P. (1961) Some antecedents and consequents of masculine sex-typing in adolescent boys. *Psychological Monographs*, 1961, 75, (whole no. 506).
- ML ISSEN, P. & DISTLER, L. (1960) Child rearing antecedents of masculine identification in kindergarten boys. *Child Development*, 1960, 31, 89-100.
- MUSSEN, P. & RUTHERFORD, E. (1963) Parent-child relations and parental personality in relation to young children's sex-role preferences. *Child Development*, 1963, 34, 589-607.
- NASH, J. (1965) The father in contemporary culture and current psychological literature. *Child Development*, 1965, 36, 261-297.
- NICHOLS, R. C. (1962) A factor analysis of parental attitudes of fathers. *Child Development*, 1962, 33, 791-802.
- NIELSEN, E. L. (1966) *Maternal deprivation*. København: Upubliceret specialopgave i psykologi. 1966.
- PARSONS, T. (1955) Family structure in the socialization of the child. I: Parsons & Bales, *Family socialization and interaction process*. London. 1955.
- PAYNE, D. E. & MUSSEN, P. (1956) Parent-child relations and father-identification among adolescent boys. *Journal of abnormal and social Psychology*, 1956, 52, 358-362.
- PEDERSEN, Inger Margrete (1966) *Forsørgerbegrebet. Studier i familiens retlige problemer*. København: Betænkning nr. 440, 1966.
- PIRET, R. (1965) *Psychologie differentielle des sexes* Paris: P.U.F., 1965.
- RABBAN, M. (1950) Sex-role identification in young children in two diverse social groups. *Genetic psychology Monographs*, 1950, 42, 81-158.
- RAU, Lucy (1959) Parental antecedents of identification. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1959, 6, 77-91.
- REBELSKY, Freda G., ALLINSMITH, W. & GRINDER, R. E. (1963) Resistance to temptation and sex differences in children's use of fantasy confession. *Child Development*, 1963, 34, 955-962.
- ROCHEBLAVE-SPENLE, Anne-Marie (1964) *Les roles masculins et feminins (Les stereotypes - la famille - les etats intersexuels)*. Paris: P.U.F., 1964.
- ROSENBERG, B. G. & SUTTON-SMITH, B. (1959) The measurement of masculinity and femininity in children. *Child Development*, 1959, 30, 373-380.
- ROSENBERG, B. G. & SUTTON-SMITH, B. (1960) A revised conception of masculine-feminine differences in play activities. *Journal of genetic Psychology*, 1960, 96, 165-170.
- ROSENBERG, B. G. & SUTTON-SMITH, B. (1964) Ordinal position and sex-role identification. *Genetic psychology Monographs*, 1964, 70, 297-328.
- ROSENFELDT, H. M. & FRANKLIN, S. S. (1966) Arousal for need for affiliation in women. *Journal of personality and social Psychology*, 1966, 3, 245-248.
- SANFORD, N. (1955) The dynamics of identification. *Psychological Review*, 1955, 62, 106-117.
- SCHEINFELD, A. (1944) *Women and men*. New York: Hartcourt, Brace, 1944.
- SCHMUCK, R. (1963) Sex of sibling, birth order position, and female dispositions to conform in two-child families. *Child Development*, 1963, 34, 913-918.
- SEARS, Pauline S. (1951) Doll play aggression in normal young children: Influence of age, sex, sibling status, father's absence. *Psychological Monographs*, 1951, 65 (whole no. 323).
- SEARS, R. R. (1961) Relation of early socialization experiences to aggression in middle childhood. *Journal of abnormal and social psychology*, 1961, 63, 466-492.
- SEARS, R. R., MACCOBY, E. E. & LEVIN, H. (1957) *Patterns of child rearing*. Evanston, Ill.: Row Peterson, 1957.
- SEARS, R., PINTLER, M. H. & SEARS, Pauline (1946) Effect of father-separation on preschool children's doll play aggression. *Child Development*, 1946, 17, 219-243.
- SEARS, R. R., RAU, Lucy & ALPERT, R. (1966) *Identification and child rearing*. London: Tavistock, 1966.
- SEWARD, Georgene H. (1945) Cultural conflict and the feminine role: an experimental study. *Journal of social Psychology*, 1945, 22, 177-194.

- SHERRIFFS, A. C. & MCKEE, J. P. (1956) Qualitative aspects of beliefs about men and women. *Journal of Personality*, 1956, 25, 451-464.
- SIEGEL, A. E. & HAAS, M. B. (1963) The working mother: A review of research. *Child Development*, 1963, 34, 513-542.
- SIEGEL, A. E., STOLZ, L. M., HITCHCOCK, E. A. & ADAMSON, J. M. (1959) Dependence and independence in the children of working mothers. *Child Development*, 1959, 30, 533-546.
- SIEGVALD, Herman (1944) *Experimentella undersökningar rörande intellektuelle könsdifferenser I-II*. Lund: Håkan Ohlssons Bocktryckeri, 1944.
- SINGH, B. N. (1964) A study of certain personal qualities as preferred by college students in their marital partners. *Journal of psychological Research*, 1964, 8, 37-48.
- SJØLUND, A. (1964) Er der sammenhæng mellem moderens udearbejde og børnenes sociale og arbejdsmæssige tilpasning i skolen? *Socialt Tidsskrift*, 1964, 40, 95-122.
- SMITH, S. (1939) Age and sex differences in children's opinion concerning sex differences. *Journal of genetic Psychology*, 1939, 54, 17-25.
- STEINMANN, Anne (1963) A study of the concept of feminine role of 51 middle-class American families. *Genetic Psychology Monographs*, 1963, 67, 275-352.
- STOKE, S. (1950) An inquiry into the concept of identification. *Journal of genetic Psychology*, 1950, 76, 164-189.
- STOLZ, L. M. et al. (1954) *Father-relations of war-born children*. Stanford; Stanford University Press, 1954.
- STOLZ, L. M. (1960) Effects of maternal employment on children: Evidence from research. *Child Development*, 1960, 31, 749-782.
- SUTTON-SMITH, B., ROBERTS, J. M. & ROSENBERG, B. G. (1964) Sibling associations and role involvement. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1964, 10, 25-38.
- SUTTON-SMITH, B. & ROSENBERG, B. G. (1965) Age changes in the effects of ordinal position on sex-role identification. *Journal of genetic Psychology*, 1965, 107, 61-73.
- SUTTON-SMITH, B., ROSENBERG, B. G. & MORGAN, G. F. (1963) Development of sex differences in play choices during preadolescence. *Child Development*, 1963, 34, 119-124.
- TERMAN, L. C. & MILES, Catherine C. (1936) *Sex and personality: Studies in masculinity and femininity*. New York: McGraw-Hill, 1936.
- TERMAN, L. M. & TYLER, Leona E. (1954) Psychological sex differences, I: L. CARMICHAEL (ed.) *Manual of child psychology*, 2. ed. New York: Wiley, 1954.
- TILLER, P. O. (1958) Father absence and personality development of children in sailor families. *Nordisk Psykologi's Monografiserie*, 1958, nr. 9.
- TILLER, P. O. (1962) Rollefordelingen mellom foreldrene og barns personlighetsutvikling. I: E. DAHLSTROM ET AL. (ed.). *Kvinnors liv och arbete*. Stockholm: Studieförbundet för Näringsliv och Samhälle, 1962.
- TORPE, H. (1964) *Intelligensforskning og intelligensprøver*, 3. udg. København: Schultz, 1964.
- TUDDENHAM, R. D. (1951) Studies in reputation: III. Correlates of popularity among elementary-school children. *Journal of educational Psychology*, 1951, 42, 257-276.
- TUDDENHAM, R. D. (1952) Studies in reputation. I. Sex and grade differences in school children's evaluation of their peers. *Psychological Monographs*, 1952, 66, (whole no. 333).
- TYLER, Leona E. (1956) *The psychology of human differences*, 2. ed. New York: Appleton-Century-Crofts, 1956.
- UNGDOMSKOMMISSIONEN (1951) *Den danske ungdom*. København: Schultz, 1951.
- WALKER, R. N. (1964) Measuring masculinity and femininity by children's games choices. *Child Development*, 1964, 55, 961-971.
- WALLACH, M. A. & CARON, A. J. (1959) Attribute criterionity and sex-linked conservatism as determinants of psychological similarity. *Journal of abnormal and social Psychology*, 1959, 59, 43-50.
- WEBB, A. (1963) Sex-role preferences and adjustment in early adolescents. *Child Development*, 1963, 34, 609-618.
- WELTZER, H. (1967) Personlig meddelelse.
- WITKIN, H. A. ET AL. (1962) *Psychological differentiation*. New York: Wiley, 1962.
- WYER, R. S., WEATHERLEY, D. A. & TERRELL, G. (1965) Social role, aggression, an academic achievement. *Journal of personality and social Psychology*, 1965, 1, 645-649.
- ZUK, G. H. (1958) Sex-appropriate behavior in adolescence. *Journal of genetic Psychology*, 1958, 93, 15-32.

KOMMISSIONEN VEDRØRENDE
KVINDERNES STILLING I SAMFUNDET

BILAG II

SOCIOLOGISKE KØNSFORSKELLE

*En gennemgang af sociologisk litteratur
om forskelle mellem kvinder og mænd*

af

BENEDICTE MADSEN

KØBENHAVN, JULI 1968

Indledning

Kvindekommisionen blev nedsat med den opgave at give en beskrivelse af kvindens aktuelle samfundsmæssige situation, samt at vurdere, i hvilken grad den således beskrevne situation skønnes at kræve reformer, og i givet fald hvilke reformer.

Når og hvis reformer til ændring af kønnes indbyrdes stilling skal indføres, er kendskab til årsagssammenhæng og forståelse for de mekanismer, som opretholder kønsforskelle, af allerstørste betydning.

Hensigten med denne rapport har været at give en oversigt over, på hvilke områder og med hvilke resultater sociologisk teori og forskning beskæftiger sig med forskelle mellem de to køn. Hovedvægten er lagt på litteratur, som analyserer de faktorer, der betinger og opretholder kønsforskelle på det sociale plan.

Arbejdet med udvælgelse og gennemgang af litteratur påbegyndtes i efteråret 1965 og afsluttedes stort set maj 1967. Referater af et halvt hundrede bøger og artikler fremlagdes herefter i en foreløbig rapport («Kønsdifferentiering», Kvindekommisionen 1967. 190 sider).

Litteraturen udvalgte og afgrænsedes efter visse kriterier. Herfor er der gjort nærmere rede i ovennævnte foreløbige rapport. Udvalgelsen skete bl. a. på grundlag af en systematisk gennemgang af de sidste 10 årgange af en række tidsskrifter. Denne fremgangsmåde skulle bidrage til at give et repræsentativt billede af, hvordan og på hvilke områder moderne sociologi beskæftiger sig med kønsforskelle.

Litteraturafgrænsningen, d. v. s. de nærmere retningslinjer for valg af emne og for præferencer med hensyn til litteraturens trykkested og -år, viste sig på mange måder vanskelig. F. eks. var det umuligt at fastsætte klare grænser mellem sociologisk og psykologisk litteratur. Det må endvidere nævnes, at nordisk og engelsksproget litteratur har fået en uforholdsmæssig overvægt.

I overensstemmelse med det erklærede formål omhandler arbejdet kønsforskelle på mange forskellige felter - bl. a. familie, uddannelse, erhverv, politik og kriminalitet. Et så bredt emneområde har nødvendiggjort en forholdsvis summarisk behandling af stoffet.

Nærværende rapport er resultatet af en omredigering af de teorier og data, som fremlagdes i den foreløbige rapport. Endvidere er der enkelte steder tilføjet data, som ikke er nævnt i den første rapport.

Under arbejdet med litteraturgennemgang og rapportskrivning har samtaler med professor. dr. jur. *Verner Goldschmidt* og lektor, cand. polit. *Frode Rasmussen* været en stadig inspiration. Ligeledes har diskussioner med stud. mag. *Carl Weltzer*, der sideløbende med dette arbejde udarbejdede en rapport om psykologiske kønsforskelle (se Bilag I), i høj grad medvirket til at klarlægge problemstillingen. Endelig har deltagelse i møder i *Nordisk Forskergruppe for Kønsrolleforskning* - en gruppe som tæller flere af de refererede forfattere - været af uvurderlig betydning.

Indholdsfortegnelse

Indledning	47
1. Køn som kendetegn	51
2. Kønsroller	51
2.1 Norm og rolle	51
2.2 Kønsrollebegrebet	52
2.3 Kønsrolletilskrivning	53
2.4 Kønsrollernes indhold	53
2.5 Kønsrollernes funktion og konsekvenser	55
2.6 Kønsrollernes anseelse	56
2.7 Ændringer i kønsrollefordelingen	57
3. Familien	57
3.1 Differentiering efter funktion	58
3.2 Differentiering efter indflydelse	63
4. Uddannelse	66
4.1 Uddannelsesti lbøjelighed	66
4.2 Uddannelsespræstationer	66
4.3 Uddannelsesambition	67
5. Erhvervslivet	68
5.1 Rekruttering til erhvervslivet	68
5.2 Erhvervsmæssig uddannelse	68
5.3 Fordeling på forskellige erhverv og stillinger	68
5.4 Løn	69
5.5 Adfærd, præstationer og indstillinger	69
5.6 Årsager til kønsforskelle i erhvervslivet	70
6. Politisk aktivitet	72
6.1 Valgdeltagelse	72
6.2 Partitilhørsforhold	72
6.3 Stabilitet	72
6.4 Politiske kandidater, parlamentsmedlemmer og ministre	72
7. Social deltagelse I øvrigt	73
8. Sexuel adfærd	73
9. Sygelighed og dødelighed	74
9.1 Sygelighed	74
9.2 Dødelighed	74
9.3 Selvmord	75
10. Kriminalitet	75
11. Eksperimentgrupper	79
12. Konklusion: Om årsagsfaktorer	81
12.1 Skiftende tiders videnskabelige syn på forskelle mellem kvinder og mænd	81
12.2 Forklaringsmodel. Fire slags kønsforskelle	84
Litteraturliste	87

1. Køn som kendetegn

Køn er et kendetegn, som karakteriseres ved:

- 1) at være en medfødt egenskab, som det enkelte individ ikke (eller så godt som ikke) er i stand til at ændre,
- 2) at alle (eller så godt som alle) individer kan klassificeres som tilhørende enten det ene eller det andet køn, og
- 3) at visse fundamentale og åbenlyse karakteristika som f. eks. seksuelle funktioner og fysiologiske træk er kønsspecifikke.

Disse karakteristika er afgørende for, at *køn*

er et kendetegn, som forsyner det sociale system med et princip for tildeling af opgaver, pligter og rettigheder, og som udløser bestemte forventninger og vurderinger hos omgivelserne. (Holter 1963 a).

Rita Liljeström (1968) påpeger, at anvendelsen af køn som fordelingsprincip giver en indbygget biologisk garanti for sammenhold mellem to befolkningshalvdele.

Alle kendte samfund benytter køn som kriterium for tildeling af rettigheder og pligter.

2. Kønsroller

Introduktionen af begrebet kønsrolle har vist sig yderst frugtbar. I det følgende gives først en kort redegørelse for rollebegrebet, og dernæst betragtes kønsrollernes forskellige aspekter.

2.1. Norm og rolle

Ragnar Rommetveit giver i de første kapitler i sin disputats *Social Norms and Roles* (1953) en meget udførlig teoretisk diskussion af begreberne social norm og social rolle, som munder ud i en undersøgelsesmodel og en række hypoteser. Dette danner grundlag for en empirisk undersøgelse af unges kønsrolleopfattelse og religiøse attituder.

Forskere har brugt og bruger begrebet *social norm* på i det mindste tre måder:

- 1) som en fælles måde at opfatte omverdenen på, »a shared frame or reference«, (Sherif og Newcomb),
- 2) som lighed i adfærd (Festinger), og
- 3) som socialt pres eller rolleforventninger (Stouffer).

Rommetveit slutter sig til den sidste sprogbrug og uddyber begrebet yderligere. En social norm definerer han som et socialt pres, der består mellem alter (normsenderen, en person eller gruppe) og ego's (normmodtagerens) adfærd. En sendt norm manifesterer sig i *forvent-*

ninger om ego's adfærd og i *sanktioner* (positive eller negative). En *modtaget norm* manifesterer sig i ego's *opfattelse* (perception) af, hvad alter ønsker og forventer, og i at han *forudser sanktioner*.

Jo større forskellen er mellem den af alter forventede adfærd og ego's faktiske adfærd, når alter ikke er tilstede, og jo mere ego forudser sanktioner fra alters side, jo mindre *internaliseret* er en norm.

Jo større forskellen er mellem den af alter forventede adfærd og ego's faktiske adfærd, i jo højere grad er der tale om en *fiktiv* norm.

Jo mindre forskellen er mellem den af alter forventede adfærd og ego's faktiske adfærd, jo større »styrke« (potency) besidder alter. Alters styrke er afhængig af bl. a., hvor attraktiv han er for ego, og hvor omfattende hans kontrol over ego er.

Man kan betragte samfundet som bestående af et netværk af *positioner*. Man vil finde ligheder i adfærd og attituder blandt indehavere af samme position.

En *social rolle* kan defineres som et system af sociale normer rettet mod en og samme person. Indehavere af samme position har samme rolle. Man kan skelne mellem *foreskrevet rolle* (et system af sendte normer) og *subjektiv rolle* (et system af modtagne normer).

Man kan desuden tale om *rolle-indlæring* (role-taking): den proces ved hvilken et individ bliver bekendt med rolleforskrifterne, og rolle adfærd (role-playing).

Enhver social rolle vil indeholde en *personlig komponent*, helt bestemt af det specielle individ, og en *kulturel komponent*, helt bestemt af den specielle position, individet indtager. Når f. eks. Mr. X tilbringer tiden sammen med sine kammerater er den personlige komponent større og den kulturelle komponent tilsvarende mindre end når han står i geledet som værnepligtig rekrut.

Rommetveit's rolle-definition benyttes bl. a. af Brun Gulbrandsen og Harriet Holter. De færreste forfattere gør imidlertid rede for, i hvilken præcis betydning de anvender begrebet.

2.2. Kønsrollebegrebet

I overensstemmelse med sin definition af norm og rolle skelner Rommetveit mellem *foreskrevet* (sendt) og *subjektiv* (modtaget) *kønsrolle*. Han opererer desuden med kønsrollernes *udstrækning*, *strenghed*, *fiktion* og *internalisering* og undersøger disse aspekter hos hos en gruppe skolebørn.

En forundersøgelse med besvarelser fra 30 drenge og 30 piger dannede grundlag for konstruktionen af en kønsrolleskala bestående af 6 sæt spørgsmål om 1) arbejdsdeling, (f. eks. vaske op). 2) receptive interesser (f. eks. læse detektivromaner). 3) forældre-barn-relationen (f. eks. komme hjem om aftenen til fastsat tidspunkt), 4) beskæftigen sig med sit eget udseende (f. eks. følge moden). 5) aggressivitet (f. eks. bande) og 6) religiøs adfærd (f. eks. bede til gud). I alt var der 36 spørgsmål.

125 piger og drenge i alderen omkring 15 år fra landdistrikter i Norge besvarede disse spørgeskemaer i klasseværelset.

Børnene blev spurgt, om de syntes, at en aktivitet passede kun for piger, bedst for piger, lige godt for... etc., og svarene fik scores ± 2 . ± 1 og 0 der summeredes til 6 sub-scores og et totalscore. Et total score på +72 repræsenterer et sæt af kønsrolleforskrifter i forventet retning af maksimal styrke.

Børnene skulle ligeledes besvare skemaerne sådan som de troede deres kammerater ville gøre det. Svarene tolkedes som modtagne kønsrollenormer.

Endelig blev skemaerne besvaret i fællesskab

i små grupper. Svarene anvendtes i forbindelse med måling af internalisering.

De gennemsnitlige sub-scores viste sig alle positive, hvilket betyder, at kønsrolleforskrifterne gik i forventet retning. Det mulige maksimum for et sub-score er +12, og i praksis ligger gennemsnittene for drenge og piger mellem ca. +6 (arbejdsdeling) og +1 (forældre-barn-relation). Men da aktiviteterne er ret tilfældigt valgt, skal man ikke lægge så megen vægt på forskellene mellem sub-scores. Der viser sig imidlertid forholdsvis store interkorrelationer mellem dem, hvilket støtter Rommetveit i at interpretare score'ne som mål for de sendte kønsrollenormers *udstrækning* (målt ved hvor mange personer der har de samme forventninger) og *strenghed* (målt ved i hvor høj grad en aktivitet tilskrives udelukkende det ene køn).

Svarene, siger han, tyder på et fælles forventningsmønster og man kan måske ekstrapolere til en underliggende socialisationsproces: differentielle sanktioner fra forældre og kammerater i konkrete situationer skaber i det opvoksende individ et detaljeret kønsrollemønster.

Drengenes kønsrolleforskrifter synes at have større udstrækning og være mere strenge end pigernes.

Kønsrollernes *fiktion* målt ved afvigelsen mellem sendte og modtagne normer. Når det gælder arbejdsdeling, er der en udbredt tendens hos pigerne til at opfatte forskrifter fra andre piger som mere liberale end deres egne forskrifter. Drenge betragter sig selv som mere religiøse, end de tror andre er. Men, siger Rommetveit alt i alt er kønsrollenormerne kun lidt fiktive.

Tilsyneladende anser de færreste forfattere det for påkrævet at skelne mellem sendt og modtaget rolle men for det meste anvendes ordet kønsrolle i betydningen »foreskrevet kønsrolle«: *det sæt af forventninger, der rettes mod individet alene som følge af dets køn*.

Det vil imidlertid i mange situationer være vanskeligt at isolere de forskelle i forventninger til kvinder og mænd, som skyldes deres køn som sådan. F. eks. må man tænke sig, at en del af forskellene i de forventninger, som rettes mod kvinder og mænd i erhvervslivet, primært skyldes kønsforskelle i uddannelse og erhvervsambition, sådan at forventningerne ville være ens for mænd og kvinder med *samme* uddannelse og ambition.

Man kunne eventuelt udskille begrebet »rene«

kønsroller, som kunne anvendes i relation til forskelle i forventningerne, som en norm sender retter imod individer af de to køn, selv når der ikke er mulighed for at konstatere forskelle i relevante evner eller handlinger. Hertil vil da høre de fleste af de kønsspecifikke roller, som helt små børn socialiseres til, samt f. eks. de kønsspecifikke forventninger, som rettes mod en mand og en kvinde i nøjagtig ens positioner i erhvervslivet (samme uddannelse, faglige kvalifikationer, ansvar, løn etc.).

Men hovedparten af de roller, som almindeligvis benævnes kønsroller, afspejler faktiske - eller i det mindste opfattede - kønsforskelle, og set fra denne synsvinkel er det ikke en persons køn som sådan, men kønsspecifikke egenskaber og adfærd, som udløser kønsspecifikke forventninger.

Spørgsmålet kompliceres yderligere derved, at der foregår en vekselvirkning mellem forventninger på den ene side og egenskaber og adfærd på den anden side: kønsrollerne afspejler kønsforskelle i egenskaber og adfærd, samtidig med at de er i stand til selv at påvirke egenskaber og adfærd. Vekselvirkningen vil ofte have karakter af en »selvforstærkende« proces.

Man vil forstå, at så få forfattere kaster sig ud i et forsøg på klart at gøre rede for, hvad de forstår ved kønsrolle. At begrebet trods alt har fået en så udstrakt anvendelse er tankevækkende.

I det følgende benyttes ordet kønsrolle i den mere eller mindre uafklarede betydning.

2.3. Kønsrolletilskrivning

Kønsrolletilskrivningen er den proces, hvorved et individ bliver gjort bekendt med kønsrolleforskrifterne. Den er et vigtigt led i *socialiserings-processen* og starter meget tidligt.

En mere indgående analyse af socialisering og kønsrolletilskrivning gives af Carl Weltzer i bilag I.

2.4. Kønsrollernes indhold

Edmund Dahlström (1965) siger om den traditionelle kønsrollefordeling, at der er to grundlæggende indslag: 1) Kvinder orienteres først og fremmest mod familien og dens interne, primærgruppe-betonede relationer, mænd mod en fra familiens synspunkt mere udadrettet og sekundærgruppe-betonet virksomhed, og 2) mænd forberedes på en dominerende, kvinder på en undergivet rolle.

Der har været gjort forskellige andre forsøg på at karakterisere typiske træk ved de to kønsroller.

Duverger (1955) forestiller sig kvinder som typisk *introverte* (indadvendte) og mænd som typisk *ekstroverte* (udadvendte), og han ser dette som en konsekvens af den rådende arbejdsdeling, hvor mænd har et erhverv mens kvinder tilbringer en langt større del af deres liv i familien.

Et andet forsøg går ud på at anvende *Parsons* mønstervariable til beskrivelse af de to roller:¹⁾

Affektivitet	- affektiv neutral
Diffusitet	- specificitet
Partikularisme	- universalisme
Individualisme	- kollektivism
Tilskrivning	- ydelse.

Disse fem sæt kendetegn må ses som yderpunkter på hver sin skala, således at alle placeringer mellem de to ekstremer er tænkelige. Der er med andre ord ikke tale om et enten eller, men om et mere-eller-mindre.

Diffusitetspecificitet angiver, at der tages henholdsvis mange og få aspekter i betragtning i den givne situation. *Partikularisme* er betegnelsen for, at der tages hensyn til specielle omstændigheder eller personlige forhold, *universalisme* er betegnelsen for, at man går ud fra principper, som gælder alle. *Individualisme/kollektivism* betyder, at man handler til henholdsvis eget og andres (fælles) bedste. *Tilskrivning* svarer til, at man bedømmer personer efter, hvad de »er«, *ydelse* svarer til, at man mere ser på, hvad personer »gør«.

Venstre side af ovennævnte skema - måske med undtagelse af individualisme/kollektivism - kan med en vis ret siges dels at være typisk for kvinder, dels for primær relationer mens højre side kan siges at være typisk for mænd og sekundær relationer. Man kunne forestille sig, at kvinder på alle »niveauer« i samfundet (f. eks. familie - erhvervsliv - politik) placerede sig mere til venstre i skemaet end mænd. På den anden side er det sandsynligt, at en mand i f. eks. faderrolle placerer sig mere til venstre end en kvinde i politiker-rolle.

Der eksisterer ikke én, men flere mands- og kvinderoller, man kan i første omgang skelne

¹⁾ Holter (1963 b). Tanken blev taget op og videreført af Rita Liljeström på et møde i Nordisk Forskergruppe for Kønsrolleforskning, Göteborg 1968.

mellem de »traditionelle« og de »nye« roller. Man vil finde at kønsrollerne indhold varierer fra samfundsgruppe til samfundsgruppe, men man vil også hyppigt finde, at den samme person under visse omstændigheder forventes at leve op til en mere traditionel kønsrolle og under andre omstændigheder til en mere moderne kønsrolle. F. eks. kan kvinder opleve, at der på arbejdspladsen stilles samme krav og forventninger til dem som til mænd, mens kønsrollefordelingen i familien er mere traditionel. Dette hænger sammen med, at rollerne i familien og i tilsvarende stabile og lukkede grupper ikke er fulgt med den almindelige samfundsudvikling, hvorved en - i hvert fald potentiel - konflikt mellem traditionelle og nye roller er opstået. Rollekonflikterne er især følelig for kvinder, fordi især kvinder har overtaget roller som deres køn ikke traditionelt har haft adgang til.

Mir i a Komarovsky var en af de første, som pegede på, at de store forandringer i kvinde-rollen gennem det sidste århundrede har været fulgt af utallige selvmodsigelser og inkonsvenser som følge af at kulturelle normer ofte er ude af trit med den øjeblikkelige sociale situation.

På basis af oplysninger fra knap et hundrede collegepiger fremsætter hun i artiklen *Cultural Contradictions and Sex Roles* (1946) den formodning at to modstridende roller eksisterer i unge pigers sociale omverden: dels den *feminine roll* hvortil hører visse attituder til mænd, familie arbejde kærlighed o. s. v. samt forventninger om en vis passivitet og emotionalitet; dels den *moderne rolle*, som indebærer mange af de attituder og adfærdsmønstre, som også kræves af unge mænd i samme alder. Problemerne synes bl. a. at komme til udtryk gennem de modstridende mål, som familiemedlemmer forventer at pigen skal efterstræbe - på den ene side skal hun helst gennemføre sin uddannelse på den anden side finder man eksempler på, at pigerne er blevet tilrådet »at lade drengene føre an i diskussioner« og »ikke virke for intellektuelle« netop fordi man mener at de herved vil virke mere »feminine«.

Paul Wallin har foranstaltet en gentagelse af Komarovsky's undersøgelse, baseret på et bedre materiale nemlig et 10 pct. tilfældigt udvalg af ugifte kvindelige studerende ved et amerikansk universitet (*Cultural Contradictions and Sex Roles: A Repeat Study* [1950]). Han viser samstemmende med Komarovsky, at en stor del af

pigerne, når de har været sammen med mænd, har prøvet at spille mere dumme og mindre intellektuelle, end de faktisk opfattede sig selv. Han fandt også, at familiemedlemmernes forventninger med hensyn til pigernes uddannelse til en vis grad var inkonsistente, men mener dog ikke, at dette er et problem for pigerne i så høj grad, som Komarovsky har antydnet.

Anna-Liisa Sysiharju har foretaget en undersøgelse af finske kvinders opfattelse af kvindens rolle (*Equality, Home, and Work*. 1960). Den bygger på intensive interviews og forskellige tests med en gruppe på knap 100 kvindelige studerende fra Helsinki i tre stadier: 4 måneder før afsluttende eksamen på gymnasieskolen, andet akademiske år efter afgang fra skolen og endelig tredje år efter afgang fra skolen. Man valgte et longitudinalstudie for at få indtryk af dannelsen og udviklingen af attituder.

Bl. a. for at kontrollere, i hvor høj grad hovedgruppen afveg fra andre studentergrupper og i hvor høj grad de gentagne observationer påvirkede indstillingen, udsattes en sammen ligningsgruppe, bestående af universitetsstuderende af begge køn, for en del af de på hovedgruppen anvendte tests. Dataindsamlingen foregik 1951-54.

Af undersøgelsens resultater kan nævnes følgende:

Det tyder på, at den yngre generation af finske kvinder nærmest accepterer de feministiske rollenormer, som oprindeligt forfægtes inden for kvindebevægelsens snævre kredse.

Det ser endvidere ud til, at kvindebevægelsen har været særlig ivrig og vellykket på det økonomiske område. Det viste sig nemlig, at størstedelen af svarpersonerne favoriserede de *traditionelle normer*, hvor det drejede sig om ægteskabsrollen og andre emner af mere privat karakter. Når det drejede sig om den erhvervs-mæssige og offentlige sfære, accepteredes derimod de *nye (d. v. v. de feministiske) normer* stort set. En vis uenighed var der dog bl. a. med hensyn til hustruers udearbejde, hvor svarpersonerne fordelte sig ligeligt mellem de nye og de traditionelle rollenormer.

I løbet af de tre år undersøgelsen varede tenderede svarpersonerne til at blive mere feministiske, når det drejede sig om arbejde og erhvervsliv, mens udviklingen gik i den modsatte retning hvor emnet var ægteskab. Der syntes altså at ske en skærpelse af rollekonflikten.

De mandlige studerende accepterede den tra-

ditionelle rollefordeling og forkastede den nye rollefordeling i langt højere grad end de kvindelige, men fælles for mænd og kvinder i undersøgelsen var tendensen til accept af nye normer, når disse udtryktes generelt, og til afvisning, når de formuleredes som praktiske situationer. Fælles var også accept af nye normer i den økonomiske sfære, accept af de traditionelle normer i familiesfæren.

På grundlag af et sæt spørgsmål, som målte feministisk holdning, gav man svarpersonerne et score, der angav grad af *egalitær holdning*. Der var tilsyneladende en meget konstant holdning over for egalitære normer i løbet af de tre år. Holdningen til kvindens ligestilling synes således ikke at blive påvirket stort af forandringer i omgivelserne i løbet af disse år af kvindens liv. Blandt de, som forandrede holdning, gik flest i mere egalitær retning, og de, der oprindeligt var mindst egalitære, viste størst tilbøjelighed til ændring.

Der var hverken majoritet for, at den gifte kvinde skulle have udearbejde, eller for at hun skulle holde sig hjemme.

En antagelse om, at en strengt traditionel, ikke-egalitær kønsrolleopfattelse ville tendere til at hænge sammen med en generelt konventionel og autoritær indstilling, synes at være blevet bekræftet.

De forklaringer, svarpersonerne gav på, at de favoriserede enten erhvervs- eller hjemmearbejde, blev i løbet af de tre år mindre stereotype, mere personlige.

Sysiharju konkluderer: En egalitært orienteret svarperson kan meget vel favorisere hjemmearbejde. De to holdninger er til en vis grad uafhængige, og holdningerne egalitær/traditionel og erhvervs hjemmeorienteret kan kombineres til fire »typer«. Begrebet »den moderne kvinde« synes således at have flere facetter.

Sverre Brun-Gulbrandsen (1958 a og b) gør opmærksom på et interessant træk ved børns kønsroller, nemlig at *asociale aktiviteter* stort set tilskrives drengerollen. Konsekvensen heraf er efter alt at dømme bl. a. drenges og mænds større kriminalitetsfrekvens (se afsnit 10).

Kønsrollernes indhold vil iøvrigt til dels fremgå af de følgende afsnit om kønsforskelle i familie, uddannelse, erhvervsliv, politik m. m. Her må man dog gøre sig klart, at der oftest kun er oplysninger om kønsforskelle i *adfærd*. Undersøgelser af selve *kønsrollerne* (altså om adfærdsforventninger) er sjældne; som eksempler kan nævnes Brun-Gulbrandsens (se afsnit

10) og Rommetveit's undersøgelser af hvilke aktiviteter, der tilskrives drenge og piger, og i hvor høj grad de tilskrives et bestemt køn. Brun-Gulbrandsen finder, at børnene sandsynligvis i høj grad lever op til disse kønsroller, at man altså, når rollerne kendes, også med en vis sandsynlighed kan forudsige adfærden. Omvendt kan man sige, at adfærd som regel vil afspejle tilsvarende roller. Men det er vigtigst at erindre, at rolle og adfærd ikke er identiske, og at en given rolle som regel spænder mindre vidt end den tilsvarende adfærd, således at både positive og negative adfærdsmæssige afvigelser fra rollen forekommer.

I hvilken grad kønsrollernes indhold varierer med normsenderens og normmodtagerens *alder, civilstand, uddannelse, sociale status, erhverv og samfundsgruppe* i øvrigt, og i hvilken grad der er variationer mellem *forskellige lande og forskellige kulturer*, afhænger naturligvis til dels af det sociale system (familie, erhvervsliv, forening etc.), som er på tale. Oplysninger om sådanne variationer er kun sparsomt belyst i literaturredvalget. Antagelserne om, at kønsrolle forskrifterne er strengest i puberteten og mindst strenge blandt børn og gamle, og om at der med højere uddannelse følger mere egalitære kønsroller (Holter 1963 a) kan dog nævnes som eksempler på variationer, som synes at være forholdsvis generelle. Man har hævdet, at især piger oplever en vanskelig periode i alderen omkring 15-25 år, fordi de i større udstrækning end drenge møder modstridende forventninger, og fordi de skal gennemgå en mere radikal nyorientering i denne periode end drenge - en nyorientering, som bunder i, at pigerne i løbet af denne periode mødes af forventninger om en vis grad af passive og afventende holdninger i forbindelse med sexualitet og valg af ægtefælle (Holter 1963 d; Komarovsky 1946).

Hvad angår variationer med *normsenderens køn* kan nævnes, at undersøgelser af Erik Grønseth (se afsnit 6) og Anna-Liisa Sysiharju (1960) antyder, at mænd giver udtryk for strengere og mere traditionelle kønsrolleforskrifter end kvinder. Det er dog umuligt at sige noget generelt herom på grundlag af det foreliggende literaturredvalg.

2.5. Kønsrollernes funktion og konsekvenser

Kønsroller er »*tilskrevne*« roller, d. v. s. roller, som man fødes ind i. Modsætningen hertil er de roller, som man ved en personlig indsats

placerer sig i (ydelsesroller) Harriet Holter (1963 a) siger om tilskrivningsprincippet, at det indebærer høj grad af forudsigbarhed i det sociale system noget som igen kan antages at skabe tryghed og stabilitet. Man peger sædvanligvis på, at et samfund, hvor dette princip er fremherskende, får et stationært præg. Hun fremsætter følgende hypotese: *Kønsroller har generelt den sociale funktion at opretholde et tilskrivningsprincip ved tildeling af sociale roller og har derved en stabiliserende eller konserverende virkning på den sociale struktur. Hvis køn som fordelingsgrundlag faldt bort, måtte det erstattes med et andet.*

Mænds større risiko for sygdomme, død, selvmord kriminalitet, alkoholisme og social mistilpasning i det hele taget kan ses som *negative konsekvenser* af den rådende kønsrolle fordeling. Tilsvarende kan man tolke kvinders relative passivitet i uddannelse erhvervsliv, politik o. lign. som »utilsigtede« virkninger af de traditionelle kønsroller (Dahlström 1965; Holter 1963 a).

Kønsrollernes konsekvenser for de to køns personlighed behandles af Carl Weltzer (bilag I).

2.6. Kønsrollernes anseelse

Vurderes mænd og kvinder forskelligt? Vurderes mænd eller kvinder højest?

Der er stort set enighed om, at mandsrollen er den dominerende rolle (Dahlström 1965), men kan man slutte fra større *magt* til større *anseelse*?

I *Brun Gulbrandsen's* undersøgelse *Kjøns rolle og Asocialitet* (1958) (se afsnit 10) anså mødrene drengerollen for den mest fordelagtige mens drengerollen i børnenes øjne ikke havde større anseelse end pigerollen - snarere tværtimod. Også andre undersøgelser blandt børn gør det sandsynligt, at det er pigerollen, som op til en vis alder har størst anseelse (se Weltzer, bilag I). Dette kan måske ses i sammenhæng med, at piger i henseende til fysisk modning har et forspring fremfor drenge, og at de f. eks. indtil gymnasiealderen klarer sig bedre i skolen. Flere undersøgelser blandt collegeungdom i USA viser derimod, at både mænd og kvinder vurderer mænd højest (f. eks. McKee & Sherriffs 1959).

I en rapport af *Elina Haavio-Mannila, Some Consequences of Women's Emancipation* (1968) redegøres for en undersøgelse, baseret på interviews med 250 fabriksansatte i Finland, som bl. a. tager spørgsmålet om de to køns

relative status op. Haavio-Mannila bad interviewpersonerne om at rangordne tre repræsentanter (en mand, en kvinde og en hustru) fra hver af de 12 følgende erhverv: arkitekt psykolog, reklameagent, student, møbelsælger og kontorbud (moderne erhverv), samt læge, bankdirektør, portner, formand, skorstensfejer og mælkeemand (traditionelle erhverv). Interviewpersonerne gav for alle erhvervs vedkommende manden højest rang, kvinden næsthøjest og hustruen lavest. Disse rangforskelle var mindre for moderne end for traditionelle erhverv, mindre for lavstatus interviewpersoner end for højstatus. Intet tydede på, at kvindelige interviewpersoner vurderede kvinder og hustruer højere end mandlige.

Haavio-Mannila mener, at kvindens fortsatte emancipation betyder, at både mænd og hustruer, som grupper betragtet, taber status i takt med at uafhængige erhvervsarbejdende kvinders status øges.

Helen Mayer Hacker gør i den klassiske artikel *Women as a Minority Group* (1951) opmærksom på paralleliteten mellem visse træk hos kvinder og lignende træk hos medlemmer af minoritetsgrupper.

Minoritetsgruppe definerer hun som: en gruppe mennesker, som på grund af fysiske eller kulturelle karakteristika er udsat for differentiel og ulige behandling i forhold til det samfund, de lever i. og som derfor betragter sig som ofre for kollektiv diskrimination. Personerne skal med andre ord opfatte sig som medlemmer af den diskriminerede gruppe, og de skal føle, at forskelsbehandlingen er uretfærdig for at blive regnet som minoritetsgrupper.

Begrebet *minoritetsgruppe-status* kan imidlertid tillige bruges til at kategorisere personer, der ikke betragter sig som medlemmer af en gruppe og eller ikke føler sig uretfærdigt behandlet.

Man har peget på hadet til egne gruppe medlemmer og tendensen til at acceptere dominansgruppens stereotyper som en typisk minoritetsgruppe-reaktion, og visse ting tyder på, at sådanne træk findes hos kvinder. Her må man dog huske på, siger Hacker, at medlemmer af traditionelle minoritetsgrupper socialiseres i den for deres egen gruppe, mens pigers og kvinders interaktion med medlemmer af dominansgruppen (drenge og mænd) normalt er yderst hyppig. Til trods herfor tenderer kvinder i lighed med traditionelle minoritetsgrupper mod at udvikle »sub-kulturer« med et specielt sprog og specielle interesser.

Antager man, at ingen kønsforskelle som sådan kan retfærdiggøre tildeling af forskellige roller til mænd og kvinder, har kvinder faktisk minoritetsgruppetatus i vort samfund, mener Hacker, og hun opremser en mængde områder, hvor der er tale om diskriminering.

Der kan være en vis rimelighed i at betragte mænd og kvinder som to forskellige *kaster* på samme måde som man kan opfatte negre og hvide i USA som to kaster, fortsætter Hacker. Blandt de mange ligheder mellem negres og kvinders kastelignende status kan nævnes stærkt synlige ydre fysiske kendetegn, visse *tildelte* egenskaber såsom lavere intelligens og større emotionalitet, samt diskrimination med hensyn til uddannelse, erhverv, politik etc. Noget af forvirringen omkring kvindens rolle afspejler konflikten mellem social status og kaste-status (skal en kvindelig dommer behandles med den respekt, man skylder en dommer, eller skal man være galant over for hende?).

Også *Sysiharju* (se afsnit 4.2) antyder, at de to grupper: mænd og kvinder på tilsvarende måde som dominans- og minoritetsgrupper har *forskellig status*, men hverken hun eller Hacker går så vidt som til at påstå, at den ene gruppe har *lavere* status end den anden.

De her nævnte undersøgelser synes da heller ikke tilstrækkelige til en tilfredsstillende analyse af de to køns relative status. En af vanskelighederne i denne forbindelse kan være – som Holter (1963 a) påpeger – at også de positive tilkendegivelser og belønninger, der kunne anvendes som statusmål, er kønsspecifikke, så det er vanskeligt overhovedet at sammenligne mænd og kvinder.

2.7. Ændringer i kønsrollefordelingen

De fleste forfattere, som kommer ind på ændringerne i kønsrollerne, er enige om, at der er sket en udjævning mellem mands- og kvinderollen. En undtagelse udgør dog Parsons (1955), der mener, at kønsrolledifferentieringen i familien nærmest artikuleres i øjeblikket (d. v. s. i U.S.A. omkring 1955).

Det står fast, at *både* mands- og kvinderollen har ændret sig i de senere år, men der synes at herske nogen uklarhed i spørgsmålet om, hvorvidt kønsrolleudjævningen er sket med hældning til mands- eller til kvinderollen. Brun-Gulbrandsen (1958 a) mener, at pigerollen i øjeblikket nærmer sig drengerollen snarere end det modsatte, og Holter (1963 d) antager, at skole og uddannelse virker kønsrolleudjævrende på den måde, at eleverne formes i »maskulin« retning. På den anden side peger både Dahlström (1965) og Holter (1963 a) på, at samfundet på mange områder er blevet femininiseret – at aktiviteter og indstillinger, som før betragtedes som »kvindelige«, har vundet større indpas. Det er vanskeligt at gennemskue, om en sådan antagelse kan forenes med formodningen om, at pige- og kvinderollen har nærmet sig dreng- og mandsrollen snarere end det modsatte.

Med hensyn til den fremtidige udvikling er der stort set enighed om, at kønsrolleudjævningen vil fortsætte. Kun få giver sig i kast med egentlige prognoser af, hvornår og i hvilken grad udjævningen vil være fuldbgyrdet. På den anden side ser man yderst sjældent forfattere, som hævder, at udviklingen vil stoppe eller f. eks. ændres til en udvikling i retning af større og større forskelle.

3. Familien

En af familiens vigtigste funktioner er *socialiseringen* af samfundets nye medlemmer. Menneskets personlighed er ikke »medfødt«, men må fremelskes gennem intim kontakt med andre mennesker fra det første leveår. Ethvert menneske må ses i relation til de sociale systemer (især familien), hvori dets personlighed er dannet.

Familierollerne er først og fremmest udkrystalliseret efter de to kriterier: generation og køn. *Generationsdifferentieringen* er stort set biologisk bestemt. *Kønsdifferentieringen* er der-

imod socialt såvel som reproduktivt bestemt. (Parsons 1955).

De to køns karaktertræk og adfærdsmønstre dannes med andre ord for en stor del i et socialt system, hvori kønsdifferentieringen er et fundamentalt træk. Derfor indtager familien en central plads, når man skal analysere kønsforskelle og kønsroller i et samfund.

Kønsdifferentieringen i familien har i hvert fald to aspekter; differentiering efter funktion og differentiering efter indflydelse (magt).

3.1. Differentiering efter funktion

Parsons beskæftiger sig i et par kapitler i bogen *Family, Socialization, and Interaction Process* (1955) bl.a. med den funktionelle differentiering i kernefamilien.

Han forestiller sig kernefamiliens struktur som en konsekvens af differentiering langs to akser: 1) *magt* (forældrene, både faderen og moderen har stor magt, børnene ringe magt), og 2) *instrumentel-ekspressiv funktion* (far og søn instrumentelle, mor og datter ekspressive).

Ved *instrumentelle* funktioner forstår Parsons funktioner, der centrerer sig om at opretholde familiens eksistens og tilpasse den i forhold til de ydre omgivelser. *Ekspressive* funktioner drejer sig derimod om at opretholde integriteten inden for familiens egne rammer. Han mener at kunne sige, at denne funktionelle kønsdifferentiering er et eksempel på en fundamental form for differentiering, som tenderer til at forekomme i alle sociale interaktionssystemer - en teori som underbygges af empiriske data fra små interaktionsgrupper. Problemet er derfor ikke så meget, hvorfor en sådan differentiering optræder som hvorfor netop manden tager den instrumentelle og kvinden den ekspressive rolle.

Teorien om den funktionelle kønsdifferentiering i kernefamilien underbygges og generaliseres i endnu et kapitel af ovennævnte værk, nemlig *Role Differentiation in the Nuclear Family: A Comparative Study* af Morris Zelditch.

Fra en omfattende liste over lokalsamfund, bl. a. de af Murdoch beskrevne¹⁾ har Zelditch i første omgang udvalgt 75 samfund, og af disse udgør 56 den endelige stikprøve, idet han undgik samfund hvor relevante oplysninger var utilstrækkelige samtidig med at han forsøgte at minimere systematiske skævheder i forhold til totaludvalget.

De 56 samfund kan ikke betragtes som et tilfældigt udvalg men der er ingen grund til at tro, at der er systematiske skævheder, tilføjer Zelditch. Han understreger vanskelighederne ved at analysere og interpretare et materiale af denne art (det er indsamlet af et halvt hundrede forskellige forskere).

I 45 af de 56 samfund er kernefamilien ifølge Zelditch's kriterier differentieret i instrumentelle-ekspressive funktioner, og i 43 af disse går rolletildelingen i forventet retning, d. v. s. at manden overvejende har de instrumentelle og kvinden de ekspressive funktioner. Alt i alt,

siger forfatteren, går differentiering og rolle tildeling i forventet retning, når kernefamilien klart kan udskilles fra det øvrige kinship-system.

Han fremhæver, at denne kønsdifferentiering er betinget af, at mænd og kvinder fra naturens hånd er forskelligt udstyret med evner til at udføre de afgørende roller i familien. Det skulle således være mandens større fysiske styrke, der betingede, at han tog den instrumentelle rolle, mens det forhold, at det er kvinden, der føder børnene, skulle være afgørende for, at hun tog den ekspressive rolle. *Harriet Holter* (1963 a) drager flere af disse ræsonnementer i tvivl. Hun mener f. eks. ikke, at det biologisk bestemte forhold mellem mor og barn umiddelbart kan forklare, hvorfor hustruen også får den ekspressive funktion i forhold til manden. Hun mener i øvrigt, på basis af data fra den moderne byfamilie, at man ikke uden videre kan godtage teorien om instrumentel-ekspressiv kønsrolle differentiering som en »universel lov«. Zelditch nævner selv, at tildelingen af instrumentelle og ekspressive aktiviteter er mere fleksibel i den amerikanske middelklassefamilie end den er det i de fleste andre samfund.

Giftede kvinders erhvervsarbejde

Det er en kendt sag, at det er vanskeligt at opgøre, hvor mange giftede kvinder, der deltager i erhvervslivet, og i hvor høj grad de gør det, og der er i øvrigt ikke søgt en belysning heraf i dette arbejde. Heller ikke sammenhængen mellem giftede kvinders erhvervsarbejdsfrekvens og ægteskabets varighed, forekomsten af mindre børn, uddannelse social klasse eller variationer fra land til land er tilstrækkeligt belyst i den udvalgte litteratur. For Danmarks vedkommende kan dog nævnes *Socialforskningsinstituttets undersøgelse af fritidsvaner* (Kuhl m. fl., 1956) der er baseret på interviews med 4000 repræsentativt udvalgte personer over 15 år, og hvor bl. a. tidsanvendelse til erhvervsarbejde er undersøgt. Det oplyses, at mænd gennemsnitligt arbejder 7-8 timer daglig. Knap 30 pct. af de giftede kvinder er registreret som fuldtidsarbejdende (d. v. s. over 21 timer om ugen), og gennemsnitligt arbejder de 6 timer daglig. Yderligere 10 pct. af de giftede kvinder oplyses at have deltidsarbejde eller arbejde af kortere varighed. Der er med andre ord 60 pct. af de giftede kvinder i undersøgelsen, som ikke under nogen

¹⁾ Se f.eks. G. P. Murdoch, *Social Structure*. New York 1949.

form er registreret som erhvervsarbejdende. Den tilsvarende procent for mænd er af størrelsesorden 10 pct., idet det må erindres, at der naturligvis også indgår pensionister, studerende o. lign. i materialet.

Det kan også nævnes, at kvindernes deltagelse i erhvervslivet er højere i *Finland* end i nogen af de øvrige nordiske lande. I Finland er forholdet endvidere det, at gifte kvinder i lavere socialgrupper oftere har erhvervsarbejde, og at gifte kvinders erhvervsarbejdsfrekvens mindskes med stigende antal børn (Haavio-Mannila 1965). Sidstnævnte sammenhæng finder man til lige for Sveriges vedkommende (Dahlström 1963).

Edmund Dahlström diskuterer i et afsnit af *Kvinnors Liv och Arbete* (1963) forskellige forhold i familielivet, som kan tænkes at hænge sammen med gifte kvinders muligheder for og tilbøjeligheder til at tage erhvervsarbejde, idet han samtidig henviser til undersøgelser, som kan belyse dette. Han opsummerer følgende:

Det antages almindeligvis at økonomiske motiver er de mest tungtvejende, når gifte kvinder tager erhvervsarbejde. Svenske data bekræfter den antagelse, at hustruens erhvervsintensitet er højest, når manden har en ekstremt lav indkomst. Derimod findes der ingen entydig tendens til, at erhvervsintensiteten i øvrigt skulle aftage kontinuerligt med mandens stigende indkomst.

Hustruens erhvervsindtægt kan tilfredsstillende nødvendige behov, den kan bidrage til at opretholde en vis ydre standard, og den kan udgøre en sikkerhed for fremtiden. Derudover kan den måske betyde at hun bliver mere ligestillet med manden hvad angår indflydelse og anseelse. Indkomsten får da en positiv symbolsk betydning for hende, og fra mandens synspunkt kan man tale om en negativ symbolsk betydning.

En svensk undersøgelse viser, at den hjælp, de erhvervsarbejdende mødre får af deres mænd, er ubetydelig, men dog noget større end for de hjemmearbejdendes vedkommende. Mandens hjælp med indkøb, madlavning, opvask rengøring m. m. stiger således i den grad, hustruen har erhvervsarbejde, hvorimod hans hjælp med børnepasning synes uafhængig heraf.

En del undersøgelser tyder på, at erhvervsambitionen ligger lavt blandt gifte kvinder, selv når de har erhvervsarbejde, og at den normalt ingen rolle spiller som motiv for at have arbejde

Sammenhængen mellem tilpasning i arbejdet

og i hjemmet er studeret i en svensk undersøgelse. Resultaterne bekræfter *ikke* den antagelse, at de hjemmearbejdende mødre skulle have været dårligere tilpasset i erhvervsarbejdet før de giftede sig, eller at de erhvervsarbejdende skulle være mere negativt indstillet til det hushlige arbejde.

Til slut nævner Dahlström en landsomfattende svensk undersøgelse, som kun antyder en svag tendens til, at de erhvervsarbejdende gifte kvinder oftere har erhvervsmæssig uddannelse end de hjemmearbejdende.

Der kan ikke på grundlag af den udvalgte litteratur gives nogen analyse af, i hvor høj grad *forskellige motiver* spiller ind, når gifte kvinder vælger (eventuelt tvinges til) at tage arbejde uden for hjemmet og således overtage en del af de instrumentelle funktioner i familien. Foruden rent økonomiske motiver kan der være tale om erhvervsambitioner, ønske om øget indflydelse i forhold til manden, ønske om øget kontakt med andre mennesker, dårlig tilpasning i familien m. m. Det er givet, at motiverne er afhængig af samfundsgruppe, og man må heller ikke se bort fra, at det i visse kredse mere eller mindre kan være blevet en norm, at gifte kvinder skal have et erhverv.

En norsk opinionsundersøgelse fra 1951 gav f. eks. som resultat, at $\frac{2}{3}$ af både mænd og kvinder mente, at kvinder burde koncentrere deres arbejde i hjemmet, men at personer med højere indkomst, med funktionærstatus, samt med bolig i byerne, favoriserede kvinders udearbejde relativt mere (Grønseth 1955).

I en longitudinal-undersøgelse omfattende knap 100 unge finske kvinder med studentereksamen mente halvdelen, at gifte kvinder burde have udearbejde, mens den anden halvdel fandt, at de skulle holde sig til hjemmet. De individuelle indstillinger til gifte kvinders udearbejde holdt sig stort set konstant gennem en periode på tre år. (Syriharju 1960); (undersøgelsen er refereret mere udførligt i afsnit 2.5).

Dahlström (1963) betragter det som det almindelige, at manden, hvis familieøkonomien tillader det, foretrækker at hustruen ikke har arbejde; der synes at være en stærk sammenhæng mellem mandens indstilling til og hustruens faktiske erhvervsarbejde.

Ligesom det kunne være ønskeligt med et nøjere kendskab til gifte kvinders motiver for at tage udearbejde, ville en grundig analyse af *virkningerne* heraf være interessant. Den litteratur, som beskæftiger sig med indflydelsen på

børnenes trivsel og på ægteskabets stabilitet, kan ikke give noget klart og entydigt billede (og den falder iøvrigt uden for dette arbejdes rammer).

1 hvilken grad *familiens sociale status* er afhængig af, om hustruen har arbejde uden for hjemmet, kan heller ikke belyses på grundlag af litteraturudvalget. Et fingerpeg kan det dog i den forbindelse være, at de fleste tilsyneladende er imod, at gifte kvinder deltager i erhvervslivet, men også her er der givetvis variationer fra samfundsgruppe til samfundsgruppe; man må f. eks. tænke sig, at kvindens motiver til at tage erhvervsarbejde er afgørende for den anseelse (eventuelt tab af anseelse), hun og hendes familie opnår herved.

Hvorvidt erhvervsarbejdende hustruer har større indflydelse på familieanliggender - altså hvorvidt *fordelingen efter funktion påvirker fordelingen efter indflydelse* - tages op i det følgende. Det vil være vanskeligt at fortolke en sådan sammenhæng, da hustruens erhvervsarbejde både kunne tænkes at være en årsag til og en virkning af hendes større indflydelse; undersøgelserne af Blood & Hamblin (1960) og af Heer (1957) støtter dog i hvert fald ikke sidstnævnte mulighed.

Deltagelse i det huslige arbejde

Mandens deltagelse i det huslige arbejde er størst, når hustruen har erhvervsarbejde (Blood & Hamblin 1960; Dahlström 1963 og 1965; Holter 1966), men omfanget af hans hjælp er under alle omstændigheder oftest begrænset.

I *Socialforskningsinstituttets* undersøgelse af fritidsvaner i Danmark (Kuhl m. fl., 1966) angiver $\frac{3}{4}$ af de gifte mænd, at de ikke anvender tid på husligt arbejde, og kun 5 pct. bruger mere end 1 time daglig. Gifte kvinder med erhvervsarbejde anvender 2-3 timer, gifte kvinder uden erhvervsarbejde gennemsnitligt 4-5 timer dagligt til husligt arbejde. Blandt beskæftigede kvinder er det især ledende funktionærer og faglærte arbejdere, som angiver at have få arbejdstimer i hjemmet. Det oplyses ikke, hvorvidt mænd med udearbejdende hustruer hjælper relativt mere end mænd med hjemmearbejdende hustruer.

En artikel af P. H. Herbst: *Task Differentiation of Husband and Wife in Family Activities* (1960), hvori familiemedlemmernes arbejdsdeling inden for hjemmet søges bestemt, skal nedenfor refereres:

Undersøgelsen omfattede 96 skolebørn, lige

mange drenge og piger, som var nogenlunde repræsentative for Melbourne, Australien.

Metoden var følgende: man fandt frem til et udvalg på ialt 31 familieaktiviteter og udspurgte dernæst de 96 børn om familieaktiviteter og -beslutninger.

Familiens *adfærdsfelt* opdeles i undersøgelsen i 4 områder:

- 1) *Huslige pligter* - her skelnede man mellem hustruens, mandens og begges pligter.
- 2) *Børnepasning*.
- 3) *Sociale aktiviteter*.
- 4) *Økonomiske aktiviteter*.

Inden for hvert område kan dels *aktiviteten* (a), dels *beslutningen* (b) foretages af henholdsvis manden (M), hustruen (H) eller begge (B). Ifølge denne variabel-opdeling er der inden for hvert område af familiens adfærdsfelt 9 mulige interaktionsmønstre: M_1-M_{11} , B_1-M_{11} , H_1-M_{11} , etc. svarende til manden handler manden beslutter, begge handler manden beslutter hustruen handler/manden beslutter etc.

Inden for området huslige pligter viste strukturen sig overvejende autonom (H_1-H_1 , eller M_1-M_{11}).

Børnepasning karakteriseredes af hustru lederskab (B_1-H_{11} , dog også ofte B_1-B_1).

Både sociale og økonomiske aktiviteter karakteriseredes af, at begge handlede og begge besluttede (B_a-B_b).

Man fandt endvidere, at når man vidste, i hvilken *grad* manden deltog i familieaktiviteterne, så vidste man stort set også, på hvilke *områder* han deltog.

Piger deltog ikke i mandens huslige pligter; drenge ikke i hustruens. Allerede i en tidlig alder er der altså tale om kønsrolledifferentiering.

Også andre undersøgelser viser at der med hensyn til børns deltagelse i familieaktiviteter tidligt sker en arbejdsdeling efter køn (Herbst 1960; Brun-Gulbrandsen 1958 a; Rommetveit 1953).

I *Brun-Gulbrandsens* undersøgelse (refereret udførligt i afsnit 10) udfører børn i højere grad de aktiviteter, som tilskrives deres køn (d. v. s. anses for at »passe bedst« for drenge eller piger), og sammenhængen mellem tilskrevet og faktisk adfærd viser sig at være størst for arbejdsopgaver i hjemmet.

Flere mener iøvrigt, at kønsrolle-differentieringen er forholdsvis svag for helt små børn, men at den gradvis øges og er mere udtalt i pubertetsårene end på noget andet tidspunkt (Dahlström 1965; Holter 1963 d).

Elizabeth Bott beskæftiger sig i bogen *Family and the Social Network* (1957) med sammenhængen mellem på den ene side rollesegregationsgraden i ægteskabet og på den anden side ægtefællernes forhold til slægt og venner (»det sociale netværk«).

Den undersøgelse, bogen bygger på, omfatter 20 »normale« familier, alle med mindre børn, alle med protestantisk baggrund, og alle bosiddende i London. Der var mindre overvægt af familier fra højere sociale lag. Dataindsamlingen foregik 1950-53. Navnene på familierne fik man gennem forskellige organisationer og gennem kolleger. Af de oprindeligt foreslåede navne var kun ca. 50 pct. villige til at samarbejde.

Man foretog dels interviews i hjemmene, dels kliniske interviews og forskellige tests. Interviewingen var forholdsvis ustruktureret og svarene åbne.

Der indhentes bl. a. oplysninger om barndom og ungdom, forholdet til forældre, familieaktiviteter børneopdragelse, økonomi, fritidsanvendelse forhold til slægtninge, venner og naboer, social deltagelse og livsanskuelse. Man lagde et stort arbejde i at finde frem til den rigtige teknik med hensyn til kontaktform og interviewing.

Elizabeth Bott understreger, at undersøgelsen er eksplorativ, og at materialet adskillige steder er utilstrækkeligt i forhold til de tolkninger, hun foreslår.

Ægteskabsrollernes *segregationsgrad* defineredes som den grad, i hvilken ægtefællernes arbejdsdeling var »uafhængig«/»komplementær«/»fælles«. Stærkt segregerede roller findes ifølge denne definition i familier, hvor uafhængig og komplementær arbejdsdeling er fremherskende. Man arbejdede dog ikke med noget kvantitativt mål.

Familiens relationer med slægtninge, venner, naboer og lign. tænkes at danne et »netværk« snarere end en konkret, afgrænset og organiseret gruppe. I en organiseret gruppe udgør medlemmerne et socialt hele med fælles mål og en speciel subkultur, i et netværk er der ikke indbyrdes sociale relationer mellem alle individer. *Tætknyttede* og *løstknyttede* netværk defineredes som netværk, hvor der er relativt mange henholdsvis relativt få indbyrdes sociale relationer mellem individerne. Heller ikke denne variable kvantificeredes.

Alle ægteparrene gav udtryk for, at rollesegregationsgraden havde undergået visse for-

andringer i løbet af ægteskabet. Før der kom børn i ægteskabet, havde ægtefællerne langt flere fælles-aktiviteter uden for hjemmet, især rekreative aktiviteter.

Rollerne var noget mere segregerede hos ægtepar af arbejderklasse, men sammenhængen med social klasse var ikke fuldstændig.

Den centrale del af den analyse af materialet, som Elizabeth Bott foretager, antyder en sammenhæng mellem ægteskabsrollernes segregations-grad og strukturen i den enkelte families sociale netværk: familier med høj grad af segregation tenderede til at have tætknyttede netværk (d. v. s. mange af deres slægtninge, venner og naboer kender hinanden indbyrdes), mens lav segregationsgrad og løstknyttede netværk syntes at følges ad.

Bott foreslår følgende forklaring på en sammenhæng mellem rollesegregations-grad og netværksstruktur:

Hvis mand og hustru før ægteskabet har tætknyttede sociale netværk, og hvis mange af deres før-ægteskabelige relationer kan bestå også i ægteskabet, vil ægtefællerne til stadighed hver for sig have kontakter uden for kernefamilien. De får en vis emotionel tilfredsstillelse herved og kræver tilsvarende mindre af ægtefællen. Noget sådant er især muligt, hvor ægteparret bliver boende i det område, hvor de begge er vokset op. Hvis ægtefællerne derimod har eller får løstknyttede netværk - f. eks. ved at de flytter langt bort fra den egn eller bydel, hvor de er vokset op - må de søge emotionel tilfredsstillelse hos hinanden, og det kan bl. a. ske ved en fælles deltagelse i forskellige familieaktiviteter.

Bott tilføjer, idet hun understreger undersøgelsens foreløbige karakter og materialets manglende repræsentativitet, at hun ikke tror, det er tilstrækkeligt at forklare variationer i rollesegregationen med kulturelle forskelle - det svarer til at sige, at folk opfører sig forskelligt, fordi de opfører sig forskelligt. Ovennævnte er, siger hun, kun et første stadium i en analyse; et senere stadium ville være at finde frem til det system af psykologiske mekanismer, som kunne forklare forskellen i adfærd.

D. B. Heath mener i sin artikel *Sexual Division of Labour and Cross-Cultural Research* (1958) at have påvist en sammenhæng mellem de to køns deltagelse i aktiviteter, som er nødvendige for at opretholde livet, og samfundets ægteskabsform.

Heath benytter Murdoch's kildemateriale, der

består af data fra ialt 556 kulturer, både historiske og nutidige samfund, både primitive og civiliserede samfund. Udvalget skulle ifølge forfatteren repræsentere hele verden.

Metoden er følgende: Alle oplysninger om arbejdsdelingen i disse samfund blev trukket ud af kildematerialet; tilstrækkelige data var til stede for 398 samfund. Man konstruerede et indeks for kvinders bidrag til livets opretholdelse, der tog hensyn til dels den del af et givet arbejde, hun ifølge kilderne udfører, dels arbejdets betydning i pågældende samfund. Eksempel: i et samfund er jord- og kvægbrug de vigtigste næringsveje; jagt og indsamlen (af bær, smådyr og lign.) er vigtige supplement. De fire typer arbejde tillægges derefter henholdsvis værdierne 40 pct., 40 pct., 10 pct. og 10 pct. Da kvinderne tager sig af alt jordbrug og al indsamlen, men ikke deltager i kvægdrift og jagt, får de indeksværdien 50 pct.

Man kan opfatte *brudepris* som en kompensation for tabet af brudens arbejdsindsats i ophavsfamilien, siger Heath, og man må derfor forvente en positiv sammenhæng mellem forekomsten af brudepris og kvindens arbejdsindsats, målt ved ovennævnte indeks. Hypotesen bekræftes, sammenhængen er signifikant.

Han finder endvidere en klar sammenhæng med ægteskabsformen. I de to eneste tilfælde med polyandri er kvindens arbejdsindsats minimal, mens den er relativt stor i samfund med polygami og middelstor i samfund med monogami.

Forfatteren understreger, at disse sammenhænge intet siger om årsagssammenhængen.

Den funktionelle kønsdifferentiering i familien kan afslutningsvis belyses med en artikel af *Harriet Holter, Husmodren: en Sosial Rolle i Omformning* (1966 a).

To svenske økonomer har beskæftiget sig med husmoderens arbejdsindsats. *Eivind Erichsen* påpeger, at husmødrenes bidrag til nationalindtægten - skønt den ikke er medregnet heri - er af en betydningsfuld karakter: kvinder yder en effektiv og fleksibel arbejdsindsats på betingelser, som ingen lejet arbejdskraft i dag ville godtage. *Per Holmberg* mener derimod, at den traditionelle husmoderrolle betales dyrt både økonomisk, socialt og psykologisk.

Holter siger hertil, at det sandsynligvis er vurderingen af trivselsværdier, som er forskellige hos Erichsen og Holmberg. Formålet med hendes artikel er at uddybe og nuancere billedet af husmoderens rolle, dels ved en systematisering

af husmoderens situation, dels ved hjælp af data fra en nylig udført norsk undersøgelse.

Det drejer sig om en interviewundersøgelse af 150 husmødre fra to distrikter, et mere og et mindre urbaniseret, i Østnorge; husmødrene udgjorde et tilfældigt udvalg.

Undersøgelsen synes at vise, at kollegial kontakt mellem husmødrene er sporadisk, i alt fald når man bruger »faglig rådspørgen« som kriterium; en husmoder har overvejende kontakt med egen familie. Man finder endvidere en ret moderat fællesskabsfølelse, og holdningerne til organisationsspørgsmålet synes slående forskellige fra f. eks. arbejderes og funktionærers holdninger.

Kan husmødre som kategori siges at være dårligt integreret i samfundet? Deres politiske aktivitet og deltagelse i foreningsliv er f. eks. sparsom, og Holter spørger videre, om dét forhold, at husmoderrollen helt og holdent er en primærgrupperolle, indebærer en svagere interesse for samfundet iøvrigt.

Husmoderrollens *rekrutteringsgrundlag* (fortrinsvis gennem ægteskab) og *arbejdsopgaver* er nogenlunde ensartet. Det samme gælder oplæringsprocessen. Undersøgelsen viser, at ca. 70 pct. af husmødrene udelukkende havde lært husholdning af deres mor eller havde lært sig det selv. Dette må uundgåeligt betyde en konservering af traditionelle mål og metoder i arbejdet. Undersøgelsen synes at vise, at der er mangel på social stimulans i husmoderens arbejdssituation (forholdsvis mange opgiver, at de aldrig bliver rost eller kritiseret), og at der er behov for en fælles standard og social vurdering af arbejdet.

Undersøgelsen viser ingen sammenhæng mellem urbanisering og arbejdsdeling ved de tekniske opgaver, hvorimod børnepasning er adskilligt mere lige fordelt mellem mand og kone i byfamilier end i landfamilier. Holter minder i den forbindelse om Bott's hypotese, der går ud på, at kontakt med slægten bidrager til at opretholde den traditionelle arbejdsdeling i familien (Bott 1957); de norske data bekræfter i nogen grad dette. Den mest markante forskel i arbejdsdeling findes mellem familier med henholdsvis hjemme- og udehusmødre: manden deltager hyppigere i det huslige arbejde, når konen er udearbejdende. Alligevel er udehusmødrene adskilligt mindre tilfredse med ægtemandens deltagelse end hjemmehusmødre.

Holter diskuterer husmoderrollens fremtidige muligheder. Hun ræsonnerer på følgende måde:

De udearbejdende husmødre har oftere en ideologi, som præfererer lige arbejdsdeling mellem ægtefæller, og det kunne tyde på, at deres større misfornøjelse med mandens deltagelse i det huslige arbejde faktisk har resulteret i, at han deltager i større omfang. Dette kan ses i sammenhæng med, at man med stor sandsynlighed kan spå, at gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet i Norge vil øges. En af konsekvenserne vil da sikkert blive en tendens til ændret arbejdsdeling i familien. Hvis sådan en udvikling kommer i gang for alvor og virker over et længere tidsrum, vil den have sin egen dynamik. En ændret arbejdsdeling i familien vil betyde nye rollemodeller for børnene, og det vil så igen befæste en ændret familiestruktur.

Det er rimeligt at hævde, at en rolleudjævning i familien vil give øget »substituerbarhed« i rollesystemerne i samfundet som helhed og kan bidrage til en udviskning af det skarpe skel mellem privatliv og arbejdsliv, som nu præger samfundet. Men, tilføjer Holter, man kan dog vanskeligt tænke sig, at en sådan udviskning skulle kunne gå særlig langt i vort samfund; der kan blive tale om yderligere indordning af familiens værdier og normer under sekundær gruppernes værdi- og normsystemer.

Det kan endelig tænkes, at de udearbejdende husmødres misfornøjelse forbliver en mere latent kilde til spændingen i familien, og at dette på længere sigt kan føre til, at kvinderne søger tilbage til den traditionelle husmoderrolle.

Med henblik på den funktionelle differentiering i den danske familie kan følgende billede nu skitseres:

1. Langt de fleste gifte mænd er forsørgere, mens kun en mindre del af de gifte kvinder har erhvervsarbejde.
2. Derfor har de fleste mænd *både* en erhvervsrolle og en familierolle, hvorimod mange kvinder »kun« har familierollen.
3. Selv hvor hustruen har erhvervsarbejde, og selv hvor manden »hjælper i huset«, er hovedtendensen en arbejdsdeling mellem ægtefællerne i retning af, at manden i *højere grad* er beskæftiget med økonomisk at forsure familien, mens hustruen i *højere grad* tager sig af det huslige arbejde og børnepasning.
4. Hvis og når mænd deltager i praktiske familieaktiviteter, vil der også her ske en karakteristisk arbejdsdeling mellem mand og hustru.

Der tales i den almindelige debat meget om den udearbejdende gifte kvindes »dobbeltrolle«. Forholdet er i virkeligheden nok det, at flere mænd end kvinder har en sådan dobbelttrolle, omend den vel oftest ligger mindre tungt på mandens skuldre, mens den er mere forpligtende for kvinden, bl. a. er det oftest hustruen, der må forsømme arbejdet på grund af f. eks. børnenes sygdom.

En tendens i retning af udjævning af den funktionelle kønsdifferentiering i familien er sandsynlig: efter alt at dømme vil flere gifte kvinder i de kommende år søge ud på arbejdsmarkedet, og gifte mænd vil i større udstrækning tage del i det huslige arbejde. Derfor kan man tænke sig, at et fremtidigt problem snarere end at dreje sig om den *udearbejdende* gifte kvindes belastende dobbelttrolle vil centrere sig om de familier, hvor hustruen *ikke* har erhvervsarbejde. Jo mere almindeligt det bliver, at gifte kvinder - også af andre end økonomiske grunde - deltager i erhvervslivet, jo vanskeligere bliver det sandsynligvis at afvige fra dette mønster.

3.2. Differentiering efter indflydelse

Der foreligger en ret omfattende litteratur om »decisionmaking« i familien, og centralt i denne litteratur står *Blood & Wolfe: Husbands and Wives* (1960). Undersøgelsen omfatter hustruer i 900 familier, repræsentative for Detroit, USA. Man spurgte, hvem af ægtefællerne der tog beslutningerne med hensyn til mandens job, bilen, ferie, bolig, hustruens job, lægekonsultation samt husholdningspenge. Gennemsnitligt var mandens andel i beslutningerne (hans magt) størst, når det gjaldt hans eget job. mindst hvor det gjaldt husholdningspenge, og i øvrigt var rækkefølgen som den ovennævnte.

Man fandt endvidere, at mandens magt var relativt størst i familier med høj og lav status og høj og lav alder.

Der viste sig oftest en vis balance mellem mandens og hustruens andel i beslutningerne.

Hvor ægtefællerne var fælles om beslutningerne, havde de også en tendens til at være fælles om arbejdet, men der var dog stort set tale om en betydelig specialisering i retning af den traditionelle arbejdsdeling (jfr. afsnit 3.1).

Som eksempel på en undersøgelse af visse aspekter af »magtbalancen« mellem ægtefæller kan nævnes en - ganske vist meget lille - undersøgelse af *J. K. March, Political Issues and*

Husband-Wife Interaction (1960), som viser, hvorledes ægtefællers indflydelse i indbyrdes diskussion er afhængig af bl. a. diskussions-emnet.

Undersøgelsen bygger på forsøg med 9 ægtepar, hvor hustruerne udgjorde et tilfældigt udvalg af medlemmer i organisationen The League of Women Voters. Der er altså tale om en meget lille og meget speciel stikprøve.

Ægtefællerne blev sat til at diskutere tre emner: lokale spørgsmål, udenrigsspørgsmål og erhvervsspørgsmål. Og de skulle ved afslutningen af diskussionen være nået frem til en løsning. Diskussionerne optoges på bånd og analyseredes ved hjælp af Bales' interaktionskategorier.

Det viste sig, at hustruen havde relativt mindst indflydelse på erhvervsemner, mere på udenrigsemner og relativt mest indflydelse på lokale emner. Disse resultater forklares således: Der er en generel tendens til, at medlemmer i kooperative grupper specialiserer sig; dette er hensigtsmæssigt, det kan give hvert medlem en følelse af dets egen betydning, og det reducerer konfliktmulighederne. De påviste kønsforskelle i denne specialiseringsproces må ses i sammenhæng med den traditionelle opfattelse af, hvilke emner mænd og kvinder »bør« interessere sig for.

Når ægtefæller specialiserer sig i mere eller mindre klart afgrænsede kompetenceområder er det umådeligt vanskeligt at måle, hvilken af ægtefællerne der totalt set har størst indflydelse. Måske må man her give afkald på at måle forskelle i *grad* og nøjes med at undersøge forskelle i indflydelsens *art*. Hvis teorien om kønsdifferentiering med hensyn til instrumentel-ekspressiv *funktion* (se afsnit 3.1) holder, er det nærliggende at antage at også *indflydelsen* er kønsdifferentieret langs denne dimension.

En ganske særlig interesse har i de senere år været knyttet til spørgsmålet om, hvorvidt *hustruer med erhvervsarbejde* har eller får større indflydelse i familien. Det er ikke muligt at få noget entydigt svar på spørgsmålet på grundlag af de undersøgelser, som omfattes af litteraturudvalget i nærværende rapport.

Heer (1957) finder på et amerikansk materiale at udearbejdende hustruer har større indflydelse end hjemmearbejdende. *Blood & Hamblin* (1960) finder noget lignende, men konkluderer, at forskellen er ubetydelig, og at andre faktorer end økonomisk kontrol har væ-

sentlig betydning for magtstrukturen i familien. Disse to artikler refereres nedenfor. En svensk undersøgelse bekræfter ifølge *Dahlström* (1963) den antagelse, at der *ikke* er nogen klar sammenhæng mellem hustruens udearbejde og hendes indflydelse.

Harriet Holter fremsætter i sin artikel om husmoderrollen (1966 a; se afsnit 3.1) den formodning, at autoritetsfordelingen i familien (d. v. s. differentieringen efter indflydelse), i modsætning til arbejdsdelingen (d. v. s. differentieringen efter funktion), er præget af stor lighed. Flertallet af interviewpersonerne i den refererede undersøgelse ønsker, at ægtefæller har nogenlunde lige stor indflydelse, kvinder giver dog noget hyppigere udtryk for dette ønske end mænd. Af svarene fremgår det også, at mange afgørelser sker i overensstemmelse med dette ideal. Holter mener, at resultaterne i høj grad støtter en hypotese fremsat af amerikanske forskere: I familien af idag er indflydelsen så forholdsvis ligelig fordelt mellem ægtefællerne, at hustruens eventuelle deltagelse i erhvervslivet ikke i særlig grad øger hendes indflydelse i forhold til manden.

Det kan i denne forbindelse måske være værd at nævne, at *Parsons* i sin teori om rolle differentieringen i familien går ud fra, at graden af magt først og fremmest er generationsdifferentieret, mens kønsdifferentieringen er fremherskende på et andet plan, nemlig det funktionelle (se afsnit 3.1).

Der er altså tilsyneladende en tilbøjelighed blandt forskere til at mene, at kvinder og mænd totalt set har nogenlunde lige stor indflydelse i familien. Men vanskelighederne ved at måle »total« indflydelse er som sagt store fordi der i ægteskaber sker en specialisering således at mænd har relativ stor indflydelse på visse områder og hustruer på visse andre områder.

Nedenfor refereres to artikler som eksempler på undersøgelser over forholdet mellem hustruens udearbejde og hendes indflydelse i familien:

Heer's undersøgelse *Dominance of the Working Wife* består af interviews med 138 ægtepar i Boston, halvdelen fra arbejderklasse, halvdelen fra middelklasse, og inden for hver af disse grupper var halvdelen udearbejdende og halvdelen hjemmearbejdende. Alle familier havde mindst ét barn i elementarskole, og alle var romersk-katolske familier af irsk afstamning. Svarene på spørgsmålet: »Hvem (mand eller hustru) plejer at gå af med sejren,

når der er uenighed om familiebeslutninger?« antyder, at arbejderhustruer har større indflydelse end middelklassehustruer, at udearbejdende hustruer har større indflydelse end hjemmearbejdende, og at der ikke er interaktion mellem social klasse og ude/hjemmearbejde. Anvendelsen af besvarelser på dette enkle spørgsmål som mål for ægtefællernes indflydelse forekommer dog utilstrækkeligt.

At udearbejdende arbejderhustruer har større indflydelse end udearbejdende middelklassehustruer, mener forfatteren skyldes, at hendes indtægt ligger nærmere mandens.

At også hjemmegående arbejderhustruer har større indflydelse end tilsvarende middelklassehustruer, ser han i sammenhæng med, at uenighed og måske deraf følgende fare for skilsmisse har mere alvorlige konsekvenser for middelklassehustruer.

Blood & Hamblin giver i artiklen *The Effect of the Wife's Employment on the Family Power Structure* udtryk for, at der er almindelig enighed om, at magtstrukturen i familien er gået fra det mere »traditionelle« til det mere »egalitære«. En sådan forandring hå kunne sættes i relation til forandringer i omgivelserne. Det er nærliggende at fremsætte den hypotese, at hustruens udearbejde resulterer i, at en tidligere »mandsdomineret« familie bliver mere egalitær. Magt kan defineres som en persons andel i beslutningerne. Magt kan tænkes at variere med kontrol, og når hustruen arbejder, øges hendes kontrolmuligheder på grund af hendes bidrag til familieindkomsten. Resultatet kunne tænkes at blive en statusforbedring med hensyn til forventet magt (autoritet) og faktisk magt.

To grupper ægtepar, hvor hustruerne i den ene gruppe var fuldt beskæftiget i erhverv og i den anden hjemmearbejdende, kontrolleredes for de variable, som viste afhængighed med magtstrukturen (bl. a. social status, uddannelse, antal børn, religiøsitet, og ægteskabets varighed). De oprindelige 350 par reduceredes da til 160 par.

Man målte *autoritetsforventningerne* »nu« og »før De lærte Deres ægtefælle at kende« ved hjælp af 7 items, der dannede en Guttman-skala.

Hustruens andel i beslutningerne (hendes magt) målt ved spørgsmålet: »Sidste gang De besluttede..., hvem foreslog da først, hvad De til sidst besluttede at gøre?« (18 spørgsmål om bolig, bil, børn etc.).

Undersøgelsen gav følgende resultater:

- 1) Udearbejdende hustruer og deres mænd forandredes oftere i retning af mere egalitære autoritetsforventninger. Hjemmearbejdende hustruer og deres mænd forandres oftere i traditionel retning. (Forskellen mellem de to grupper af mænd er dog ikke signifikant).
- 2) Udearbejdende hustruer foreslog lidt oftere de trufne beslutninger, men forskellen er - ifølge forfatterne - »unreliable«.
- 3) Udearbejdende hustruers mænd gjorde en større andel af det huslige arbejde, ligesom også arbejdets faktiske omfang var større end hos hjemmearbejdende hustruers mænd. Forfatterne peger på, at mandens huslige arbejde måske ikke skal ses som tegn på hustruens større magt, i betragtning af at hustruens magt faktisk ikke synes ret afhængig af hendes udearbejde.

Men, siger forfatterne videre, magtstrukturen i begge grupper synes bemærkelsesværdig egalitær. Måske ville en sammenhæng med hustruers udearbejde have vist sig, når de havde været i deres roller (henholdsvis udeerhverv og hjemmearbejde) i længere tid end de 4 år, der gennemsnitligt var tale om i undersøgelsen. Resultaterne tyder dog på, at andre faktorer end økonomisk kontrol har større betydning for magtstrukturen.

Alt i alt kan man slå fast, at hverken spørgsmålet om kønsforskelle m. h. t. indflydelse i familien eller spørgsmålet om sammenhængen mellem hustruens udearbejde og hendes indflydelse i familien endnu er tilfredsstillende belyst i den sociologiske litteratur.

At manden hyppigt er nogle år ældre end hustruen kan tænkes at påvirke autoritetsfordelingen mellem ægtefællerne, og den indsnævring, der i de senere år er sket i den gennemsnitlige aldersforskel mellem ægtefæller kan måske ses i sammenhæng med den formodede udvikling i retning af større egalitet mellem ægtefællerne.

Morris Zelditch peger i et kapitel i *Handbook of Modern Sociology* (1964) på, at rollestrukturen i kernefamilien, til trods for det ringe antal roller, har vist sig så kompliceret, at man i sociologien endnu ikke har udviklet et tilfredsstillende begrebsapparat til beskrivelse af den. Han sammenfatter bl. a. de senere års undersøgelser i magtbalancen i familien. Den generelle tendens synes at være, at:

- 1) jo højere mandens indkomst er, jo større er hans relative indflydelse i familien.

- 2) Når hustruen kan bidrage med en egenindtægt, øges hendes indflydelse.
- 3) Jo højere hustruens uddannelse er i forhold til mandens jo større er hendes indflydelse.
- 4) Jo mere hustruen bidrager til mulighederne for at forøge familiens sociale status, jo større er hendes indflydelse.

4. Uddannelse

4.1. Uddannelsesstilbøjelighed

I Danmark går flere drenge end piger ud af skolen *uden eksamen*.

I *gymnasiet* er dog kun ca. 45 pct. af eleverne piger. Drengenes dominans er relativt større blandt kursus-studenter. Drenge dominerer stærkt blandt de matematiske studenter (ca. $\frac{3}{4}$), mens piger dominerer blandt de nysproglige studenter (ca. $\frac{2}{3}$).

Går man videre op i uddannelsessystemet, bliver overvægten af mandlige studerende mere iøjnefaldende. I 1964 var 38 pct. af de studerende ved uddannelsesinstitutioner, der er omfattet af loven om Ungdommens Uddannelsesfond, kvinder. På *universiteter og andre højere læreanstalter* var der imidlertid kun ca. 30 pct. kvinder, på *seminarier* var der overvægt af kvinder, og på *teknika* var næsten udelukkende optaget mænd (Agersnap & Henningsen 1966). Kvindernes andel af de studerende ved humanistisk-filosofiske fakulteter, ved farmaceut- og ved tandlægehøjskolen er relativ stor, og i visse af disse studier dominerer kvinderne direkte. Samtidig ser man, at mandlige studerende er næsten ene om at studere teologi og økonomi.

Sammenfattende kan det siges, at piger i mindre grad søger lange uddannelser og i mindre grad søger teknisk-økonomiske uddannelser. På den anden side er der en stigende tendens til, at piger søger videregående uddannelser.

De tendenser, som her er skitseret for Danmarks vedkommende, finder man i mange tilsvarende lande.

Harriet Holter (1963 d) opgiver for *Norge*, at piger og drenge stort set følges ad på de lavere uddannelsesstrin, men at flere drenge går til gymnasiet og de videregående uddannelser. Kvindelige studerende udgjorde i 1958-59 således kun ca. $\frac{1}{4}$ af samtlige studerende ved universiteter og højere læreanstalter. Kvindernes andel af de studerende er noget større i *Sverige* end i *Norge* og *Danmark*, men også i

Sverige er der overvægt af mandlige studerende. Noget tilsvarende gør sig gældende for *USA's* vedkommende.

I *Finland* er der derimod i øjeblikket flere piger end drenge i gymnasiet, og kvinderne dominerer tilmed inden for næsten alle videregående studiegrene (Haavio-Mannila 1965).

Holter (1963 a) nævner, at piger, som søger højere uddannelse, ofte i betydelig større udstrækning end drenge er rekrutteret fra de *øvre sociale lag*. Samme tendens - omend svag - findes for Danmarks vedkommende (Christensen & Bøttger Sørensen 1967).

4.2. Uddannelsespræstationer

Det synes at være et gennemgående træk, at piger stort set klarer sig bedre i skolen end drenge. Denne overvægt gør sig stærkest gældende i de lavere aldersklasser.

I kapitlet »Fra Barn til Voksen« i *Kvinnors Liv och Arbete* (1963) fremsætter *Harriet Holter* følgende hypotese:

Pigers skolepræstationer er *bedre* end drenge, når de starter skolegangen. Derefter falder deres præstationer gradvis i forhold til drengenes, efterhånden som de avancerer i uddannelsessystemet, idet der dog ved påbegyndelsen af hver ny fase (folke- og realskole, gymnasium og højere læreanstalt) sker en kraftigere selektion af pigerne med det resultat, at de gennemsnitligt starter den nye fase bedre, end de sluttede den foregående. Holter taler om en »*trinvist synkende ydelseskurve*«.

For Norges vedkommende støttes denne hypotese på væsentlige punkter. For Danmark finder man, at piger starter gymnasiet med bedre oprykningsskarakterer end drenge, mens deres studentereksamen gennemsnitligt er dårligere (Bøttger Sørensen 1967). Trods dette ser det ud til, at piger, som påbegynder en *højere uddannelse*, har relativt bedre studentereksamener end drenge, dog er forskellen ikke

stor («Studenterundersøgelsen 1959», 1961). Indtil dette tidspunkt i uddannelsessystemet støtter de danske data med andre ord Holters hypotese om en »trinvis synkende ydelseskurve« for piger. Falder pigernes præstationer da i forhold til drengenes i løbet af studietiden? På dette punkt har det ikke været muligt at finde nogen tilfredsstillende statistik. Ingen af de her nævnte undersøgelser giver oplysninger om kønsforskelle i eksamenskarakterer ved del- og afsluttende eksaminer, og m. h. t. uddannelsesfrafald siges det i betænkningen fra *Planlægningsrådet* (1965): »Det foreliggende statistiske materiale giver ikke tilstrækkeligt grundlag for udregning af gennemførelsesprocenten ved universiteter og de øvrige højere læreanstalter« (s. 44); man mener dog at kunne skønne, at kvinders frafaldsprocent er væsentlig større end mænds.

Man kan - og har også gjort - opstille forskellige teorier om årsagen til pigernes relative »kvalitetsforringelse«. En teori går ud på, at pigers opdragelse til lydighed, orden og lignende egenskaber gør dem mere egnet til at præstere det, som skolen kræver; men gradvist ændres kravene i retning af selvstændighed, pågaaenhed og aktivitet, som især drengene stimuleres til. En anden teori er, at pigerne fra starten faktisk er bedre begavede end drengene (de er i hvert fald fysisk mere modne), men at der sker et kønsdifferentieret pres fra forældrenes side, d. v. s. et stærkere pres mod drenge med det formål at få dem til at opnå gode eksamensresultater.

Det er endvidere muligt, at man her står over for et fænomen, som kunne kaldes »kompensatorisk femininitet«, fortsætter Holter, d. v. s. pigers ubevidste forsøg på at dække over usikker kønsidentitet ved at optræde »ekstra feminint.« Efter vor kulturs definition af kvindelighed vil dette bl. a. kunne gøres ved at *undgå* at virke intelligent og skabende. Pigerne erfarer tillige ofte, at uddannelsen for dem blot tjener til at udfylde ventetiden før ægteskab og familiedannelse.

Holters tankegang er her en fortsættelse af den teori, som Mirra Komarovsky (1946) og senere f. eks. Wallin (1950) fremsatte. Teorien går ud på, at kvindens kønsrolle især i 15-20 års alderen forekommer modstridende. På den ene side forventer man, at hun uddanner sig, og på den anden at hun udviser »kvindelighed«. (Disse teorier er behandlet mere indgående i afsnit 2.4).

4.3. Uddannelsesambition

Meget tyder på, at kvinders uddannelsesambition gennemgående er lavere end mænds, og at den ofte har en lidt anden karakter. R. H. Turner har i artiklen *Some Aspects of Women's Ambition* (1964) belyst dette spørgsmål.

Turner fremhæver, at målet for kvinders ambitioner kan nås både ad direkte og ad indirekte vej, nemlig dels gennem hendes egen uddannelse og/eller erhverv, dels gennem mandens. Og hendes egen karriere vil oftest kun være et supplement til den status, hun opnår gennem mandens erhverv.

Undersøgelsen er baseret på besvarelser fra 1441 piger i sidste klasse i en high school (17-18 år) i Los Angeles. Turner opererer åbenbart med visse data fra mænd uden at gøre nærmere rede herfor. I undersøgelsen målt bl. a. *uddannelsesambition*, *materiel ambition*, *erhvervsambition* og *eminensambition* (d. v. s. ønske om at udføre sit arbejde dygtigt) hos begge køn. Desuden undersøgte man pigernes ønsker med hensyn til deres fremtidige mænd. De forskellige typer ambition målt ved spørgsmål som f. eks.:

»Hvor meget uddannelse venter du at få efter endt high school?«

»Ville du blive lidt skuffet, hvis du ikke på et eller andet tidspunkt i dit liv kan opnå . . . ?« (forsk. grader af hus og bil).

»Hvilken slags erhverv ville du ønske dig?«

»Når du har fået et erhverv, hvornår vil du så synes, at du har klarer dig godt nok til at slappe af?«

Lige mange af undersøgelsens piger ønskede at være husmor alene og husmor kombineret med et erhverv, mens ganske få (4 pct.) ønskede karriere alene. Valget står med andre ord mellem en erhvervskarriere eller ej *foruden* husmoderrollen.

Pigerne syntes knap så optaget af deres placering i den socio-økonomiske sfære som mænd.

Mænds uddannelses- og erhvervsambitioner hang nøje sammen med deres materielle ambitioner (høje interkorrelationer), mens dette ikke var tilfældet for pigerne. Således havde »karriere-piger« tilsyneladende ikke højere materielle ambitioner end andre piger.

Turner mener at have vist, at de fire ambitionsindeks udtrykker to latente ambitionstyper, afspejlende »indre« mål (mål med en egen-værdi) og »ydre« (materielle) mål. Han mener,

at begge ambitionstyper findes hos både mænd og kvinder, men mere differentieret hos kvinder. Kvinder stræber efter de ydre, materielle mål via deres mænds erhverv, mens de opfatter deres egen uddannelse og karriere som mål med egenverdi. Mænd betragter oftere deres

uddannelse som blot et middel til at opnå materielle mål.

Det kan nævnes, at *Carl Welzer* i bilag 1 bl. a. behandler kønsforskelle i skolepræstationer og i præstationsmotiver.

5. Erhvervslivet

5.1. Rekruttering til erhvervslivet

Mens så godt som alle mænd i de produktive aldersklasser er aktive i erhvervslivet, er kun en mindre procentdel af kvinderne erhvervsmæssigt beskæftiget.

Vanskelighederne ved at opgøre, hvor mange og i hvor høj grad kvinder er erhvervsmæssigt beskæftigede, er velkendte. Dels er kun en vis del af de erhvervsarbejdende kvinder registrerede i tilgængelige statistikker. Dels er mange kvinder deltidsbeskæftigede, halvdags eller sæsonmæssigt. På grund af sådanne vanskeligheder kan der ikke i dette afsnit gives en oversigt over omfanget af kvinders erhvervsarbejde.

De nordiske lande adskiller sig fra hinanden som følger:

Kvinders erhvervsintensitet er bemærkelsesværdig lav i *Norge*, derefter kommer *Danmark*, *Sverige* og *Finland* i nævnte rækkefølge (Haavio-Mannila 1965; Holter 1966 b). Der synes i den sidste lange årrække at have været en generel tendens til stigende erhvervsintensitet for kvinder i alle fire lande.

Hvad angår sammenhængen mellem kvinders erhvervsarbejde og forskellige andre faktorer, oplyser *Holter* (1966 b) for *Norge*, at erhvervsarbejdsfrekvensen er mere udtalt for yngre end for ældre kvinder, mere udtalt for ugifte end for gifte, mere udtalt for byboere end for landboere, mere udtalt for vel-uddannede end for lidt uddannede kvinder, og mere udtalt for gifte kvinder uden små børn end for gifte kvinder med små børn. Sidstnævnte sammenhæng observeres f. eks. også i *Sverige* (*Dahlström* 1963), og i *Finland* (*Haavio-Mannila* 1965). *Haavio-Mannila* oplyser tillige, at gifte kvinder fra lavere socialgrupper relativt oftere har erhvervsarbejde.

Man ser med andre ord, at kvinder i erhverv og kvinder uden erhverv er to grupper, som på væsentlige punkter adskiller sig fra hinanden. En tilfredsstillende analyse af den

kvindelige arbejdsstyrkes sammensætning findes imidlertid ikke i litteraturudvalget.

Dahlström (1963) opregner nogle af de faktorer, som indvirker på kvinders erhvervsarbejdsfrekvens: Både arbejdsmarkedets behov for billig arbejdskraft og tendensen til at flere kvinder modtager en uddannelse, som kvalificerer dem i erhvervslivet, virker i positiv retning. Flere forhold inden for familien har skabt bedre forudsætninger for, at gifte kvinder forener hjemmearbejde og udearbejde, bl. a. færre børn. forenkling af det huslige arbejde samt voksende krav om forøget levestandard. Dog kan man også pege på visse ændringer i familielivet, som modvirker gifte kvinders tilbøjelighed til at søge erhvervsarbejde, f. eks. manglende muligheder for at få passet børnene; af stor betydning er tillige det forhold, at en vigtig periode for erhvervskarrieren indsnævres som følge af længere skolegang og tidligere indgåelse af ægteskab. *Dahlström* peger endelig på, at kløften mellem familiegruppens og arbejdspladsens livsform er blevet skærpet, hvilket gør det vanskeligt for den gifte kvinde at knytte (eventuelt genknytte) kontakt med erhvervslivet.

5.2. Erhvervsmæssig uddannelse

Heller ikke kønsforskelle med hensyn til uddannelsesmæssige forudsætninger for deltagelse i erhvervslivet findes tilstrækkeligt belyst. På den ene side gennemfører mænd oftere end kvinder videregående og faglige uddannelser; på den anden side ved vi, at uddannelsesniveauet for kvinder i erhverv ligger relativt højere end for kvinder som helhed.

5.3. Fordeling på forskellige erhverv og stillinger

Ved en opdeling på erhvervsgrupper, brancher og stillinger ses det, at kvinder udgør en meget

varierende andel af arbejdsstyrken. Der er f. eks. forholdsvis mange kvinder i handel og omsætning, i administration og liberale erhverv, samt i andre servicefag, mens der er meget få i bygge- og anlægsvirksomhed; inden for fremstillingsvirksomhed finder man især kvinderne i tekstil- og beklædningsindustrien. Kvinder er relativt stærkt repræsenteret i funktionærgruppen og relativt svagt repræsenteret blandt selvstændige og faglærte arbejdere. Kvinder dominerer især i erhverv, som beskæftiger ukvalificeret og halvkvalificeret arbejdskraft. (Rita Knudsen (bilag III); Thyberg 1963).

Kvinder savnes i særlig grad i stillinger, som kræver lang uddannelse inden for virksomheden, og de findes i overvejende grad blandt underordnet personale; generelt gælder det, at andelen af kvinder er faldende med stigende grad af autoritet og ansvar (Holter 1966 b; Thyberg 1963). Holter påpeger tillige, at selv når man betragter mænd og kvinder med samme erhvervsmæssige uddannelse, har mænd hyppigere end kvinder stillinger, som indebærer autoritet og ansvar.

Stina Thyberg refererer en svensk undersøgelse, hvori man på grundlag af interviews og gruppediskussioner med bl. a. 60 repræsentanter fra store og mellemstore virksomheder fra alle grene af svensk næringsliv har forsøgt at belyse virksomhedernes motiver for at ansætte eller ikke at ansætte kvindelig arbejdskraft.

Ansættelse af kvinder begrundes ofte med, at det bliver billigst med kvindelig arbejdskraft, og at dette opvejer de ulemper, der er ved kvindelig arbejdskraft. Men det hævdes også ofte, at kvinder har større fingerfærdighed, tålmodighed og ordenssans, eller at arbejdets ensformighed og mangel på karrieremuligheder gerne accepteres af kvinder, men ikke af mænd. Når mænd benyttes på områder, hvor kvinder egentlig anses for bedst eller billigst, motiveres det med hensynet til de mandlige arbejdere (de er jo familieforsørgere). For arbejde, som kræver lang uddannelse inden for virksomheden, betragtes kvinder som et for usikkert investeringsobjekt. Inden for banker, forsikringselskaber og til en vis grad inden for detailhandelen udtrykker man større beredvilighed for at uddanne kvinder. Men i alle disse brancher tillægger man kvinderne liden interesse for lang erhvervsuddannelse. Kvinder i almindelighed anses ikke for at have lederegenskaber, og folk i almindelighed (både kvinder og mænd) anses for at have vanskeligt ved at

acceptere kvinder i lederstillinger. Ofte hører man udtalelsen: »Ved lige gode egenskaber tager vi nok uden tøven en mand«.

Thyberg konkluderer, at relativt få af de forskelle, som motiverer virksomhederne til at ansætte kvindelig eller mandlig arbejdskraft, er sagligt belyst, og i de fleste tilfælde, hvor man udtaler sig for eller imod mænd eller kvinder, har man aldrig prøvet mere end det ene alternativ. Der er en tendens til, at udtalelserne bliver mere kategoriske jo mere ensidige erfaringer man har.

5.4. Løn

Det er velkendt, at kvinder under ét opnår lavere løn end mænd. Heraf kan man imidlertid ikke umiddelbart slutte, i hvor høj grad de opnår lavere løn for »samme arbejde«. Ser man bort fra de tilfælde, hvor mænd og kvinder er ansat i samme stillinger eller udfører nøjagtigt det samme arbejde, og hvor lønnen i øvrigt ofte ved lov er fastsat ens for mænd og kvinder, er det uhyre vanskeligt at afgøre, hvornår der er tale om »samme arbejde«. Man må endvidere huske på, at kvinder og mænd i erhverv er to forskellige sammensatte grupper, kvinder er f. eks. relativt oftere yngre, har i mindre grad erhvervsuddannelse og er oftere ansat i ukvalificerede stillinger. Kontrollerer man for sådanne faktorer, mindskes kønsforskelle i løn væsentligt. På den anden side er der givetvis en tendens til, at typiske kvindeerhverv, netop fordi de er *kvindeerhverv*, er dårligt lønnede. (Holter 1966 b; Thyberg 1963).

5.5. Adfærd, præstationer og indstillinger

Kvinder udgør en mindre stabil arbejdskraft end mænd: de forbliver kortere tid på samme arbejdsplads, hvilket især hænger sammen med, at de har stor bevægelighed ind i og ud af arbejdsmarkedet; og de har højere fraværskvens, hvilket overvejende må ses som en følge af de gifte kvinders mor-hustru-roller. (Dahlström 1965; Thyberg 1963). *Ugifte* kvinder, især de lidt ældre, repræsenterer imidlertid en langt mere stabil arbejdskraft end gifte kvinder - et forhold som underbygger den antagelse, at det i høj grad er kvinders familiemæssige situation, som er bestemmende for deres erhvervsstabilitet. (Holter 1963 c).

Den tidligere omtalte svenske undersøgelse af en række virksomheders motiver for at ansætte kvindelig/mandlig arbejdskraft viser, at der eks-

sterer ret varierede og til tider modstridende opfattelser af kønsforskelle i opfattelsesevne, fingerfærdighed, teknisk snilde, ansvarsfølelse, interesse for arbejdet o. s. v., men at man meget sjældent kan henvise til videnskabelige resultater, som kan belyse disse opfattelser. (Thyberg 1963).

I sin artikel *Kønnsforskjeller i Yrkesadfærd* (1963 b) tager *Harriet Holter* sit udgangspunkt i en skelnen mellem *faktiske* og *opfattede* kønsforskelle. Hvilke opfattelser kommer til udtryk med hensyn til kønsforskelle i erhvervsadfærd, og i hvor høj grad er der realiteter bag disse opfattelser? Hun opstiller 6 hypoteser om *opfattede* forskelle og undersøger dernæst, i hvilken grad forskningsdata kan støtte hypoteserne:

1) *Kvinder er stort set mere negativt indstillet til forandringer, end mænd er.*

En svensk, en norsk og en amerikansk undersøgelse bekræfter ifølge Holter hypotesen. I en af undersøgelseerne foreslås som forklaring, at forandringer generelt betyder en trussel mod gruppesammenholdet, og at gruppesammenhold især af kvinder betragtes som en vigtig faktor. Holter er dog ikke tilfreds med denne forklaring. Hun ser det som nok så vigtigt, at arbejdspladsen sandsynligvis er præget af modstridende forventninger: på den ene side forventninger om »kvindelighed«, på den anden side forventninger om dygtighed og fremdrift; dette kan føre til en vis *situationsbestemt rigiditet*, idet rollekonflikter netop ofte søges løst ved kendte og indarbejdede adfærdsmønstre.

2) *Kvinder er stort set mere emotionelle og usaglige i arbeidssamvær, end mænd er.*

Holter finder ikke basis for at afvise en sådan hypotese, men det ser ikke ud til, at der overhovedet eksisterer undersøgelser over kønsforskelle i emotionalitet og saglighed i arbejds-situationen (hvordan man så end definerer »saglighed«). Dog synes det påvist, at kvinder i almindelighed er mere emotionelle end mænd.

3) *Kvinder har stort set lavere aspirationsniveau i arbeidssituationen, end mænd har.*

Den påståede forskel i mænds og kvinders aspirationsniveau i arbejds-situationen må siges at finde støtte i de undersøgelser, som behandler dette spørgsmål. Man finder f. eks. store

kønsforskelle når det gælder villighed til at tage overordnede stillinger. Dette kan dog ikke uden videre tolkes som forskelle i aspirationsniveau som sådan; det er sandsynligt, at kvinder ikke opfatter præstationer i erhvervslivet som den rigtige vej til at nå deres mål, og det kan meget vel tænkes, at kvinder totalt set er lige så ærgerrige som mænd.

4) *Kvinder har stort set mere respekt for autoritet, end mænd har.*

Heller ikke her kan vi finde data, som klart bekræfter eller afkræfter hypotesen. Norske data viser, at kvinder oftere er tilfredse med deres overordnede, men svenske data viser, at overordnede ofte bedømmer disciplinen som klart bedre blandt mænd. Alt i alt må man dog sige, konkluderer Holter, at hypotesen om stærkere underordningstendenser hos kvinder får en vis støtte i foreliggende teori og forskning. Men hermed være ikke sagt, at kvinder egner sig bedre til at være underordnede end mænd.

5) *Der er stort set dårligere indbyrdes forhold mellem kvinder end mellem mænd på arbejdspladsen.*

En del undersøgelser, bl. a. flere norske, viser, at både kvinder og mænd mener, at der er større indbyrdes konflikt og uvenskab blandt kvindelige ansatte. Der er stærkere tendens hos begge køn til at foretrække mandlige overordnede, og meget tyder på, at kvinder er mindre tilfredse med deres kønsfæller end mænd er.

6) *Kvinder er mindre gruppeorienterede og mindre knyttede til den større organisatoriske enhed, end mænd er.*

Visse undersøgelser synes at støtte denne sidste hypotese, men Holter kan ikke finde data, som dækker problemstillingen fuldt ud.

5.6. Årsager til kønsforskelle i erhvervslivet

Årsager til eksisterende erhvervsmæssige kønsforskelle opdeles nedenfor i fire grupper: 1) forskelle i evner og personlighed, 2) forskelle i interesser og ambitioner, 3) kvindernes dobbeltrolle, og 4) indstillinger og forventninger i erhvervslivet. Motiveringen for denne opdeling er, at de påviste forskelle i erhvervslivet er mere eller mindre basale, mere eller mindre

vanskelige at forandre - alt efter hvilke årsager, der ligger bag. De fire årsagstyper kan tænkes at repræsentere punkter på en »manipulerbar - heds-dimension« eller en »arv-miljø-dimension«. Det synes f. eks. meget lettere, billigere og hurtigere at forandre kønsforskelle, som skyldes indstillingen i erhvervslivet, end kønsforskelle, som må tilskrives forskelle i evner hos de to køn. Opdelingen pretenderer ikke på nogen måde at være udtømmende for de faktorer, som ligger bag samtlige kønsforskelle i erhvervslivet. Hvor stor vægt hver af de fire årsagstyper kan tillægges i forbindelse med de enkelte konkrete kønsforskelle fremgår kun i nogen grad af den refererede litteratur, og eventuelle årsagsanalyser kompliceres iøvrigt af, at der ofte vil være tale om en vekselvirkning mellem flere slags årsagsfaktorer.

1) Forskelle i evner og personlighed

Det er et faktum, at man finder udbredte kønsforskelle i fysisk styrke; man finder kønsforskelle i den måde intelligens og evner ytrer sig på; og man finder kønsforskelle med hensyn til visse grundlæggende personlighedstræk. En del af disse forskelle er biologisk betingede, en del er udviklet på et tidligt tidspunkt i socialiserings-processen. Sådanne forskelle vil uomtvisteligt afspejle sig i mænds og kvinders erhvervsadfærd, men sammenhængen mellem erhvervsadfærd og mere basale kønsforskelle er ifølge de refererede forfattere meget utilfredsstillende belyst i den eksisterende videnskabelige litteratur. I denne forbindelse må det endnu engang erindres, at disse basale kønsforskelle ofte er gennemsnitsforskelle, og at der er store individuelle forskelle inden for hvert af de to køn. Mænds større gennemsnitlige kropsstyrke kan således f. eks. ikke være den *eneste* faktor, der forklarer, at kvinder i yderst ringe grad er repræsenteret i tunge, manuelle erhverv.

2) Forskelle i interesser og ambitioner

Vellønnet arbejde, sikring af konstant beskæftigelse samt erhvervskarriere er ikke vigtigt for kvinder i samme grad som for mænd, først og fremmest fordi gifte kvinder kan opnå materielle goder og social status gennem deres mænd. Kønsrollerne i vort samfund orienterer først og fremmest kvinder mod familien og mænd mod erhvervslivet. Dette er en væsentlig

årsag til, at kvinders erhvervsambitioner er mindre end mænds, og til at de er mindre interesserede i arbejdet, mindre tilbøjelige til at søge erhvervsuddannelse og videreuddannelse, og mindre opsatte på at stræbe efter ansvarsfulde og krævende stillinger.

Det falder helt i tråd med denne forklaringsskitse, at ældre enlige kvinder i erhverv i mange henseender ligner den mandlige arbejdskraft (Holter 1963 c).

3) Kvindernes »dobbeltrolle«

Bl. a. kvinders større fraværsfrekvens er i stor udstrækning betinget af deres forpligtelser i hjemmet; den udearbejdende gifte kvinde modtager kun i beskedent omfang hjælp fra manden i det huslige arbejde. Forpligtelserne i hjemmet kan tillige indvirke på kvinders muligheder for at kvalificere sig til bedre stillinger. Da imidlertid også *ugifte* kvinder er stærkt underrepræsenterede i kvalificerede og overordnede stillinger, kan kvindernes dobbeltrolle ikke være den eneste faktor, som forklarer erhvervslivets modvilje mod en bredere udnyttelse af den kvindelige arbejdskraft (Holter 1963 c).

4) Indstillinger og forventninger i erhvervslivet

Der er en udbredt tilbøjelighed til at betragte kønsforskelle som kategoriske, til at overse de store individuelle forskelle inden for hvert af de to køn. En sådan stereotypiserings-tendens skyldes tildels en generel trang til at forenkle (Holter 1963 b). Dette betyder, at det enkelte menneske i visse henseender drager nytte af eller undgælder for træk, som menes at være mere almindeligt forekommende hos dets eget køn end hos det modsatte - uanset om netop dette menneske er kønstypisk eller ej. Virksomheder er f. eks. mindre villige til at investere i kvindelig arbejdskraft, fordi man *generelt* forventer mindre stabilitet hos kvinder.

En anden side af sagen er, at selve det forhold, at man *forventer* visse erhvervsmæssige kønsforskelle, i sig selv er i stand til at accentuere eller direkte skabe sådanne forskelle. Dette er netop et eksempel på den tidligere nævnte *vekselvirkning* mellem forskellige årsagsfaktorer, som gør en tilfredsstillende årsagsanalyse så kompliceret.

6. Politisk aktivitet

Afsnittet om politisk aktivitet baseres for en stor del på *Maurice Duverger: The Political Role of Women* (1955). Dette værk består af dels 4 rapporter om kønsforskelle i politisk aktivitet (i Frankrig, Norge, Tyskland og Jugoslavien), dels en koordinering og sammenfatning af disse rapporter, foretaget af Duverger. Den norske rapport er skrevet af *Erik Grønseth*; han benytter i sin undersøgelse materiale fra Norsk Gallupinstitut og går iøvrigt ud fra en interviewundersøgelse af 2700 personer i Oslo.

6.1. Valgdeltagelse

Det har hidtil været en generel tendens, at kvinders valgdeltagelse er mindre end mænds; men forskellen mindskes til stadighed, i takt med at den totale valgdeltagelse stiger. Samstemmende hermed ser man, at kønsforskellene er mindre ved parlaments-(folkatings-)valg end ved lokale valg og mindre i byerne end på landet (Duverger 1955; Grønseth 1955; Haavio-Mannila 1965; Jeppesen & Meyer 1964; Mogens Pedersen 1966).

Kvindernes lavere stemmeprocent synes imidlertid at være koncentreret på visse grupper, afhængig af indkomst, uddannelse, erhverv, civilstand og alder (Grønseth). *Mogens Pedersen* opgiver f. eks. i *Kvindernes Mobilisering i Dansk Politik* (1966), at kvindernes valgdeltagelse i visse aldersgrupper og i visse geografiske områder endog er højere end de tilsvarende mænds valgdeltagelse. Og ifølge Haavio-Mannila (1965) finder *Allardt* for vælgerbefolkningen i Helsingfors, at forskellen mellem mænds og kvinders valgdeltagelse falder bort, når man kontrollerer for alder og civilstand, hvilket skyldes, at kvinder er stærkere repræsenteret i grupper med særlig lav valgdeltagelse, d. v. s. unge og ældre samt ugifte. Også for Danmarks vedkommende kan en del af forskellene i valgdeltagelse forklares ved forskelle i alders- og civilstandsfordelinger. (Rita Knudsen 1971).

Både Duverger og Grønseth peger på, at lighederne mellem mænds og kvinders valgdeltagelse er mere iøjnefaldende end forskellene.

6.2. Partitilhørsforhold

Kvinder har en lidt større tendens til at stemme på partier af konservativ og/eller religiøs observans. På den anden side finder man,

at ægtefæller stort set stemmer på samme parti. (Duverger; Grønseth, Berelson & Steiner 1964; Holter 1963 c). Grønseth fandt for Norge, at variationer i indkomst, uddannelse, bopæl og alder stort set ikke ændrede det forhold, at kvinder stemmer lidt mere til højre.

6.3. Stabilitet

Noget tyder på, at kvinder er mindre stabile vælgere: at de oftere skifter parti og oftere bevæger sig ind og ud af den aktive vælgerskare (Grønseth; Jeppesen & Meyer).

6.4. Politiske kandidater, parlamentsmedlemmer og ministre

Kvindernes andel af politiske kandidater, parlamentsmedlemmer og ministre er i de fleste lande uhyre ringe i betragtning af, at de udgør mere end 50 pct. af de stemmeberettigede.

Mogens Pedersen (1966) opgiver for *Danmark*, at mobiliseringen af kvindelige kandidater er mindre på det kommunalpolitiske end på det nationale plan og mindre i landdistrikter end i hovedstadsområdet og andre større byer. Kvinder opnår oftere personlige stemmer end mænd, men deres valgchancer er som helhed mindre.

Med hensyn til forskelle i mobiliseringen mellem nationale og lokale valg kan følgende tal opgives for Danmarks vedkommende:

Efter folketingsvalget 1964 udgjorde kvinderne 9 pct. af folketingets medlemmer; i øjeblikket er der 19 kvinder (11 pct.) i folketinget. Ved amts- og kommunevalgene 1966 indvalgte 9,7 pct. kvinder til de by- og sognekommunale råd og 10,8 pct. til de amtskommunale råd, og begge disse tal er steget siden valgene 1962 (Rita Knudsen 1971). Der synes således at være sket en ændring i det af Mogens Pedersen påståede forhold, at kvindernes mobilisering på det kommunalpolitiske plan er mindre end på det nationale plan.

Man stillede i den norske interviewundersøgelse forskellige spørgsmål om indstillingen til kvinder i politik. Kun få mente, at landet ville blive dårligere regeret, hvis kvinder fik øget politisk magt, og færre kvinder end mænd mente dette. Mens man syntes at gå ind for større lighed mellem kønnene på det politiske

område, ønskede relativt få af de interviewede sådanne sociale forandringer, som kunne øge kvindens politiske aktivitet. Denne kontrast mellem »abstrakt liberalisme« og konkrete ønsker om forandringer var størst blandt arbejdere og selvstændige. En mindre procentdel blandt disse og en større procentdel blandt funktionærer og højere uddannede ønskede forandringer. Ligeledes havde konservative og kristelige en relativt større tendens til at ønske forandringer, som kan øge kvindens politiske aktivitet. (Grønseth).

En stor del af kønsforskellene i politisk aktivitet skyldes utvivlsomt de rådende kønsroller og specielt det forhold, at kvinder sjældnere har erhvervsarbejde (Duverger; Grønseth). Forskellene synes da også at blive mindre i de grupper af befolkningen, hvor kvinder har uddannelse og/eller erhverv. Duverger understreger, at man ikke kan give kvinder større andel i det politiske liv ved at indføre politiske reformer, hvis ikke disse ledsages af en ændring i vaner og traditioner.

7. Social deltagelse iøvrigt

Bortset fra politisk aktivitet er kønsforskelle i *social deltagelse* - her defineret som medlemskab og aktivitet i foreninger og organisationer af forskellig art - kun ganske overfladisk belyst i litteraturudvalget.

Ifølge *Elina Haavio-Mannila* (1965) har kvinderne i *Finland* lavere foreningsaktivitet end mænd. Det synes, som om det særlig er de ikke erhvervsarbejdende kvinder, som står uden for organisationer og foreninger. Det tyder endvidere på, at forskellen mellem mænds og kvinders foreningsaktivitet er større i byer end på landet, og at forskellen bliver lidt mindre med voksende alder. Hovedparten af registrerede foreninger i *Finland* var udelukkende eller hovedsagelig for mænd, ca. $\frac{1}{4}$ havde lige mange mænd og kvinder, og kun ca. $\frac{1}{10}$ var kun eller hovedsagelig for kvinder. Kvindernes deltagelse i ledelsen var mindst i økonomiske og sports- og erhvervsorganisationer, størst i ungdoms-, religiøse og kulturelle foreninger. Med hensyn til forandringer over tiden er der en tendens til,

at kvindernes andel i ledelsen er steget mest i foreninger med instrumentelle mål (erhvervs- og økonomiske organisationer) og mindst i fritidsorganisationer o. l., hvor den tilmed visse steder er mindsket. Set under ét synes kvindernes andel af ledelsen at have vist tilbagegang i løbet af de sidste 10 år.

Om *religiøs aktivitet* siger Haavio-Mannila: Mange undersøgelser viser, at religionen spiller en større rolle i kvindens end i mandens liv. Til trods herfor kan kvinder stadig ikke blive præster i *Finland*. Det ligger nær at antage, at kvinder oftere end mænd reagerer religiøst på frustrationer, mænd reagerer derimod oftere politisk. En finsk forsker har påvist, at mænds deltagelse i religiøse aktiviteter er mindsket hurtigere end kvinders, og han tolker det således, at mænd, der altid har været foregangs-mænd, også går forrest, når det gælder frigørelsen fra de kirkelige traditioner.

Se iøvrigt *Rita Knudsens* danske data om kvinder i foreningsliv, bilag III.

8. Sexuel adfærd

Dette afsnit begrænser sig til at referere en artikel af *Joachim Israel, Könsroller och Sexuellt Beteende* (1965):

Sexuel adfærd er indlært adfærd, d. v. s. afhængig af samfundets normer og varierende fra samfund til samfund fra samfundsgruppe til samfundsgruppe og fra periode til periode. Der findes f. eks. en del samfund, hvor enten både manden og kvinden eller kvinden alene tager initiativet til seksuelle kontakter.

Kinsey og hans medarbejdere fandt på et amerikansk materiale bl. a., at kvinder i mindre udstrækning end mænd reagerede seksuelt på visuelle stimuli, at mændenes seksuelle aktivitet når et højdepunkt i 16-års-alderen, mens kvindernes først kulminerer i 30-års-alderen, og at kvinderne i alle aldre udviser lavere aktivitet end mænd.

Kinsey fandt endvidere, at færre kvinder end mænd onanerede, at mænd startede tidligere,

og at kvinders onanifrekvens var stigende efter det 20. år, mænds faldende. Der viste sig at være en sammenhæng mellem onanifrekvens og en række baggrundsvARIABLE: der var f. eks. for kvinder en positiv sammenhæng med skoleuddannelse og en negativ sammenhæng med religiøs aktivitet. Andre undersøgelser støtter Kinsey's resultater.

I Kinsey's materiale havde ca. 50 pct. af alle kvinder og 90 pct. af alle mænd haft førægteskabeligt samleje. Også svenske undersøgelser viser, at flere unge mænd end unge piger har oplevet samleje. Færre kvinder (26 pct.) end mænd (50 pct.) i Kinsey's materiale havde før 40-års-alderen haft samleje med andre end deres ægtefælle. Det kan i denne forbindelse nævnes, at *Kirsten Aukens* danske undersøgelse viste, at $\frac{2}{3}$ af de adspurgte kvinder havde oplevet samleje før 19-års-alderen.

Det meste af det tilgængelige materiale om sexuel adfærd stammer fra USA og behøver ikke at passe på skandinaviske forhold. Desuden kan især Kinsey's udvalg af interviewpersoner kritiseres for manglende repræsentati-

vitet. Trods disse forbehold, siger Israel, er der tre resultater, som man med en vis sikkerhed kan antage gælder også for svenske forhold: 1) Kvinders totale seksuelle aktivitet er lavere end mænds, 2) færre gifte kvinder end gifte mænd har heteroseksuelle kontakter uden for ægteskabet, og 3) kvinder stimuleres mindre end mænd af visuelle stimuli.

Israel forklarer disse forskelle som først og fremmest et resultat af kønsrollerne. Det er almindeligt, at børn er seksuelt aktive, inden de er kønsmodne. Denne aktivitet hæmmes antagelig af de fleste forældre, og det er sandsynligt at sanktionerne mod piger er strengere end mod drenge, og at streng kontrol i barndommen påvirker den voksnes seksuelle aktivitet.

Stort set er der fire faktorer, som hæmmer kvindens seksuelle adfærd: kravet om *passivitet* og om at afstå fra at tage initiativ, risiko for uønskede *graviditeter*, kvindens *økonomiske afhængighed af manden*, samt antallet af *muligheder for at etablere kontakter* (mulighederne især små for hjemmegående husmødre).

9. Sygelighed og dødelighed

Ud fra den betragtning, at sygelighed og dødelighed kan afhænge af sociale faktorer og derfor er relevante i sociologisk sammenhæng, gives her en kort gennemgang af kønsforskelle på disse områder.

9.1. Sygelighed

Ifølge *Greta Hedenström* (1958) viser svensk statistik, at kvinder under ét har et noget større antal sygedage end mænd. men at ugifte kvinder har færre sygedage end ugifte mænd, hvilket tyder på, at det større antal sygedage hos kvinder skyldes arbejdsopgaver i hjemmet. Hun konkluderer, at det er vanskeligt at sige, om der er nogen reel forskel i sygelighed. Fra *Weltzer* (bilag I) fås ligeledes det indtryk, at man ikke er i stand til at give noget klart billede af, hvorvidt der er virkelige kønsforskelle i sygelighed.

Særlig interessant ville det være at få nærmere rede på kønsforskelle med hensyn til psykiske og mentale lidelser.

9.2. Dødelighed

Drenge og mænd er mindre levedygtige end piger og kvinder i så godt som alle aldre, også

på det prenatale stadium. For Danmarks vedkommende finder man i 1965, at 1,2 pct. af alle fødte drenge og 0,9 pct. af alle fødte piger var dødfødte, mens 2,2 pct. af drengene og 1,5 pct. af pigerne døde, inden de var et år gamle (*Statistisk Årbog* 1967). Disse forskelle kan sandsynligvis kun have biologiske årsager.

Berelson & Steiner (1964) mener at kunne sige, at mænds overdødelighed i alle aldre for en stor del har biologiske årsager. De refererer bl. a. til en artikel af *Madigan & Vance*, *Differential Sex Mortality* (1956). Heri analyseres dødeligheden i en munke- og en nonneorden, der lever under så ens vilkår og har så ens baggrund, at eventuelle kønsforskelle, der har kulturelle årsager, må tænkes elimineret. Til trods herfor finder man stadig, at mændene har større dødelighed.

Det må dog antages, at både biologiske og kulturelle faktorer indvirker på dødelighed. Flere forfattere går ud fra, at én af mandsrollens negative konsekvenser netop er mandens større dødelighed.

Brun Gulbrandsen og *Berit Ås* har på grundlag af norsk statistik for perioden 1946-57

foretaget en analyse af dødelighed på grund af ulykker (*Kjønnsroller og Ulykker*, 1960).

I den undersøgte periode tegnede kvinder sig for 31 pct. af dødsfaldene på grund af ulykker. Ser man på alderen 15-70 år, udgjorde kvinderne blot 13 pct. Selv når man fraregner ulykker på arbejdspladsen, er mændenes dødelighed på grund af ulykker stadig langt større. I alderen under 1 år var dødeligheden på grund af ulykker lige stor for drenge og piger, og i aldersgruppen over 70 år var der overvægt af kvinder.

Som forklaring på de nævnte forskelle kunne man tænke sig, at mænd og drenge er relativt svagere og derfor lettere bukker under for ulykker. Forklaringen er ikke tilfredsstillende, siger forfatterne, bl. a. fordi forskellene ikke er tilsvarende store ved dødsfald på grund af sygdom.

Man kunne også tænke sig, at mænd og drenge havde en stærkere biologisk betinget aktivitetstrang. Dette er absolut en mulig forklaring. Men forskellene kan lige så vel forklares som (uønskede) konsekvenser af kønsrolleindlæringen. At farlige aktiviteter stort set opfattes som drengeaktiviteter er der næppe grund til at betvivle. Man kan derfor antage, at drenge - på grund af det holdnings- og deraf følgende adfærdsmønster, som udvikles hos dem - er stærkest disponeret for ulykker. Drenge har tillige mulighed for at demonstrere deres maskulinitet ved at deltage i farlige aktiviteter. At kønsforskelle *ikke* er tilstede i spæd-

barnsalderen stemmer godt med denne forklaring, og at kvinderne dominerer i de ældste aldre kan forklares ved, at de mere svagelige mænd allerede er faldet fra, og ved at kvinde- rollen faktisk er farligere i denne alder.

Der er sandsynligvis tale om et samspil mellem forskellige årsager, dels de biologisk, dels de socialt betingede. Begge virker i samme retning, og de sociale faktorer understreger og forstærker virkningerne af biologiske forskelle, konkluderer Brun-Gulbrandsen og Berit Ås.

I Danmark 1963 døde langt flere mænd af motorkøretøjsulykker, men lidt flere kvinder end mænd døde af andre ulykker (Statistisk Årbog 1965). Her kan altså *ikke* findes umiddelbare tegn på en direkte sammenhæng med kønsrolleindlæringen

9.3. Selvmord

Selv mord forekommer overalt hyppigere hos mænd (Berelson & Steiner 1964). Se også Weltzer (bilag I).

I Danmark var der i 1963 omkring dobbelt så mange dødsfald på grund af selvmord hos mænd som hos kvinder (Statistisk Årbog 1965).

Mænds større selvmordsfrekvens kan ses som en negativ konsekvens af den mandlige kønsrolle. Dog foreligger også den mulige forklaring, at mænd blot er mere »effektive« selvmordere, d. v. s. at deres selvmordsforsøg oftere lykkes.

10. Kriminalitet

Det er den almindelige opfattelse, at mænd langt hyppigere er kriminelle end kvinder, og det er et faktum, at mænd dominerer kraftigt for så vidt angår den registrerede kriminalitet. Otto Pollak har imidlertid i *The Criminality of Women* (1950) peget på, at oplysninger om kønsforskelle med hensyn til opklarede og dømte forbrydelser intet som helst siger om forskelle i den faktiske kriminalitet.

Pollak sandsynliggør på grundlag af kriminalstatistik, kriminalrapporter og kriminologisk litteratur, at den *uopdagede* kvindelige kriminalitet er større end den tilsvarende mandlige, og han går så vidt som til at antage, at kvinder med hensyn til de fleste slags forbrydelser - både volds- og berigelsesforbrydelser - er

kriminelle i lige så høj grad som mænd. Sagen er, at kvinder er særlig begunstiget med muligheder for at begå forbrydelser, som forbliver uopklarede - de har i langt højere grad end mænd muligheder for at »maskere« deres kriminalitet.

Forfatteren fortsætter: Kvinder adskiller sig fra mænd ikke så meget i kriminalitetsgrad som med hensyn til de *ofre* (ofte børn, nær familie og elskere) og de *metoder*, de vælger. Der er i hvert fald tre slags forbrydelser, som kvinder synes at begå hyppigere end mænd, nemlig medvirken til illegale aborter, prostitution (i den grad det er kriminelt) og butikstyverier. Disse forbrydelser opklares nok til en vis grad, men der falder sjældent dom. Sta-

tistikker»¹⁾ viser, at piger starter deres kriminelle løbebane noget senere end drenge; at den alder, hvor kvinder hyppigst er kriminelle, falder senere end tilsvarende alder for mænd; og at kvinders kriminalitet aftager langsommere med stigende alder end mænds. Gifte kvinder synes hyppigere kriminelle end ugifte kvinder, hvorimod det er de ugifte mænd, der er mest kriminelle. Der er en sammenhæng mellem kvindelig kriminalitet og perioder med menstruation, graviditet og overgangsalder.

Analyse af den løbende kriminalstatistik og sammenligninger mellem statistik fra forskellige lande synes at vise, at en stigning i berigelsesforbrydelser blandt kvinder er en følge af deres sociale emancipation. Pollak stiller da det spørgsmål om også den totale kvindelige kriminalitet er steget i takt med emancipationen. Han mener, at *mulighederne* for kriminelle handlinger for kvinden øges snarere end substitueres, fordi hun nu i større og større omfang færdes i både den hjemlige og den erhvervsmæssige sfære, og at derfor den totale mængde kvindelige kriminalitet vil tendere til at stige.

Vores kultur skaber ideelle betingelser for, at kvinders kriminalitet forbliver uopklaret; her skal blot nævnes nogle enkelte af forfatterens mange eksempler: Kvindens arbejde med at tilberede maden (der gør hende til »giftblandersken par excellence«); arbejde med at pleje børn, syge og svagelige; de gode muligheder for butikstyverier; samt specielle muligheder for pengeafpresning i forbindelse med seksuelle forhold. Kvinder har - også af biologiske årsager - større muligheder for at begå seksuelle forbrydelser, og disse vil blive betragtet som mindre alvorlige. I kraft af at kvinden er »det svage køn«, vil man (og det vil som oftest sige mænd) være mindre tilbøjelige til at anmelde og dømme hende. Forfatteren afviser, at mænd i samme grad, men blot på andre områder skulle være i stand til at maskere deres forbrydelser.

Pollak går dernæst over til at se på *årsagsfaktorerne*. Det faktum, at der er en sammenhæng med menstruation, graviditet og overgangsalder henleder ens opmærksomhed på biologiske faktorer. Men det er måske især på grund af den betydning, *samfundet* har givet sådanne perioder (skyldfølelser, følelse af sexuel utilstrækkelighed og lign.), at kan de virke potentielt kriminalitetsfremmende. I den sociale sfære er der to grupper af faktorer, der synes særlig kriminalitetsfremmende for kvin-

der. Til den første gruppe hører faktorer som den seksuelle dobbeltmoral og kvinders på mange måder frustrerende placering i samfundet. Til den anden gruppe hører de specielle muligheder, som kvindens rolle i samfundet giver for kriminalitet, der kan forblive uopklaret.

I bogen *Kjønnsrolle og Ungdomskriminalitet* (1958) refererer Sverre Brun-Gulbrandsen Otto Pollak og beslægtede kriminologer. Selv om han finder det vanskeligt at bevise eller modbevise deres påstand om, at der ikke er forskelle i omfanget af mænds og kvinders faktiske kriminalitet, mener han, at mange forhold taler imod en sådan påstand. Han lader derfor den antagelse, at kvinder er betydeligt underrepræsenteret blandt de kriminelle, være grundlæggende i sit arbejde - et arbejde, der netop forsøger at klarlægge årsagerne til kønsforskelle i kriminalitet.

Brun-Gulbrandsen understreger, at man ikke kan afvise, at medfødte kønsforskelle spiller en rolle som årsagsfaktor, men at det mest frugtbare er at undersøge, i hvilken grad forskelle i miljøpåvirkningen indvirker på mænds og kvinders kriminalitetsfrekvens. Forfatteren afviser mere eller mindre forklaringsfaktorer såsom forskelle i social kontrol eller kønmæssige skævheder i de handlinger, vi kriminaliserer. Som afgørende årsag ser han de forskelle i mål og midler, som kønsrollerne foreskriver piger og drenge, mænd og kvinder, og han går ud fra den hypotese at *mandsrollen disponerer stærkere for kriminalitet end kvinderollen*.

Brun-Gulbrandsen har i to empiriske undersøgelser blandt børn (1958 a og b) testet denne hypotese og sandsynliggjort, at drengerollen tilskrives asociale aktiviteter i langt højere grad end pigerollen. Disse undersøgelser skal refereres nedenfor:²⁾

Den første undersøgelse (*Kjønnsrolle og Ungdomskriminalitet*, 1958) foretoges blandt skolebørn i alderen 14-17 år - ialt 175 - i en større by på Vestlandet i Norge. Børnene besvarede en serie skemaer, hvori forskellige aktiviteter var anført. Aktiviteterne omfattede bl. a.

¹⁾ Da bogen er udgivet 1950 i USA, gælder de nævnte forhold ikke nødvendigvis her og nu.

²⁾ I undersøgelse indgår også aspekter, som ikke har umiddelbar interesse i dette afsnit om kriminalitet. For at fastholde disse aspekter i deres rette sammenhæng refereres undersøgelseerne imidlertid her i deres helhed.

almindelige arbejdsopgaver (vaske op, vaske bil, passe søskende etc.) fritidsbeskæftigelser og asociale aktiviteter, og spørgsmålene lød da:

- »hvor ofte skal du gøre dette hjemme?«
- »hjælper du mere eller mindre end dine forældre forlanger?«
- »synes du godt eller dårligt om at gøre dette?«
- »passer dette bedst for drenge eller piger?«
- »ville du beundre eller foragte en person, som gjorde dette?«

Svarene var lukkede og bestod typisk af 5 svarmuligheder, f. eks. »passer kun for piger« (-2), »passer bedst for piger« (-1), »passer lige godt (eller dårligt)« (0), »passer bedst for drenge« (+1) og »passer kun for drenge« (+2). Svarmulighederne tildelt points (her anført i parentes), og indeks udregnedes for hver aktivitet ved at tage gennemsnit af de summerede points. Man fik således 1) *indeks for adfærd* (i hvor høj grad foretog børnene sig en aktivitet), 2) *indeks for positiv holdning til en aktivitet*, og 3) *indeks for grad af kønsrolletilskrivning*. Endvidere fandt man ved hjælp af forskellige spørgsmål: 4) *indeks for børnenes og forældrenes holdning til normbrydere*.

Undersøgelsens resultater kan sammenfattes således:

Piger og drenge viste sig i høj grad enige om, hvilke aktiviteter der skulle tilskrives drenge, og hvilke der skulle tilskrives piger.

Pigernes holdning til de aktiviteter, som blev tilskrevet pigerollen, var mere positiv end drengenes - og vice versa; denne forskel mellem piger og drenge syntes at stige med stigende grad af kønsrolletilskrivning.

Undersøgelsen tydede på, at drenge i højere grad end piger faktisk udførte det arbejde, som blev tilskrevet drengerollen - og vice versa for piger. Sammenhængen mellem adfærd og rolle viste sig bedst for arbejdsopgaver, men var iøvrigt ikke særlig udtalt.

Alle de 16 *asociale* aktiviteter blev tilskrevet drengerollen. Der var en tendens til, at piger i højere grad end drenge ville foragte en person af samme køn som dem selv, som udviste asocial adfærd. Dette støtter den hypotese, at drenge, som bryder en lov, gennemgående modtager svagere negative (eller eventuelt stærkere positive) sanktioner end piger, som bryder en lov.

Der var ligeledes en vis støtte til den antagelse, at jo mere asocial en aktivitet anses for at

være, i jo højere grad tilskrives den drenge rollen.

Svarene på spørgsmålene om, hvem børnene helst ville ligne og hvorfor, og om hvad de helst ville være, når de blev store, gav det indtryk, at piger opponerer noget stærkere mod deres køn end drenge gør. Men som helhed må man antage, at de fleste unge ikke finder nogen væsentlige problemer ved at tilpasse sig kønsrollerne.

Den anden undersøgelse (*Kjønnsrolle og Asocialitet*, 1958) blev foretaget ud fra den antagelse, at det kunne være interessant også at undersøge kønsrollerne i lavere aldersklasser, da grundlaget for forskelle i kriminalitetsdispositioner må tænkes at blive lagt tidligt. Den baseredes på interviews med 120 skolebørn i 2. og 5. klasse fra Oslo; desuden interviewedes 74 af børnenes mødre.

Børnene fik følgende sæt spørgsmål:

- 1) Efter ufuldendte historier om tvillingerne Per og Kari skulle de svare, hvem af tvillingerne der i hvert enkelt tilfælde udførte den omtalte handling (redte seng, græd, løb om kap o. s. v.).
- 2) En serie direkte (og lukkede) spørgsmål om hvorvidt de troede, at drenge eller piger viser stærkest tendens til at foretage bestemte handlinger eller have bestemte egenskaber.
- 3) Spørgsmål om hvorvidt det er rigtigt eller galt at stjæle, sladre, være modig, bede aftenbøn o. s. v.

Mødrene blev (også i lukkede spørgsmål) spurgt om:

- 1) Hvad de mente, det var vigtigt at lære børnene.
- 2) Hvilke egenskaber der hyppigst forekommer hos piger resp. drenge.
- 3) Opdragelse og undervisning af de to køn.
- 4) Hvordan de ville reagere, hvis deres barn foretog forskellige asociale handlinger.

Mens resultaterne fra tvillingehistorierne pegede i retning af, at der sker en ikke uvæsentlig afklaring af kønsrolleopfattelsen mellem 8- og 11-års alderen, tydede resultaterne fra spørgsmålsæt 2) ikke på noget sådant. Det eneste, man fandt klart udtryk for, var, at både drenge og piger allerede i 2. klasse var velkendt med kønsrollemønstret. Undersøgelsen omfattede vel at mærke kun aktiviteter og

egenskaber, som havde relevans for disse aldersgrupper.

Resultaterne fra de to sæt spørgsmål foreslås tolket således: Kendskabet til de relevante dele af kønsrollerne er stort set vel indarbejdede i 8-års alderen; derimod synes internaliseringen at øges mærkbart i perioden 8-11 år. Tendensen synes at være meget generel, måske noget stærkere for piger.

Til *asociale aktiviteter* regnedes f. eks. »at komme for sent i skole«, »slås«, »stjæle« og »ikke at kunne lide at gå i skole«.

Børnenes svar på tvillingehistorierne viste stor enighed om, at det var Per (drengen), som udførte de asociale aktiviteter (over 90 pct. mente dette). Som helhed var der betydelig større enighed om de asociale aktiviteter end om de øvrige aktiviteter. Drengene og piger var stort set lige enige, og enigheden øgedes med alderen.

Ved spørgsmålsæt 2) var enigheden ligeledes stor: alle undtagen én asocial aktivitet (»at sladre«) blev tilskrevet drenge i højere grad end piger.

Både i 2. og 5. klasse og blandt piger og drenge var der stor enighed om, at piger har det »kjekkest og greiest«. Der var ligeledes flertal for, at piger får det bedst, når de bliver voksne, og at piger har det sjovest, når de leger. Her syntes drengene og de ældre dog at være lidt mindre overbevist end pigerne og de yngre. Årsagen hertil kan tænkes at være, at drengene med alderen får øget prestige og frihed.

Langt de fleste sagde, at de helst vil være sammen med en kammerat af samme køn. 104 af de 120 børn ville helst selv have det køn, de faktisk havde. Kun 2 piger ville gerne have været drenge.

Næsten alle kunne bedre lide Kari end Per. nemlig 42 drenge og 56 piger. Som begrundelse blev oftest givet at Kari gjorde »alt det der var rigtig« (børnene havde vel at mærke selv tilagt Kari dette).

Alt i alt kan det siges, at der ikke blev fundet tegn på, at drengerollen har højere prestige end pigerollen - tværtimod. Stiller man derimod mødrene de samme spørgsmål, er der flertal for, at drengene har og får det bedst.

Man kan komme med den indvending, at interview-situationen muligvis har rettet børnenes opmærksomhed særlig stærkt mod »moraliske« vurderinger, men resultaterne kan dog vise sig at være af betydelig kriminologisk relevans. Der var stor enighed om spørgsmålet,

hvorvidt en aktivitet var »rigtig« eller »gal«. Der syntes ikke at være forskel mellem piger og drenge, og resultaterne pegede klart i retning af, at både piger og drenge (på det verbale plan) er fuldt ud konforme med de mest accepterede opfattelser i samfundet. Enigheden findes allerede i 8-års alderen. Der er altså tilsyneladende ikke tale om, at drengene vil »legalisere« de asociale aktiviteter.

Interviews med mødre viste, at de lagde mest vægt på at lære børnene ikke at stjæle, lyve og skulke, mindst på at være stille og rolige og ikke at græde. Der var en svag tendens i retning af, at der knyttede sig større problemer til opdragelsen af drenge. Det syntes, som om der rettedes et stærkere pres i retning af konformitet mod piger end mod drenge i 2. klasse; i 5. klasse var presset derimod stærkest mod drenge. For piger var presset omtrent det samme, for drengene skete der en kraftig stramning mellem 2. og 5. Brun-Gulbrandsen forklarer bl. a. dette med, at de handlinger, som her kaldes asociale, først tages som tegn på asociale tendenser, når drengene har nået en vis alder.

Langt størsteparten af mødrene svarede »ja« til spørgsmålet »Mener De, at drenge og piger bør opdrages mest muligt ens?« Men når de forskellige sider af opdragelsen præciseredes nærmere, veg lighedsprincippet til fordel for en funktionel differentiering i overensstemmelse med de rådende kønsrolleopfattelser.

Brun-Gulbrandsen (1958 a) konkluderer, at kriminalitetsfrekvensen muligvis ikke kan mindskes uden betydelige ændringer især i mandsrollen, og at man kan vente sig øget kriminalitet hos piger og kvinder i den nærmeste fremtid, eftersom pigerollen i øjeblikket synes at nærme sig drengerollen.

At kønsforskelle i kriminalitet hænger sammen med kønsrollerne belyses også af R. R. Morris i artiklen *Female Delinquency and Relational Problems* (1964). Morris peger på, at drenges kriminalitet, foruden at være af større omfang end pigers, er af en anden art: drenge er hyppigere involveret i tyverier, sjældnere i f. eks. ulovlige forhold af sexuel art. Man kan fremføre, at ulovlighederne på en vis måde udtrykker eller afspejler kønsrollerne - at f. eks. drenge stjæler, fordi deres kønsrolle indebærer at de ved hjælp af penge eller brugsgenstande kan opnå øget social status.

Morris går ud fra den teori, at en person har størst sandsynlighed for at blive kriminel, når

der ikke er legitime, men kun illegitime midler til rådighed til at nå de socialt definerede mål. Disse mål er forskellige for drenge og piger. Han opstiller herefter to hypoteser:

1. Hindringer med hensyn til økonomisk status og magt vil hyppigst føre til kriminalitet hos drenge, hindringer med hensyn til positive, følelsesbetonede kontakter vil hyppigst føre til kriminalitet hos piger.
2. Legitime midler til at nå kulturelt definerede mål står oftere til rådighed for piger end for drenge, mens illegitime midler oftere står til rådighed for drenge.

Man kan ifølge disse hypoteser forvente, at kriminelle piger med større sandsynlighed end ikke-kriminelle piger og med større sandsynlighed end kriminelle drenge vil:

- 1) komme fra helt eller delvis opløste hjem,
- 2) komme fra familier med følelsesmæssigt spændte forhold,
- 3) fremtræde som usoignerede og mindre tiltrækkende.

Efterprøvningen af disse hypoteser baseredes på interviews med 112 børn i alderen 13-16 fra en amerikansk by. Børnene havde alle haft to eller flere kontakter med politiet. Gruppen bestod af lige mange piger og drenge, som var

matchede med hensyn til social klasse, intelligens, alder og skolestadium, og som tillige matchedes med 112 ikke-kriminelle drenge og piger.

Alle tre forventninger bekræftedes. Kriminelle piger kom oftere end ikke-kriminelle piger fra helt eller delvis opløste hjem, og forskellen mellem kriminelle og ikke kriminelle drenge var ikke tilsvarende stor.

Kriminelle piger kom endvidere oftere fra hjem, der var opløst på grund af skilsmisse eller separation end på grund af død (tallene er her meget små). Også svar på næsten alle andre relevante spørgsmål, f. eks. spørgsmål om, hvorfor hjemmet opløstes, om forholdet mor-far og forældre-svarperson, om i hvor høj grad svarpersonen drøftede problemer med forældrene, og om moderens lyst til at opdrage børnene, bekræftede den antagelse, at kriminelle piger oftere end ikke-kriminelle piger kommer fra spændingsfyldte hjem, og at tilsvarende forskel for drenge ikke er så stor.

Interviewerne bedømte de ikke-kriminelle piger som mere velsoignerede og fysisk mere attraktive end de kriminelle piger. Den tilsvarende forskel mellem de kriminelle og de ikke-kriminelle drenge viste sig mindre. Også den tredje forventning bekræftedes således.

11. Eksperimentgrupper

Undersøgelser af kønsforskelle i eksperiment grupper, som iagttages i laboratoriesituationen, kan vise sig at blive et vigtigt led i en nærmere efterforskning af årsager til kønsforskelle. Sådanne grupper har ikke en på forhånd given struktur med tilsvarende roller, som det f. eks. er tilfældet i familie og erhverv. En mand, som f. eks. indtager positionen »ægtemand og far«, og en kvinde, som indtager positionen »privatsekretær«, må overtage nogle roller, som er knyttet til disse positioner. Sagt på en anden måde vil de møde et helt sæt forventninger, som er uafhængige af deres egen person og indsats og som enhver ægtemand, far og privatsekretær vil blive mødt med. (Rollernes *kulturelle komponenter*, se afsnit 2.1). Denne type roller er traditionsbestemte og indeholder levn fra tidligere tider; de er så at sige »forsinkede« i forhold til samfundsudviklingen.

I eksperimentgrupper begynder strukturen først at udkrystallisere sig i det øjeblik, forsøgs-

personerne mødes første gang, og bortset fra at forsøgslederen selv kan påvirke struktur og roller, vil rolletildelingen i meget høj grad være afhængig af personernes karakteristika (bl. a. køn og alder) og af deres adfærd i gruppen.

Hvilke roller får eller tager da mænd og kvinder i sådanne grupper? Hvilken adfærd udviser de? To eksempler på undersøgelser af kønsforskelle i eksperimentgrupper tages op i dette afsnit.

Stroudbeck & Mann har i artiklen *Sex Role Differentiation in Jury Deliberations* (1959) undersøgt mænds og kvinders interaktion i små grupper.

144 personer, deraf ca. $\frac{1}{3}$ kvinder, blev ved lodtrækning udtrukket af de almindelige nævningeregistre under Chicago og St. Louis Courts. Nævningene opdeltes i 12 juryer, overværede fingerede retssager, voterede og afsagde kendelse under normal domsdisciplin. Voteringen optoges på bånd og blev senere kodet ifølge

Bales' interaktionskategorier. Man fandt, at mænd var mere aktive interaktorer, og at både de mere og de mindre aktive mænds bidrag til diskussionerne relativt oftere end kvindernes bestod af forslag til løsning af problemet, mens kvindernes interaktion oftere havde karakter af positive reaktioner. Man kunne udtrykke det således, at mænd tenderer til at »pro-agere«, kvinder til at »re-agere« i diskussioner af denne art. Resultaterne støtter en hypotese om, at mænd oftere bliver »task-specialists«, kvinder oftere »social-emotional specialists«, jfr. Parsons' teori (se afsnit 3).

I en interessant forsøgsrække har *Vinacke* og medarbejdere undersøgt bl. a. kvinders og mænds valg af strategi i problemløsningsgrupper; resultaterne er publiceret i tre artikler (*Vinacke* 1959; *Bond & Vinacke* 1961; *Uesugi & Vinacke* 1963).

I den første forsøgsserie dannedes 60 kvinde triader (d. v. s. grupper bestående af tre personer) og 60 mandstriader af ialt 360 forsøgspersoner, alle collegestuderende. Gruppemedlemmerne konkurrerede under ledelse af en eksperimentator i et spil om at få flest points. En deltagers magt bestemtes af den faktor, hans terningslag skulle multipliceres med. Magten tildeles ved lodtrækning og var kendt af alle tre gruppemedlemmer. Der var 6 magtmønstre: 1-1-1. 3-2-2. 1-2-2. 3-1-1. 4-3-2. 4-2-1. Det var tilladt at danne alliancer. Hver af de 120 triader prøvede hver af de 6 magtmønstre tre gange idet rækkefølgen var randomiseret. Man observerede: a) om der var tale om triple-alliance koalition eller ingen alliance, b) hvem der tog initiativ til en eventuel alliance c) hvilken aftale der blev truffet om delingen af point summen og d) antal tilbud om alliancer.

Begge køn fulgte den generelle strategi som man tidligere havde fundet for mands-triader: de to svageste allierede sig mod den stærkeste, når dette var muligt. Men kvinderne allierede sig sjældnere i par og etablerede oftere triple-alliancer, de dannede oftere koalitioner, når dette ikke var fordelagtigt for dem, og de gjorde det sjældnere når det var fordelagtigt. Det viste sig, at kvinderne gennemsnitligt opnåede flere point end mændene.

I den anden forsøgsserie dannedes 30 triader, 15 med overvægt af mænd og 15 med overvægt af kvinder. Spilsituation, magtmønstre og må-

linger var som i første forsøgsserie; hver triade gennemspillede 12 spil.

Begge slags triader tenderede til at etablere sammenkøns-koalitioner, mændene oftest, når de var relativt stærke, kvinderne oftest, når de var relativt svage. Flere to kønskoalitioner dannedes, når mændene var i overvægt samtidig med, at kvinden var »stærk«. Mændene syntes at spille en mere aggressiv rolle, især når de var i minoritet. Kvinderne opnåede gennemsnitligt en bedre point-sum end mændene, og dette var særlig udtalt når de var i mindretal.

Forfatterne karakteriserer spilsituationerne i de to første forsøgsserier (såvel som i de fleste andre problemløsningsforsøg) som »maskuline«, d. v. s. som mere relevante for mænd end for kvinder. Derfor benyttedes i tredje forsøgsserie et spil, som var specielt relevant for kvinder. Eksperimentet havde form af en slags quiz, hvor forsøgspersonerne skulle besvare en række spørgsmål og kun kunne gå videre når de svarede rigtigt. Spørgsmålene var af typen »Hvad gjorde filmsskuespillerinden Jean Harlow berømt i skønhedens historie?« (svar: hun startede den »platinblonde æra«). Ialt 30 triader, 15 af hvert køn, besvarede hver fire sæt spørgsmål. Der var fire forskellige magtmønstre, og det var som i de tidligere serier muligt at danne alliancer.

Også ved disse »feminine« spil viste kvinderne sig at opnå gennemsnitligt flere point end mændene, og kønsforskellene i pointværdier og strategi blev endnu mere udprægede.

Sammenfattende om de tre forsøgsserier kan siges, at mændene stort set opførte sig som forventet: konkurrerede og etablerede de bedst mulige alliancer. Kvinderne derimod konkurrerede langt mindre, og til gengæld opnåede de signifikant bedre resultater i alle tre serier. Forfatterne betegner mændenes strategi som »selv-ødelæggende« sammenlignet med kvindernes.

Kvinderne var tilsyneladende mindre optaget af at vinde og mere optaget af en »fair« løsning, og de syntes snarere at udnytte situationen til social interaktion. Kvindernes strategi var iøvrigt mere afhængig af spilsituation og magt mønster end mændenes. Resultaterne sættes i relation til Parsons' teori om instrumentel' ekspressiv rolledifferentiering i små grupper (se afsnit 3).

12. Konklusion: Om årsagsfaktorer

Hvad er årsagerne til eksisterende kønsforskelle - er de biologiske eller sociale? Så enkelt lader spørgsmålet sig naturligvis ikke stille. Årsagerne varierer alt efter hvilke kønsforskelle der er på tale, og som regel er både biologiske og sociale faktorer betingende i et kompliceret samspil. Man må da i stedet spørge: / hvilken grad er biologiske faktorer, og i hvilken grad er sociale faktorer betingende for denne eller hin specifik kønsforskel? Og selv med denne modifikation viser det sig oftest umuligt at give et velunderbygget og entydigt svar.

12.1. Skiftende tiders videnskabelige syn på forskelle mellem kvinder og mænd

Viola Klein har i *The Feminine Character* (1946) givet eksempler på, hvordan forskere fra forskellige videnskaber har behandlet »kvindeproblemet«. Hun illustrerer hvorledes problemstilling og analyse er afhængig dels af tidens ideologier og traditioner, dels af forskerens egen personlighed.

De 8 værker, som Viola Klein gennemgår og vurderer, og som i det følgende kort skal refereres, repræsenterer forskellige videnskaber. Valget af forfattere markerer en tendens: Omkring århundredeskiftet var det overvejende biologisk eller filosofisk orienterede videnskabsmænd, som beskæftigede sig med forskelle mellem de to køn; men henimod århundredets midte har samfundsvidenskaberne indtaget en dominerende plads.

Den biologiske metode: Havelock Ellis

I *Studies in the Psychology of Sex* (1897) satte Ellis sig for at klarlægge, hvilke af kvindens egenskaber der er biologisk betingede, og hvilke der er en følge af sædvaner og opdragelse.

Ellis var stærkt påvirket af Darwin og af filosoffer som f. eks. Hegel, og han havde en nærmest religiøs tro på naturen. Kernen i hans teori var tanken om livets bipolaritet, om spændingen mellem modsatte principper. Mennesket kunne ikke eksistere, hvis ikke der fandtes en ligevægt mellem de to modsatte kræfter: mand og kvinde, og konsekvensen heraf måtte være, at kvinden ikke er manden underlegen. Kvindens underlegenhed på visse områder tænkes kompenseret af overlegenhed på andre.

Ifølge Ellis' syn på problemet kan man kort sammenfatte de vigtigste kvindelige egenskaber således:

- 1) Større påvirkelighed, kompenseret af større usårlighed.
- 2) Mindre variationstendens, d. v. s. mindre tendens til såvel genialitet som degeneration.
- 3) Biologisk »konservatisme« eller »barnlighed«.

Den filosofiske metode: Otto Weininger

Weininger's værk *Geslecht und Charakter* (1903) øvede stor indflydelse på flere generationer af den tyske ungdom.

Weininger holdt stærkt fast ved de hævdevundne værdier. Han vægrede sig ved at spørge, hvorfor tingene var, som de var, og om de kunne forandres. Hans teori, som ikke bygger på nogen form for empiriske fakta, går ud på, at hvert individ består af en vis del M-type og en vis del K-type (M og K er to idealtyper, mandsidealet og kvindeidealet). Samtidig hævder han imidlertid, at kvinden er fuldstændig forskellig fra manden – manden bærer f. eks. muligheden for genialitet, kvinden kan aldrig blive genial. Kvinden har kun to tænkelige sociale funktioner: moderens og den prostitueredes, og hun er ikke herre over sin egen vilje. Klein indvender herimod, at de to synspunkter synes uforenelige. Hun peger på, at de patriarkalske og kristne indslag i Weininger's indstillinger fuldstændig beherskede hans tanker. Hverken han eller Havelock Ellis indså, at personlighedsudvikling i stor udstrækning er betinget af muligheder og oplevelser.

Den psykoanalytiske metode: Sigmund Freud

Hovedtrækkene i Freud's teori om kvindens karakter er følgende:

Kvindens karakter dannes allerede i en meget tidlig alder af ét eneste væsentligt anatomisk kendetegn: den manglende penis. Dette betragtes som en defekt. Resultatet er bl. a. misundelse og had til manden. Hendes blufærdighed skyldes et ønske om at skjule penismangelen. Sådanne og andre af kvindens »karakteristiske« træk forklares med andre ord biologisk, som stammende fra en fysiologisk defekt.

Under udviklingen til kvinde må pigen (og ikke drengen) opleve komplicerede forandringer: hun må skifte kærlighedsobjekt (fra mor (kvinde) til far (mand)). Kvindens psykologiske udvikling standser på et meget tidligere stadium end mandens.

Klein påpeger, at Freud's teorier er farvet af den viktorianske ideologi, og at den i vid udstrækning blot afspejler det 19. århundredes traditioner. Til trods herfor har vel ingen videnskabelig teori påvirket den nuværende generations syn på seksuelle forhold i så høj grad som psykoanalysen.

Freud havde ikke behovet at gribe til biologiske forklaringer; de af ham konstaterede kvindelige karakteristika kan ofte forklares som stammende fra kulturelle påvirkninger. Klein finder det på sin plads at minde om, at kvindens frigørelse begyndte samtidig med, at den kapitalistiske ekspansion og den liberale ideologi nåede sit klimaks, og at også Freud's teori opstod netop på dette tidspunkt.

Den første forskning inden for eksperimentel psykologien: Helen B. Thompson

Det første videnskabelige forsøg på at tillempe eksperimentelle metoder ved undersøgelsen af psykiske kønsforskelle udførtes af *Helen Bradford Thompson* i årene 1898-1900. (*The Mental Traits of Sex*, 1903).

Hun udførte en række eksperimenter og tests på en gruppe mandlige og kvindelige studerende - ialt 50. Hun sammenlignede mænd og kvinder med hensyn til præstationer som f. eks. følsomhed, smag, lugt, hørelse, syn, psykisk modtagelighed og hukommelse, samt med hensyn til almene kundskaber som sprog, historie og matematik. Målingerne viste visse, dog påfaldende ubetydelige forskelle, som hovedsagelig gjorde sig gældende ved egenskaber, som betegnede indstillinger til problemer, og ikke ved de medfødte egenskaber.

Helen B. Thompson forkastede den antagelse, som optager en så fremtrædende plads i bl. a. Ellis' teori, at der skulle findes større variabilitet hos manden. Denne teori er også senere blevet bestridt. Mod Thompson's resultater kan indvendes at hendes udvælgelse af individer foranledigede hende til at studere en lille, yderst speciel gruppe mennesker. Især de 25 kvindelige studerende må have repræsenteret en »elite«. Men hun var pioner, og hendes arbejde fulgtes af et voksende antal lignende undersøgelser.

Psykiske testninger: L. M. Terman & C. C. Miles

Viola Klein finder, at et af de interessanteste og mest omfattende forsøg på at konstruere en skala, efter hvilken man kan måle kønstemperamentet, er *Terman & Miles: Sex and Personality: Studies in Masculinity and Femininity* (1936). Forfatterne går ud fra det faktum, at der i vort samfund eksisterer en mere eller mindre almen tro på, at visse kendetegn er væsensforskellige for mænd og kvinder. Deres undersøgelser efterstræber en måling, som tilnærmelsesvis kan fastslå, i hvilken grad og i hvilke henseender en person afviger fra gennemsnittet for sit køn.

Metoden består i en skriftlig testning ved hjælp af 910 spørgsmål og opgaver. Godt 5000 skoleelever, studenter og ikke-akademiske voksne personer undersøges; de blev ikke gjort bekendt med formålet med undersøgelsen. Testen er konstrueret ved fra adskillige forundersøgelser at udvælge de spørgsmål, som differentierede bedst mellem de to køn. Forfatterne beskæftiger sig ikke med de bagomliggende principper, de diskuterer f. eks. ikke, om interessen for madlavning og interessen for kemi er to sider af samme sag, og ej heller søger de at fastslå årsagssammenhængen.

Hver person tildeltes en point-sum (M-F-score) på grundlag af besvarelsen. Der viste sig kun ringe overlapning mellem mænds og kvinders pointsum. Man korrelerede M-F-scoret med bl. a. erhverv, religiøsitet, opvækstmiljø og kulturelt niveau. Det viste sig f. eks., at mænd fra miljøer med en højere udviklet kultur lignede kvinder relativt meget; at højere intelligens og uddannelse giver kvinden flere mandstypiske træk; og at både mænd og kvinder med stigende alder bliver mere kvindetypiske.

Undersøgelsens resultater giver efter Klein's opfattelse mange beviser for miljøfaktorernes indflydelse på karakterdannelsen. Men den er trods alt ikke et bidrag til diskussionen om problemet arv miljø; der er alene tale om at sætte individuelle iagttagelser i relation til gennemsnit for sådanne egenskaber, som i forvejen har vist sig at være stærkt kønsspecifikke.

En historisk metode: Mathias & Mathilde Vaerting

I den grad en given sædvane kan råde inden for ét samfund og ikke inden for et andet, og i den grad arbejdsdelingen mellem kønnene er

forskellig i forskellige samfundssystemer, må man afstå fra forklaringer, som alene henviser til fysiske uligheder mellem kønnene. En sammenligning mellem forskellige kulturer er derfor yderst værdifuld for studiet af kvindens karakter, når det gælder om at skelne mellem egenskaber af fysiologisk og social oprindelse.

Ægteparret Vaerting (*Die Weibliche Eigenart im Männerstaat und die Männliche Eigenart im Frauenstaat*, 1923) valgte de gamle kulturer i Ægypten, Libyen og Sparta som vigtigste kilder. Valget motiveredes af, at disse samfund dels var højt kultiverede, dels matriarkalske, og desuden forelå en stor mængde historiske vidnesbyrd. Tesen i deres undersøgelse af kønsdifferentieringen er, at psykologiske sammenligninger mellem mænd og kvinder må blive fejlagtige, så længe man drager parallel mellem personer med meget forskellig social stilling - d. v. s. mellem mænd i dominerende positioner og kvinder i undergivne positioner.

Vaertings mener at have påvist, at de to køns karakteristika og indbyrdes stilling i de samfund, som styredes af kvinder, var præcis det omvendte af, hvad vi kender fra vor egen kultur.

Endvidere mener de at have påvist, at den ægtefælle, som tilhører det dominerende køn, som regel er betydelig ældre end den ægtefælle, som tilhører det underkuede køn. De psykologiske træk, som i vort samfund betragtes som typiske »kvindelige«, men som Vaertings mener er karakteristiske for det underkuede køn, er bl. a.: passiv rolle i kærlighedslivet, blufærdighed, kærlighed til hjem og børn, relativt mere monogame tilbøjeligheder og interesse for kroppens skønhed og udsmykning.

Klein påpeger, at forfatterne har taget deres udgangspunkt i en marxistisk historieopfattelse, der går ud på, at de herskende ideologier og indstillinger i et samfund er udtryk for den økonomiske og sociale struktur. Hun har en del at indvende mod metode og resultater, men anerkender bogen som et nyt forsøg på at se mænds og kvinders personlighedstræk i en social sammenhæng.

Den socialantropologiske metode: Margaret Mead

Margaret Mead indsamlede i 1930'erne materiale i tre primitive stammer i Ny Guinea. Iagttagelserne er nedfældet i bogen *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1937). Mead har i særlig grad interesseret sig

for de af samfundet *godkendte* mandlige og kvindelige personlighedstyper (the approved personalities).

1 *Arapesh-stammen* er idealet den milde forstående mand, der gifter sig med den milde forstående kvinde. Samfundet skelner på ingen måde skarpt mellem de to køn.

I *Mundugumor-stammen* nærmer både mænds og kvinders personlighed sig typer, som man i vort samfund kun vil kunne finde hos »udisciplinerede og voldsomme« mænd. Idealet er den aggressive voldsomme mand, der gifter sig med den aggressive voldsomme kvinde. Heller ikke her skelnes der skarpt mellem de to køn.

Hos *Tcambulierne* er der derimod kraftige kontraster mellem de to køn. De ytrer sig imidlertid anderledes end i vort samfund: kvinden er den dominerende, manden den emotionelt afhængige person.

Ved at sammenligne disse tre samfund og ved samtidig at trække på sin viden om det amerikanske samfund når forfatterinden frem til følgende konklusion:

Forskelle mellem individer fra forskellige kulturer eller forskellige samfundsgrupper forårsages næsten udelukkende af forskelle i opdragelse og sociale forventninger. Personlighedsforskelle mellem de to køn er af denne art: kulturelle produkter, som hver generation optrænes til at efterleve. I sit forsøg på at forklare disse socialt standardiserede forskelle mellem mænd og kvinder går Mead ud fra følgende antagelse: De personlighedstræk, som mennesker er udstyret med fra fødslen, er ens fordelt på de to køn - der må f. eks. tænkes at være lige mange »medfødt dominerende« mænd og kvinder. Men samfundet vælger forskellige kombinationer af personlighedstræk som ønskværdige for henholdsvis mænd og kvinder, og disse ønskede forskelle understreges til stadighed i den sociale proces.

Klein er på mange måder en varm tilhænger af Margaret Mead, men hun kritiserer, at Mead synes at opfatte kulturen som et selvstændigt væsen, der hæmmer individets frie udvikling. Mead mener, at kulturen »tilfældigt« har tilfaldt hvert af de to køn visse personlighedstræk, men Klein kan ikke acceptere, at tilfældigheden skulle spille så stor en rolle. Hun peger til slut på, at det ikke øger vor erkendelse at erstatte en gud eller et forsyn med *kulturen*, det løser ikke problemet om »hvem der skabte skaberen«.

Den sociologiske metode: W. J. Thomas

Thomas' bog (*Sex and Society, Studies in the Social Psychology of Sex*, 1907) er et af de arbejder inden for emnet, som er mindst farvet af fordomme, siger Klein. Den grundlæggende teori går ud på, at vi er vores forfædres (også dyrenes og det »primitive« menneskes) arvinger både med hensyn til medfødte og erhvervede egenskaber. Hver ny generation har givet sit bidrag til »arvemassen«. Thomas har visse teorier om biologiske kønsforskelle, der hovedsagelig er inspireret af Ellis. Han anser de af Ellis nævnte kønsforskelle for at være tilstrækkelig betydningsfulde til at spille en afgørende rolle inden for de primitive samfund. Og herefter har de sat sig både direkte og indirekte spor i menneskekarakterens udvikling.

I de primitive samfund ser han arbejdsdelingen efter køn som et resultat af biologiske forskelle (f. eks. mandens større fysiske styrke og kvindens reproduktive egenskab). På grund af den forbedrede produktionsteknik er en sådan arbejdsdeling i vore dage ikke længere betinget af fysiologiske forskelle, men vi har »arvet« mønstret fra de primitive samfund. Kvindens »underkuelse« kan ses som et resultat af den forbedrede produktionsteknik og deraf følgende velstand, som til en vis grad har gjort hendes indsats unødvendig. Heller ikke forskelle i mænds og kvinders personlighedstræk behøver at være en direkte følge af biologiske forskelle, men kan forklares ved forskelle i oplæring og oplevelser.

»Sex and Society« er ikke nogen historisk fremstilling af kvindens udvikling, siger Klein. Nogle af de biologiske teorier er diskutabile. Ikke destomindre har Thomas' bidrag til diskussionen om kvindeproblemet haft stor betydning. Værdien ligger deri, at han gør opmærksom på *vekselvirkningen* mellem på den ene side de sociale faktorer og på den anden side en oprindelig, om end yderst plastisk, natur.

12.2. Forklaringsmodel. Fire slags kønsforskelle

I det følgende opdeles adfærdsmæssige kønsforskelle i fire grupper, svarende til fire typer af årsager eller årsagskæder. En sådan opdeling giver naturligvis et ganske forenklet og skematisk billede af et uhyre kompliceret system af årsags- og virkningsfaktorer.

a) »Falske« kønsforskelle

Kønsforskelle registreres for det meste på

den måde, at man sammenligner gennemsnitlige eller procentvise opgørelser. På to væsentlige punkter kan man risikere at drage direkte fejlslutninger.

For det første er der risiko for, at statistiske opgørelses *pålidelighed* og *gyldighed* er forskellig for de registrerede mænd og kvinder. Tag f. eks. kriminalitet: ét er den registrerede kriminalitet, noget ganske andet er den faktiske kriminalitet, idet kun en ganske lille del af den faktiske kriminalitet kommer til myndighedernes kendskab. Der er stærke grunde til at tro, at den ikke-registrerede kvindelige kriminalitet er større end den ikke-registrerede mandlige kriminalitet. Dette betyder, at kønsforskelle i kriminalitet er mindre, end kriminalstatistikken lader tro.

Endnu et eksempel: der er grund til at tro, at et relativt større antal erhvervsarbejdende kvinder end mænd *ikke* er registrerede som erhvervsarbejdende i nogle af de offentligt tilgængelige statistikker. Sammenligninger mellem kvinder og mænd og mellem kvinder i forskellige samfundsgrupper er derfor forholdsvis upålidelige.

Den anden risiko er, at de to grupper, man sammenligner, har *forskellig sammensætning*. Det er velkendt, at der i Danmark og i mange andre lande er flere ældre kvinder end mænd og flere ugifte eller forhen gifte kvinder end mænd, og det er ligeledes en kendt sag, at ældre mennesker og ugifte mennesker i mange henseender adskiller sig fra yngre mennesker og gifte mennesker.

Som eksempel på mulige konsekvenser af sådanne forskelle i kvinde- og mandspopulationens sammensætning kan nævnes følgende:

Valgstatisik viser ofte, at flere stemmeberettigede mænd end kvinder afgiver deres stemme ved valgene. Men man ser også ofte, at yngre personer stemmer oftere end ældre, og at gifte personer stemmer oftere end ugifte. Kontrolleres stemmetallene for alder og civilstand, kan det derfor vise sig, at forskelle mellem mænd og kvinder falder bort eller måske endda vendes om til kvindernes fordel.

Kønsforskelle i alders- og civilstandsfordelingen findes f. eks. også på arbejdsmarkedet. Sammenligner man mænds og kvinders løn uden at kontrollere for alder, får man et falsk billede af lønforskellene, fordi de kvindelige ansattes gennemsnitsalder er lavere end mændenes, og fordi yngre ansatte får lavere løn end ældre.

b) *Kønssforskelle, som skyldes mænds og kvinders forskellige »livssituation«*

Kvinder har sjældnere en videregående uddannelse end mænd; de opnår sjældnere kvalificerede og ansvarlige stillinger; de tilbringer en større del af deres liv i hjemmet og i samvær med børn. Sådanne forskelle i »livssituation« - i daglige erfaringer og oplevelser - er af afgørende betydning for udviklingen af mands- og kvindetypiske træk.

Modsat vil det ofte vise sig, at kvinder og mænd med samme uddannelsesniveau og med samme arbejde og ansvar er ens i mange henseender: samme adfærd i forhold til arbejdspladsen, samme indstillinger, samme interesser o. s. v. Ligeledes kan f. eks. pensionerede og andre »hjemmegående« mænd tænkes at ligne hjemmegående kvinder på mange måder.

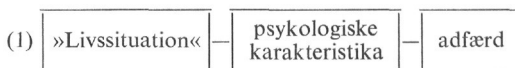
Hvor kønssforskelle kan bortforklares som stammende fra forskelle i *alders- og civilstands-sammensætning* - som der blev givet eksempler på i forrige afsnit - må man tale om falske kønssforskelle. Hvor kønssforskelle derimod reduceres eller falder bort, når man kontrollerer for faktorer som *uddannelse og erhverv* kunne man tale om vildledende snarere end om falske kønssforskelle.

For det første er sådanne forskelle i uddannelse og erhverv og daglig beskæftigelse i sig selv interessante og vigtige kønssforskelle, som må forklares, hvis analysen skal føres til bunds. For det andet kan kønssforskelle i »livssituation« være en konsekvens af, snarere end en årsag til andre kønssforskelle: Hvis kvinder med høj uddannelse viser sig at have mere »maskuline« interesser, skyldes det da, at kvinder med »anlæg« for maskuline interesser er mere tilbøjelige til at søge uddannelse, eller skyldes det, at en højere uddannelse præger mænd og kvinder i samme retning?

Der findes en mængde eksempler på, at kønssforskelle enten falder bort eller reduceres, når man tager hensyn til mænds og kvinders forskellige livssituation: Kvinder, der er aktive i erhvervslivet, er også mere aktive på andre samfundsområder; i familier, hvor hustruen er udearbejdende, er mandens og hustruens arbejdsdeling med hensyn til børnepasning og husligt arbejde mere ens; en del af lønforskellen mellem kvinder og mænd på arbejdsmarkedet falder bort, når man kontrollerer for erhvervsmæssige kvalifikationer; enlige kvinder i erhverv ligner den mandlige arbejdskraft på mange punkter; o. s. v. o. s. v.

Lad os et øjeblik vente med at se på årsagerne til, at mænd og kvinder gennemgående finder sig i forskellige livssituationer, og i stedet interessere os for de *mekanismer*, som bevirker, at mennesker under forskellige livsbetingelser opfører sig forskelligt.

Ethvert menneske vil blive præget af de mennesker, det færdes iblandt; det vil blive præget af visse menneskers normer og værdisystemer og af daglige oplevelser og erfaringer - præget med hensyn til personlighedstræk, indstillinger, interesser og ambitioner. De psykologiske egenskaber, som udvikles i denne proces, vil give sig udslag i tilsvarende adfærd. Når forskelle i mænds og kvinders livssituation forårsager kønssforskelle i adfærd, sker det med andre ord ofte (men ikke nødvendigvis altid) via psykologiske forskelle. En sådan årsagskæde kan skematisk stilles op på følgende måde:

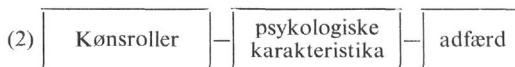

c) *Kønssforskelle, som skyldes kønsrollenormen*

Ikke alle kønssforskelle elimineres, selv om man sammenligner mænd og kvinder under meget ens livsbetingelser. Det er her kønsrollerne kommer ind i billedet. De forventninger, som rettes mod et individ alene i kraft af dets køn - altså kønsrollerne - er en afgørende faktor for pågældende individs personlighed og adfærd. Særlig betydningsfulde er de forventninger, som kommer til udtryk gennem opdragelse og anden påvirkning i de tidligste leveår, fordi det netop er i denne periode, at grundlæggende karaktertræk dannes.

Ganske vist har kønsrollerne i sidste ende rod i de biologiske forskelle mellem kvinder og mænd, men man kan finde enorme variationer i kønsrollefordelingen fra det ene samfund til det andet, og fra den ene sociale gruppe til den anden. I den grad, der er tale om sådanne variationer, er en forklaring med henvisning til medfødte kønssforskelle utilfredsstillende, og man må i stedet arbejde med en samfunds-historisk forklaringsmodel, som det dog vil føre for vidt at komme ind på her.

Kønsroller forårsager psykologiske såvel som sociologiske kønssforskelle. En årsagskæde kan skematisk opstilles således:

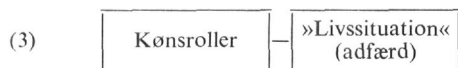

Som et eksempel på et årsagsforløb af ovennævnte karakter kan nævnes følgende:

Det forventes i almindelighed, at en dreng koncentrerer sig om sit fremtidige arbejde og karriere, mens en pige bør indstille sig på at yde sin væsentligste indsats i hjemmet med pasning af mand og børn. Mænds og kvinders succes i livet er endvidere afhængig af, om de opfylder disse respektive forventninger. Her har vi det første led i kæden: *kønsrollerne*. Dreng og piger opdrages altså på en sådan måde, at deres interesser, ambitioner og fremtidsplaner kommer til at centrere sig om henholdsvis arbejde og hjem. Dette andet led i kæden: de *psykologiske karakteristika* er igen bestemmen- de for det tredje led: *adfærden*, idet det viser sig, at mænd i stor udstrækning er beskæftiget med uddannelse og erhverv, mens kvinder tilbringer en langt større del af deres tilværelse i hjemmet.

Vi er nu i stand til at gå et skridt videre tilbage i årsagskæden (1). Hvorfor har mænd og kvinder gennemgående forskellig livssituation? Eller sagt på en anden måde: hvorfor har mænd oftere en uddannelse og et erhverv, mens kvinder oftere er beskæftiget med husligt arbejde? En væsentlig del af forklaringen er at finde i kønsrollerne.

Den almindelige opfattelse af, hvad der er normalt og passende for mænd og kvinder, afspejles i de forventninger, som rettes mod de to køn lige fra de første leveår. Forventningerne dirigerer i bogstaveligste forstand mænd og kvinder til forskellige »båse« i tilværelsen. Vi har med andre ord nedenstående årsagssammenhæng:

d) Medfødte kønsforskelle

1 denne fjerde gruppe placeres sådanne køns-

forskelle, som umiddelbart kan føres tilbage til biologiske årsager. Det drejer sig bl. a. om fysiologiske og hormonale træk, om reproduktionsevne, samt om visse egenskaber og personlighedstræk. Det har dog vist sig yderst vanskeligt at afgrænse de egenskaber og personlighedstræk, som er *medfødt* kønsspecifike.

Kun få forskere kan eller ønsker at afvise, at biologiske faktorer spiller en rolle i udviklingen af kønsforskelle. Men det understreges atter og atter, at der er tale om et *samspil* mellem biologiske og sociale faktorer, og at sidstnævnte ofte har nok så stor betydning i dette samspil.

De biologisk betingede kønsforskelle må stort set accepteres som givne størrelser i vor tilværelse. Den resterende del af de eksisterende kønsforskelle kan man derimod i princippet ændre, f. eks. ved at manipulere med de sociale faktorer via lovgivningen eller ved at føre propaganda. Netop dette aspekt gør studiet af de sociale faktorerers indflydelse i udviklingen af kønsforskelle så interessant.

Et af formålene med denne rapport har været at give en analyse af årsagerne til forskelle mellem kvinder og mænd.

Opdelingen i fire typer kønsforskelle repræsenterer en simplificeret forklaringsmodel som forhåbentlig kan bidrage til at gøre problemstillingen klarere og samtidig lade ane, hvor kompliceret hele dette felt er.

I rapporten er de omhandlede kønsforskelle kun i meget begrænset omfang analyseret i overensstemmelse med denne forklaringsmodel. Det skyldes dels, at man endnu ved så forsvindende lidt om årsagssammenhæng og samspilsprocesser i forbindelse med kønsforskelle dels at forklaringsmodellen er fremkommet som et resultat af arbejdet med rapporten.

En analyse af de enkelte kønsforskelle med udgangspunkt i forklaringsmodellen vil derfor være et mål for fremtidige studier.

Litteraturliste

- AGERSNAP, TORBEN (1961), *Studenterundersøgelsen 1959*. København.
- AGERSNAP & HENNINGSEN (red.) (1966), *Unge under Videregående Uddannelse. Nyt Fra Samfundsvidenskaberne 2*. København.
- BERELSON & STEINER (1964), *Human Behavior*. New York.
- BLOOD & HAMBLIN (1960), The Effect of the Wife's Employment on the Family Power Structure. p. 137-143 i *The Family* (eds.: Bell & Vogel). Illinois.
- BLOOD & WOLFE (1960), *Husbands and Wives*. Illinois.
- BOND & VINACKE (1961), Coalitions in Mixed-sex Triads. *Sociometry*, 24 p. 61-75.
- BOTT, ELISABETH (1957), *Family and the Social Network*. London.
- BRUN-GULBRANDSEN, SVERRE (1958 a), *Kjønnsrolle og Ungdomskriminalitet*. Oslo.
- BRUN-GULBRANDSEN, SVERRE (1958 b), *Kjønnsrolle og Asosialitet*. (stenc.) Oslo.
- BRUN-GULBRANDSEN & BERIT ÅS (1960), *Kjønnsrolle og Ulykker. Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 1 p. 65-79.
- CHRISTENSEN, LEIF & BØTTGER SØRENSEN, AAGE (1966), De Studerendes Geografiske og Sociale Oprindelse. *Nyt fra Samfundsvidenskaberne 3*, København.
- DAHLSTRÖM, EDMUND (1963), Familjen och Giftna Kvinnors Förvärvsarbete. p. 189-268 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- DAHLSTRÖM, EDMUND (1965), Könroller och Familje. p. 126-147 i *Familjen i Samhället* (red.: Karlsson & Trost) Stockholm.
- DUVERGER, MAURICE (1955), *The Political Role of Women*. Paris.
- GRØNSETH, ERIK (1955), The Political Role of Women in Norway. p. 194-221 i *Duverger* (1955).
- HAAVIO-MANNILA, ELINA (1965), *Aktivitet och Passivitet bland Kvinnorna i Finland*. (stena) Helsingfors.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA (1968), *Some Consequences of Women's Emancipation*. (stene.) Helsingfors.
- HACKER, HELEN (1951), Women as a Minority Group. *Social Forces*, 30. p. 60-69.
- HEATH, D. B. (1958), Sexual Division of Labor and Cross-Cultural Research. *Social Forces*, 37 p. 77-79.
- HEDENSTRÖM, GRETA (1958), Några Synpunkter på den Kvinnlige Egenartens Biologiska Orsaker och Sociale Återverkningar. p. 120-137 i *Kvinnan, Samhället, Kyrkan*, Stockholm.
- HEER, D. M. (1957), Dominance and the Working Wife. *Social Forces*, 36 p. 341-347.
- HERBST, P. G. (1960), Task Differentiation of Husband and Wife in Family Activities. p. 339-346 i *The Family* (eds.: Bell & Vogel). Illinois.
- HOLTER, HARRIET (1963 a), Kjønnsroller og Sosial Struktur. p. 71-112 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- HOLTER, HARRIET (1963 b), Kjønnforskjeller i Yrkesadferd. p. 327-375 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- HOLTER, HARRIET (1963 c), Enslige Kvinner i Yrkeslivet. p. 269-285 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- HOLTER, HARRIET (1963 d), Fra Barn til Voksen. p. 158-188 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- HOLTER, HARRIET (1966 a), Husmoren: En Sosial Rolle i Omformning. *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 1966. p. 241-68.
- HOLTER, HARRIET (1966 b), Women's Occupational Situation in Scandinavia. *International Labour Review* 1966.
- ISRAEL, JOACHIM (1965), Könroller och Sexuellt Beteende. p. 133-152 i *Könroller* (red.: Ingrid Frederiksson) Falköping.
- JEPPESEN, JENS & MEYER. POUL (1964), *Sofavælgerne*. Århus.
- KLEIN, VIOLA (1946), *The Feminine Character*. London.
- KNUDSEN, RITA (1967), *Kvindernes Beskæftigelse og Politiske Aktivitet i det danske Samfund*. (Bilag III) København 1971.
- KOHN & FIEDLER (1961), Age and Sex Differences in the Perception of Persons. *Sociometry*, 24 p. 157-164.

- KOMAROVSKY, MIRRA (1946), Cultural Contradictions and Sex Roles. *The American Journal of Sociology*, 52 p. 184-189.
- KOMAROVSKY, MIRRA (1958), Functional Analysis of Sex Roles. *American Sociological Review*, 15. p. 508-516.
- KÜHL, KOCH-NIELSEN & WESTERGAARD (1966). Fritidsvaner i Danmark. *Socialforskningsinstituttets Publikation nr. 25*. København.
- KVINNORS LIV OCH ARBETE (1963). (red.: Edmund Dahlström). Stockholm.
- LILJESTRÖM, RITA (1968), *Analys av Könroller* (stenc.) Göteborg.
- MADIGAN & VANCE (1956). Differential Sex Mortality: a Research Design. *Social Forces*, 35. p. 193.
- MARCH, J. G. (1960), Political Issues and Husband-Wife Interaction. p. 201-207 i *The Family* (eds.: Bell & Vogel). Illinois.
- McKEE & SHERRIFFS (1959), Men's and Women's Beliefs, Ideals, and Self-Concept. *The American Journal of Sociology* 1959 p. 356-363.
- MEAD, MARGARET (1937), *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. London.
- MORRIS, R. R. (1964), Female Delinquency and Relational Problems. *Social Forces*, 43 p. 82-89.
- PARSONS, TALCOTT (ed.) (1955), *Family, Socialization and Interaction Process*. Illinois.
- PEDERSEN, MOGENS (1966), Kvindernes Mobilisering i Dansk Politik. *Kvinden og Samfundet marts* 1966.
- ROMMETVEIT, RAGNAR (1953), *Social Norms and Roles*, Oslo.
- STRODTBECK & MANN (1956). Sex Role Differentiation in Jury Deliberations. *Sociometry*, 19 p. 3-11.
- SYSIHARJU, ANNA-LIISA (1960), *Equality, Home, and Work*. Mikkeliissa, Finland.
- SØRENSEN, AAGE BØTTGER, *Recruitment of Students in an Expanding Educational System*. (stenc.) København.
- THYBERG, STINA (1963), Företagen och den Kvinnliga Arbetskraften p. 377-550 i *Kvinnors Liv och Arbete*.
- TURNER, R. H. (1964), Some Aspects of Women's Ambition. *The American Journal of Sociology*. 1964 p. 271-286.
- UESUGI & VINACKE (1963), Strategy in a Feminine Game. *Sociometry*, 26 p. 75-88.
- WALLIN, PAUL (1950). Cultural Contradiction and Sex Roles: A Repeat Study. *American Sociological Review*, 15 p. 288-293.
- VINACKE, W. E. (1959), Sex Roles in a Three-Person Game. *Sociometry*, 22 p. 343-360.
- ZELDITCH, MORRIS (1955), Role Differentiation in the Nuclear Family: a Comparative Study p. 307-352 i *Parsons* (1955).
- ZELDITCH, MORRIS (1964), Family, Marriage and Kinship p. 680-769 i *Handbook of Modern Sociology* (ed: Faris). Chicago